

VIGILIA

**Don't saint Peter mit
saint Pauls**

Hogyan tovább, magyar egyház?

**Farkas Beáta, Gyulay Endre, Horányi Özséb, Jelenits István,
Lukács László és Tomka Ferenc**

A magyar piaristák 350 éve

**Jelenits István, Kilián István, Kókay György, Rónay László
és Pomogáts Béla tanulmánya**

Beszélgetés Boór Jánossal

Parancs János és Térey János versei, Tandori Dezső elbeszélése

1992/8

LUKÁCS LÁSZLÓ: A kétféle asztal	561
Hogyan tovább, magyar egyház? (A pápalátogatás évfordulóján)	562

A MAGYAR PIARISTÁK 350 ÉVE

JELENYITS ISTVÁN: Korszakhatáron	574
KILIÁN ISTVÁN: Iskolai színjáték a piarista iskolákban	577
KÓKAY GYÖRGY: Muratori és Révai Miklós	583
RÓNAY LÁSZLÓ: A „szeretett ház”	587
POMOGÁTS BÉLA: „Eszztétikai kozmosz”	592

ERKÖLCS ÉS IRODALOM

RÓNAY LÁSZLÓ: Új életézés felé	596
PARANCS JÁNOS: Fülelve és várakozva (<i>vers</i>)	606
TANDORI DEZSŐ: Könnyű gyors — lassú nehéz (<i>elbeszélés</i>)	607
TÉREY JÁNOS: A Szent Anna-sarok; Repríz, Kálvin tér (<i>versek</i>)	609

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

BOÓR JÁNOSSAL (<i>Pomogáts Béla</i>)	610
--	-----

MAI MEDITÁCIÓK

BÁRDOS LÁSZLÓ: Vázlattörödékek a kudarcra	618
---	-----

„AKIK AZ ÜLDÖZÉSBŐL JÖTTEK...”

ENDRÉDY VENDEL börtönemlékei	622
SZEMLE (a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	631

A kétféle asztal

Jézus gyakran idézte föl a lakoma képét az Isten Országáról szóló tanításban. Maga is szívesen ült asztalhoz: együtt evett-ivott a háznéppel meg a vendégekkel, osztozott közös örömeikben, gyászukban, testvéries együttlétiükben. Leült még a farizeusok, a vámosok és a bűnösök asztalához is: részt kért és vállalt az ő életükben is. Engedékenységen, tágszívú, mindenkit befogadó s minden befogadásra igent mondó nyitottságán botránkoztak is szélteben-hosszában.

Élete végén aztán ő is asztalhoz invitálta tanítványait. Ez a lakoma teljesítette be immár a halálban egészen áldozattá váló életét, de egyben elő és fel is idézte azt az Istenben nekünk készített életállapotot, amely feltámadásával vette kezdetét: az odaadottságban, az együttletben beteljesedő közösséget.

Jézus szemében az asztal Isten menyegzős lakomájának szent jele és előképe volt — égi asztaltársaságába hívott mindenkit. Az egyház is az Eucharisztia lakomaközösségéből táplálkozik, folytonosan sürgetve minden tagját: szívüket-lelküket adják bele a másoknak készített szeretetvendégségbe, a lábmosság alázatos szolgálatkészségével.

Régi szerzetesközösségekben szokás volt, hogy az étkezésnél egy helyet fenntartottak: Jézusnak, ha betér hozzájuk. Jézus vendégváró lelkületével kell meghívunk mindenkit az Égi Bárány lakomájára.

Másféle asztalt nem tűrt meg Jézus: az emberi alkudozásokét, az adás-vevését, a számíttatását, a méricskélését, de még a tárgyalásokét sem. Lévit elhívta üzleti asztalától, a pénzváltók asztalait pedig felforgatta a templomban.

Az emberi fejlődés első szintje volna, ha becsületes tárgyalópartnerei, üzleti, politikai kapcsolatokra tudnának jutni egymással az emberek — az érdekek és előnyök kölcsönös egyeztetésével, tárgyszerű, mindenkit kielégítő egyezségekkel és szabályozókkal. A társadalmi, a politikai és a gazdasági élet működésképtelen erkölcsi szabályozók nélkül.

De nem feledhetjük: Jézus másra mutatott példát — a föltétlen, mindent odaadni kész szeretetre, a szolgálatra, az ajándékozásra, a nagylelkűségre, az önfeláldozásra. Az isteni szeretetnek ez a vérátömlesztése segítheti felgyógyulni az emberiséget nem-szűnő torzsalkodásából, önpusztító önzéséből.

Hazánkban volt már ellenzéki kerekasztal, mindenféle érdekegyeztető tárgyalás, néha azonban már asztalt borogatni látszanak az egymás ellen feszülő, a másikat megvető, olykor egyenesen gyűlöletté torzuló indulatok. Elszorul a szívünk: hogyan lesz ebből harmónia, hogy lesz egyszer „ünnep a világon”? Reményünk egyetlen forrása: Isten jósága mindenható — Krisztus ígérete szerint ő képes az ilyen fenekedő zűrzavart is harmóniává fordítani.

Krisztus az önfeláldozó szeretet asztalához, Isten menyegzős lakomájára hívja meg követőit. Pilinszky János gyönyörű látomása szerint:

Milyen lesz az a visszarepülés,
amiről csak hasonlatok beszélnek,
olyanfélék, hogy oltár, szentély,
kézfogás, visszatérés, ölelés,
fűben, fák alatt megterített asztal,
hol nincs első és nincs utolsó vendég...

Lukács László

Hogyan tovább, magyar egyház?

Egy éve már, hogy hazánkban járt II. János Pál pápa. Amikor a meghívás létrejöhetett, az ország előtt még csak felcsillant egy esetleges szabadabb jövő reménye. Mire megérkezett, már megindult az a demokratikus átalakulás, amely gyökeresen felforgatta a magyar társadalmat és benne az egyházat is. Túl voltunk az első örömhölygön, az első csalódásokon is, de nem találtuk még a helyünket az új világban.

A pápa bölcs, istenadta szeretettel szólította meg a nemzetet és a keresztényeket. Utalt az átalakulással járó veszélyekre, a most eléink nyíló lehetőségekre és feladatokra. Hol tart ma a magyar egyház, s merre kell tájékozódnia a jövőben? Hogyan induljon tovább Krisztus örök, de mindig korszerű küldetésében járva?

Az első évforduló alkalmat ad a visszapillantásra. Hogyan alakult a nemzet és az egyház élete ez idő alatt? Milyen nehézségek, feladatok váltak láthatóbbakká? Mit sikerült elérnünk, hol szaladtunk zsákutcába? Hajlamosak vagyunk arra, hogy elmerüljünk a napi munkában, s csupán a legsürgősebb teendőket igyekezzünk elintézni. Könnyen rabul ejtnek bennünket a mindennapi gondok, beszűkül a horizontunk, elveszítjük a távlatokban gondolkodás, az egészben látás képességét, netán igényét is.

Elősorban a keresztény — klerikus és laikus — értelmiségieknek feladata és felelőssége, hogy részt vállaljanak ebből a folyamatos reflexióból és tájékozódásból, hogy segítsenek a helyzetelemzésben, a rövid- és hosszútávú tervezésben, az előttünk álló feladatok meghatározásában, rangsorolásában, az elért eredmények, netán kudarcok felmérésében, az alkalmazott stratégiák szükség szerinti módosításában. A Vigilia érzi e felelősség súlyát. Kötelességének tartja, hogy kezdeményező szerepet is vállaljon ebben a munkában. Az alábbi beszélgetésből öt felelős értelmiségi véleménye bontakozik ki: egy püspöké, két teológusé, és két civil egyetemi oktatóé. Szűkebb munkaterületükön kívül a maguk hatáskörében mindnyájan aktív szerepet játszanak az egyház életében, szoros kapcsolatban állnak a papság és az ifjúság jelentős csoportjaival. Nézeteiket avval a reménnyel adjuk közre, hogy továbbgondolkodásra készítetik olvasóinkat. Várjuk hozzászólásaikat.

A beszélgetés résztvevői: Farkas Beáta egyetemi docens, Gyulay Endre megyéspüspök, Horányi Özséb egyetemi tanár, Jelenits István piarista tartományfőnök, Tomka Ferenc plébános. Házigazda: Lukács László.

Lukács László: A pápa Magyarországon elmondott beszédeiből eléink rajzolódik, hogyan vélekedik rólunk, a magyar egyházzal: beszédei nemcsak úgy általában buzdítottak az elkötelezettebb keresztény életre, hanem egészen konkrét elvárásokat, tanácsokat, majdhogynem utasításokat is tartalmaztak — amint ezt a Vigilia múlt havi számában megpróbáltam összegezni. S mindenki érthetett a szóból: felszólításai mögött helyzetünk igen konkrét, objektív, jóindulatú, de nemegyszer kritikus elemzése húzódik meg. Részben az ő beszédei nyomán, részben saját tapasztalataik alapján hogyan látják a jelenlévők a magyar egyház jelenét és jövőjét? A mai magyar egyházban melyek a legfontosabb tennivalók, a leg-súlyosabb gondok? Hogyan illeszkedik bele egyházunk a társadalomba, milyen kapcsolat alakul ki az egyház és korunk valósága között? Mennyiben és milyen irányban változott egyházunk belső élete a rendszerváltozás óta?

Gyulay Endre: A legfontosabb feladatnak mindenképpen a püspökök, papok, laikusok és nemhívők kapcsolatának rendezését tartom. Manapság elsősorban nem parancsokra van szükség, hanem dialógus jellegű kapcsolatokra. A másik nagy terület az ifjúsággal való foglalkozás. Föl kell ébreszteni a fiatalok felelősségtudatát, kisközösségi munkához vezetőket kell képezni, és azután szervezni, irányítani kell ezeket a vezetőket. A harmadik nagy terület pedig: részt venni a magyar valóságban. Az iskoláktól kezdve a médián át a parlamentig valamilyen módon hatni az egész közvélemény alakulására. Nem dirigálva, de hatékony érvekkel rávilágítani a keresztény szempontokra. Nem parancsuralmi rendszer ez, a manapság emlegetett keresztény kurzus. Nagyon fontos azonban, hogy olyan erkölcsiségre épüljön az oktatás nevelési része, az iskolarendszer nevelőmunkája, amely figyelembe veszi a keresztény elveket. A túlzott liberalizmust éppúgy kerülni kell, mint az ideológiai diktatúrát. Negyedikként hozzátehetném még a papnevelést. Realisabban föl kellene mérnünk azt a magyar valóságot, amelyben a holnap kispapjainak dolgozniuk kell.

Horányi Özséb: Három, sőt négy fontos területről esett szó. Mégis azt mondom, e kérdések fölvetése előtt meg kell fogalmaznunk a magunk számára és e beszélgetés olvasói számára, hogy hol tart az a magyar egyház, az a magyar társadalom, amelynek része ez az egyház. Hogyan viszonyul az egyház a társadalomhoz: közjogi intézmény, magánjogi társulás, avagy valami más, amely mindkettőtől eltér; önmagához: milyen a kapcsolat az egyházon belül a laikusok, a püspökök között. Először tehát a valóságos helyzetet kellene fölmérnünk és elemeznünk. Nem vagyok biztos abban, hogy pontosan ismerjük azt a helyzetet, amelyikben benne vagyunk. Még akkor sem ismerjük, ha egyébként vannak is precíz helyzetelemzések: gondolok például Nyíri Tamás tizenegy pontjára (Mérleg 1992. 1.), amelyet nem tekinthetünk csak azért ismeretlennek, mert külföldön hangzott el. Jelenlegi helyzetünk valóságos megismerése nyomán tehetjük föl azután a második kérdést, hogy hová akarunk eljutni. Mí az az egyházkép, amelyet szeretnénk megvalósítani a közelebbi és a távolabbi jövőben. Ehhez kell tisztáznunk, hogy hol tartunk. Enélkül nem tudjuk kidolgozni azokat a cselekvési programokat sem, amelyek szükségesek ahhoz, hogy el is jussunk oda, ahová akarunk. Az egyház transzcendens, természetfölötti lényegét nem sérti egy ilyen kérdésfölvetés, hiszen az egyház ebben a világban élő, küzdő közösség, Istennek ebben a történelemben vándorló népe.

Gyulay Endre: Mindez tökéletesen benne van a pápa beszédeiben. Csodálatosan összehangolta a jelent és a jövőt, ahová el kell jutni, sőt még a módszerekre is rávilágított. Fontos volna ezek szerint a szempontok szerint elemeznünk a pápa beszédeit, és összerakni belőle a mai magyar egyházra és társadalomra vonatkozó képét.

Farkas Beáta: A gazdasági életből vennék párhuzamot. Egy-egy nagyvállalat tevékenységét időnként részletesen átvilágítják, főleg olyankor, hogyha a vállalat új helyzet elé kerül. Rengeteg adatból, apró tényből állítják össze a helyzetelemzést, és ennek nyomán dolgozzák ki a válságból való kilábalás stratégiáját. Az egyház sem járhat el másként. Ha a püspök úr által felsorolt területek közül válogatni kellene, én első helyre a papság kérdését tenném. Papjaink ma nagyon nehéz helyzetben vannak az ismert okoknál fogva. Ez azonban kevés ahhoz, hogy egy egyházmegyében valamilyen lelkipásztori stratégiát kidolgozzunk.

Még az is kevés, ha személyesen ismerünk sok papot, s tudjuk, mennyi szorongás, tanácsstalanság van bennük, amelyet talán nem is szoktak hangosan kimondani. Alaposabb vizsgálatra lenne szükség. Kulcskérdésnek érzem a papnevelés mellett a papok és hívek közti újfajta kapcsolatok kialakulását. Hiába vannak lelkes és áldozatkész világok, ha munkájukat a papság egy része nem veszi igénybe. A papság az elmúlt évtizedek során számtalan élményen ment keresztül, s ezek meghatározták gondolkodásmódjukat, lelkipásztori munkájukat. Végig kellene gondolni, hogyan lehet új meglátásokhoz eljutniuk, hogyan segíthetünk nekik mi civilek abban, hogy lelkipásztori munkájuk jobban alkalmazkodjék a mai magyar valósághoz, és jobban vegyék igénybe a civilek segítségét.

Tárgyilagosabban, módszeresebben, alaposabban, a modern társadalomtudományi módszereket is felhasználva elemezni kellene azt a környezetet, amelyben élnek, azt a rengeteg feladatot, amelynek elvégzése ma rájuk nehezedik. Jobban meg kellene ismernünk a papság gondolkodásmódját, életformáját, nehézségeit, a bennük rejlő kiaknáztalan lehetőségeket. Így lehetne igazán látni, hányan vannak, milyen részterületeken lehetne fölszabadítani őket, milyen továbbképzésre volna szükségük, milyen területeket vehetnének át felelős módon civilek, hogy papjaikat tehermentesítsék.

Horányi Özséb: Az előbb azt mondta, hogy vannak olyan problémák, amelyeket soha sem fogalmaztak meg. Egy ilyen példára lennék kíváncsi.

Farkas Beáta: Nem hiszem, hogy a papok igazán fel tudták már dolgozni magukban, melyek azok a kihívások, amelyek a mai társadalomban érik és emberileg mélyen érintik őket. Sok pap barátom van, korombeli is, tudom, hogy sok bennük a rezignáltság. Sok problémával szemben tehetetlennek érzik magukat. Súlyos gondjaik vannak az anyagiak előteremtésével. Zavarja őket, hogy úgy érzik: a közéletben többet kellene szerepelniük, de nem ismerik a szóhasználatot, amely a mai értelmiségiek beszédkincséhez tartozik. Az életük túlterhelt, az idejük szétforgácsolódik, alig marad idejük olvasásra, továbbképzésre. Többségüket faluhelyen szellemileg nagyon ingerszegény környezet veszi körül.

Horányi Özséb: Valóban megváltozott az a társadalmi környezet, amelyben a jelenlegi papság él. Korábbi szemináriumi fölkészítése nem segíti az új társadalmi környezethez való alkalmazkodásban. Csak egyéni leleményükre, műveltségükre támaszkodhatnak. Hozzátennem, hogy a papság nem az egyedüli rétege a magyar társadalomnak, amelyik ilyen szempontból nehéz helyzetbe került, vagy a perifériára sodródóban van. Tipikusan ilyen a pedagógusoké is. Képtelenek olvasni, nincs idejük továbbképzésre, ingerszegény környezetben élnek, nincs kidolgozva annak stratégiája, hogyan kell alkalmazkodni a változó társadalomhoz.

Gyulay Endre: Végső fokon minden réteg ilyen helyzetbe került. A parasztság éppúgy, mint a vállalkozók, a kisiparosok. Mindegyiküknek újra kell kezdeniük az életüket. A papság esetében a legfontosabbnak az emberekkel való kapcsolattartást érzem. Ha bezárkózik a plébániájára, nem tudja meg, hogy az emberek hogyan gondolkoznak. Ha nem él a fiatalok között, nem találkozik fiatalokkal, nem ismeri a fiatalok gondolkodását. Ha a falusi pap nem érintkezik a paraszttal, akkor bármilyen szent legyen is, nem tud a parasztok nyelvén megszólalni. Gondoljunk csak Jézusra az Evangéliumokban. Mindig olyan példákat

használ, amelyeket a környezete megért. A halászoknak halászul, a földműveseknek földművesül, az építőknek építőül beszél. Püspököknek és papnak egyaránt ki kellene irtania magából azt a meggyőződést, hogy ő mindenhez ért. Illetőleg, hogy semmi sem fog menni, ha nem ő maga csinálja. Ha jók az emberi kapcsolatai, akkor megtalálja azokat a híveket, akik egy-egy szakterülethez nála jobban értenek. Az egyik legfájóbb pontnak éppen a gazdasági, a pénzügyeket tartom, de ugyanígy vagyunk a hitoktatással is. Nem biztos, hogy egy 80 éves pap jobban végzi a hitoktatást, mint egy 25 éves tanítónő. A papnak nem abban kell látnia önmaga fontosságát, hogy vesse bele magát mindabba, ami eddig tiltott volt, hanem keresse meg azokat a munkatársakat, akik ebben a munkában vele együtt részt tudnak vállalni. Akkor lesz ideje olvasni is, önképzésre is. Akkor jobban el tud tájékozódni a társadalom jelen problémaiban, jobban tudja irányítani is az emberek életét. Ehhez alapvetően fontos, hogy ő maga stabilan az Evangélium alapján álljon, és így mondja ki az emberek életét irányító szót.

Jelenits István Az Evangéliumot csak úgy hirdethetjük igazán, ha az emberek nyelvén tudunk szólni. Ehhez pedig értenünk is kell az ő világukat, és be is kell fogadnunk magunkba. Ahhoz tehát, hogy egy pap ebben a társadalomban az Evangéliumról hiteles tanúságot tehessen, sokféle nyelven kell értenie, sokféle tapasztalat részesévé kell válnia. Akkor is, ha nem létesít kórházat, iskolát, értenie kell a betegek, az orvosok, a tanárok nyelvén.

Tomka Ferenc: Én még a papi közösséget tartom különösen fontosnak. A papoknak egymással való közösségét és a világiakkal való kapcsolatát a többször emlegetett párbeszéd értelmében. Ez a közösségi összetartozás nagyon meggyöngyült az elmúlt 40 év alatt. A szemináriumokban is gyakran magányos emberek élnek. Márpedig az ilyen kispapok később nem lesznek képesek közösségeket létrehozni. A pápa figyelmeztette a kispapokat arra, hogy feladatuk lesz „szentháromságos” szeretetközösségek létrehozása. Nem tanulják meg a kispapok, hogyan kell egymással párbeszédet folytatniuk. Nincs igazán kapcsolatuk a hívekkel sem, nem vesznek részt az egyházközösségek életében. Hiányzik az életre nevelő kapcsolat.

Horányi Özséb: A mai magyar társadalomban csakugyan mindegyik réteg válságos helyzetbe került, s ezt az általános társadalmi válságot nem is lehet egyik napról a másikra megoldani. Véleményem szerint azonban a pap vagy akár a pedagógus mégiscsak különbözik a paraszt- vagy munkásrétegtől. Hiszen az értelmiséghez tartozik, amelynek társadalmi szerepe az, hogy tudását, gondolkodásmódját átadja másoknak. Ebből a szempontból az ő személyes válsága — mondhatnám, foglalkozásbeli válsága — sokkal nagyobb, alapvetőbb, mint a társadalom nem értelmiségi rétegének válsága, hiszen munkájával, gondolkodásával vagy annak válságával az egész társadalomra hat pozitív vagy negatív irányban.

Gyulay Endre: Tisztán kellene látnunk, hogy a papnak elsődleges feladata nem az, hogy szociális intézményeket, kórházakat, téveszket létesítsen, hanem hogy a hitet erősítse. Ehhez pedig neki magának van szüksége személyes hitre, és e személyes tanúságtételével tud meggyőzni embereket Krisztus igazáról. Ez a legfontosabb dolga. Az összes többi, amit ma a történelem vagy a társadalom elvár tőle, már csak következmény, felépítmény. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a pap legfontosabb kötelessége a hit ápolása és hirdetése szóval és hiteles tanúságtétellel. Papi lényege kerül veszélybe, ha ezt elhanyagolja.

Tomka Ferenc: Már elhangzott, de visszatérnék rá, hogy a bajok orvoslását itt is a helyzet pontos felmérésével kellene kezdenünk. Föl kéne mérni, hol vagyunk, hová tartunk, és akkor kiderül, hogy hatalmas fehér foltok vannak a lelkipásztori munkában, ahol semmit sem tehattünk az elmúlt 40 évben. Így olyan kérvégadásba szoktunk bele, amelyikből mintha nem is tudnánk kitörni, pedig át kellene rendeznünk a síneket. Nagyon nehéz helyzetbe került a papság, talán nehezebb helyzetbe, mint a török kiűzése utáni időszakban. Mert akkor a nulláról kellett kezdeni, és ez világosabb helyzetet teremtett, mint ma, amikor nem tudjuk még pontosan azt sem, hogy mink maradt meg és mire építhetünk tovább. Elhangzott, hogy az egyházon belül a dialógus mindennek az alapja, de föl kellene mérni azt is, hogy melyek azok a legfontosabb területek, amelyekkel az egyháznak ma foglalkoznia kellene. A hátrányos helyzetűekre, a cigányokra, a betegekre, az öregekre is gondolok. A világiak bevonására a lelkipásztori munkába. Új gondolkodásra lenne szükségünk az egész egyházban. Ha a régi kérvégadásban haladunk tovább, akkor egyre lehetetlenebb helyzetbe kerülünk, és ez állandó deprimáltságot okoz. Egy zsinat munkája segíthet talán a helyzet fölmérésében és az új stratégia kidolgozásában, új irányvonalak kijelölésében.

Jelenits István: Az eddigiekhez hozzá kell vennünk egy újabb fogalmat, amelyik ma az egész társadalomban kérdéssé vált: az általános műveltség, a kultúra fogalmát. Szakértelemre valóban szükség van, mindenkinek a maga szakterületén, de a pap nyilván nem gondolhat arra, hogy a saját szakmáján kívül az összes ember szakmáját megtanulja. Ahhoz viszont, hogy a különböző szakmákban élő és ott elvesző, fuldokló emberekkel szót értsen, fenn kell tartania a reményt, hogy a keresztény üzenet minden emberhez szól. Van a szakmákon kívül, fölül egy közös emberi kultúra is. Ennek fönntartása az egyháznak is felelőssége és dolga. Az a veszedelem is fenyeget bennünket, hogy az elmúlt 40 év elszoktatott bennünket ettől a kulturális felelősségtől. Azt a gondolatot támasztotta a papokban, hogy a művészet és a tudomány, tehát a kultúra olyan luxus, amelyre nekünk nincs időnk és tehetségünk, nincs lehetőségünk az Evangélium hirdetése mellett. Pedig az Evangélium szükségszerűen a kultúra közösségében élő emberhez fordul. A papnak csak akkor van lehetősége arra, hogy az Evangéliumról hitelesen szóljon, ha evvel a kultúrával személyesen is kapcsolatban áll. A Szentatya is nagyon élesen és vonzóan fogalmazta meg ezt a gondolatot, akár az értelmiségiekhez szólva, akár az egyház és az értelmiség kapcsolatáról, az egyetemekről, az iskolákról beszélve.

Lukács László: Jellemzőnek tartom, hogy jó ideje a papság illetve a papkérdés kérdéseivel foglalkozunk. Természetes, hogy az egyház újjáélesztésében a papságnak élen kell járnia, de semmiképpen sem tehetünk egyenlőségjelet a papság és az egyház közé. A lelkipásztori tervet elsősorban a papságnak kell összeállítania, a munkát nekik kell összehangolniuk, végrehajtása azonban nem képzelhető el a civilek bevonása nélkül. Ugyanígy a hit és a kultúra kapcsolatát vagy egymástól elszakadását sem csak a papság viszonylatában kell vizsgálnunk, hanem az összes keresztény értelmiségi magatartás- és gondolkodásformáiban.

Jelenits István: 40 éven keresztül a kultúrát a marxista, ateista ideológia jegyében igyekeztek megszervezni. Azt hirdették, hogy a kereszténységnek nincsen köze a kultúrához. Nagyon sok keresztény ember, így pap gondolkodásában is

sajátos tudathasadás jött létre. Órizgeti a hitét, ugyanakkor pedig hordozza azt a tudományos ismeretanyagot, amelyet egy másfajta ideológia megvilágításában kapott, és ezt nem tudja igazában hitével átjárni, szembesíteni. Fontos lenne ennek a belső skizofréniának föloldása a hívekben és a papokban egyaránt. Nem pusztán olyan taktikákat kellene ajánlanunk, amelyek érintkezést teremtenek a két terület között, hanem a kettő szerves egységén, belső egymásratalálásának megteremtésén kellene munkálkodnunk. Ebből a feladatból a papságnak is részt kell vállalnia.

Horányi Özséb: Tovább tágítanám ezt a kérdést. Van-e feladata az egyháznak a mai magyar társadalomban? Milyen legyen, hogyan szerveződjön az egyház, milyen mozgatórugók teszik közösséggé? A történelem folyamán az egyház kánonjogilag konstituált jogi intézmény volt. Az elmúlt évtizedekben mintha Magyarországon elevebb lett volna a kisközösségekben alulról szerveződő egyház, amelyik nem mindig találkozott a hivatalos egyház föltétlen egyetértésével. Ugyanakkor viszont ami a kisközösségekben történt, az nagyon fontos az egész társadalom fejlődése szempontjából, hiszen a civil társadalom szerveződésének szinte egyetlen — akárcsak féllegális — formái voltak ezek a kisközösségek. Jelentőségük tehát túlnő az egyház keretein és az egész magyar társadalmat áthatja. A magyar egyház az elmúlt időben ebben a vonatkozásban is jelentős szerepet játszott a magyar társadalom életében. Most azonban föl kell tennünk a kérdést, hogy a megváltozott viszonyok közepette tud-e hasonló hatékonysággal válaszolni az egyház a mai új társadalmi kihívásokra. Az egyetemen például azt tapasztalom, hogy a kisközösségek tagjai mintha belterjesen, önmagukkal, egymással volnának elfoglalva, és kevésbé lennének nyitottak a körülöttük levő társadalmi mozgásokra.

Jelenits István: Most, amikor megváltozott körülöttünk a világ és a mi feladataink is módosulnak, érdekesen jelentkeznek ezek a lehetőségek, kihívások a kisközösségek életével kapcsolatban. Sokszor már túlzásokban nyilvánulnak meg, s ez nemcsak azért kockázatos, mert egy folytonosságot veszélyeztetnek, hanem azért is, mert ebben a kielezettségekben az érték is értéktelenné válik nemegyszer. Amikor az előrelépés útjait keressük, nagyon óvatosnak kell lennünk. Nem azért, mert valamiféle konzervativizmus vagy a múltnak a féltése vezetne, hanem azért, mert amire törekszünk, az is gyakran ügyetlen megfogalmazásban szólal meg. Az elmúlt évtizedek következménye, hogy a hagyományos értékek eltorzultan jelennek meg előttünk. Ugyanakkor az új is torz formában jelentkezik, s ezért veszélyes, bármilyen vonzó legyen is. Itt kell az egyháznak bölcsnek lennie, s a szótértés mesterségét csak a sokoldalúság álláspontjáról találhatja meg. A kisközösség nagyon jó példa erre. A pap dolga az, hogy az egyetemes egyház képviselője legyen a kisközösségben is. Tehát azt a kisközösséget, amelybe egészen beletartozik, nyissa meg az egyetemes egyház felé — akár a 2000 éves egyház felé, akár a világegyház felé. Úgy legyen jelen a kisközösségben, hogy egészen a magáénak ismerje el, ugyanakkor mégis úgy, hogy azt megóvja attól a veszélytől, hogy partikuláris legyen. Ezt csakugyan meg kell találnia a papnak, a népnek és az egyházi vezetésnek is. Biztos, hogy a Szentatya és az egyház is fontosnak tartja azt, ami a szemináriumi közösséggel kapcsolatban elhangzott. Ugyanakkor azt is fontosnak tartja, hogy a szemináriumban a növendékek végigjárják a magánynak valamifajta belső, egyszemélyes iskoláját is.

Az a közösségmodell, amelyet a Szentatya felvázol, nem egyszerűen a kisközösség modellje, ahogyan sokan gondolják, hanem olyan közösségmodell, amely a személyes elmélyedéshez szokott embereknek, a belső magányt is vállaló embereknek az egymásra találásában valósul meg.

Tomka Ferenc: Teljesen egyetértek ezzel. Az a típusú kisközösség, amelyről Horányi Özséb beszélt, olyan hely volt Magyarországon, ahol a világiak és a papok testvériesen és felelősen gondolkodtak. Más kérdés, hogy sajnos vannak negatív hajtások is. Az elmúlt 40 év alatt ezek a kisközösségek minden tevékenységükben korlátozva voltak. Egyfajta belül-élésre kényszerültek, s el voltak zárva a kultúrától. De sok esetben sikerült rányitni a kisközösségek szemét például a szociális kérdésekre, s ily módon kiléptek bezárkózásukból.

Farkas Beáta: A kisközösségek elzárkózását magam is tapasztalom. Hozzátenném: a kisközösségeket irányító papok sokat tehetnek azért, hogy fölkeltsék a rájuk bízottak érdeklődését a kultúra, a társadalomtudományok iránt. A kérdés az, hogyan lehetne elérni intellektuálisan is sokkal jobb képességű fiatalok jelentkezését a papi hivatásra, vagy legalább hogyan alakulhatnak ki a papoknak olyan típusa a 20. század végi egyházban, amely az értelmiségi vénájú embereknek is vonzó.

Gyulay Endre: A kisközösségek — véleményem szerint — légtüres térben mozognak. A kommunista rezsim intézkedései következtében a világtól elzárva, beszorítottan élték a maguk életét. Ez különleges élet volt, más, mint a többi. A burok most felszakadt. A bentlévők előtt minden lehetőség megnyílt. Az új lehetőségek között teljesen új magatartásra van szükség, de ők megszokták a régi életet. Vállalni kell a közösségi munkákat, a nagy találkozásokat, az egymással való dialógust. Ennek a folyamata lenne — és itt nem tudok egyetérteni a papképzésről mondottakkal, mert a kisközösségi munka nem elsődlegesen papi munka —, hogy a kisközösségi vezetőket képezni, irányítani kell, el kell látni őket segédanyagokkal. De az elméleti irányító szempontok birtokában azután nekik maguknak kell rátalálniuk a valóságos útra, amelyen Krisztus küldetésében járniuk kell.

Lukács László: Bárhogyan ítéljük is meg őket, a kisközösségek jelentős szerepet játszanak az egyház életében szerte a világon. A II. Vatikáni zsinat nagyon határozottan az egyház közösségi jellegét hangsúlyozta. Ez a kommunio-szemlélet segítette a kisközösségek megerősödését, holott valóban nem tehetünk egyenlőségjelet a kisközösségek és az egyház egyetemes közössége közé. A kettő csak együtt, egyszerre életképes, egyik sem zárhatja ki a másikat. Jó lenne azonban kitágítanunk a kérdést: milyennek látjuk a jövő (magyar) egyházát?

Gyulay Endre: Az új egyházképre — nézetem szerint — minél följebb megyünk, annál inkább két eszköz használata a jellemző, mint a vonatok esetében: az egyik a sorompó, a másik a gőzmozdonyok sípja. Tehát — bárhonnan indult is — teljesen szabadon fut az adott sínpályán az üdvösség mint végső cél felé. Ahol valami veszély van, ott kell jelezni a sorompóval: álljunk meg egy kicsit és gondoljuk végig! Beszéljük meg a felsőbbbséggel. Ez nálunk is lehetséges. De fontos a síp is: amikor már nagy a feszültség, tudjon annyi gőzt kiengedni, hogy

ne robbanjon, hanem megmaradjon normális állapotban. Ez borzasztó nehéz feladat, nehezebb mint a szervezés vagy az indítás. Ezért nem felülről kell elvégezni. Felülről csak a nagy célt kell megadni — és bizonyos lökéseket, illetőleg a sorompót időnként leereszteni, ha szükséges. Ne bénítson meg a félelem, viszont a tényeknél kell megállni. Ahol az Oltáriszentség nem Jézus jelenléte, ahol a házasság nem fölbonthatatlan, ahol a házasság előtti nemi élet természetes dolog — itt le kell engedni a sorompót.

Mind a pap életében, mind az ifjúsági vezető életében, mind a kultúrához való közelítésben két alapvető dolog van, ami nem maradhat el: az egyik a meditáció. Istennel kell megbeszélnem minden dolgomat. A másik, ami nem maradhat el, az „egzámen”: mit tettem jót, mit rosszat, mit köszönök meg az Istennek. Olyan önvizsgálat, amelyben kontrollálni tudom minden percemet, órámat és napomat. Ez a kettő szokott elmaradni a papok életében, ezért nem töltekeznek, ezért üres a prédikációja, ezért nem lát előre, ezért nem érti, mit vár tőle Isten. Ha ez berne lenne minden papnak az életében, azt hiszem, egészen más lelkülete lenne, világosan látná a világot és önmagát. Ez nemcsak a papra áll, hanem minden papnövendékre, de ugyanúgy áll minden — a lelkiségben egy kicsit elmélyültebb — laikusra, aki felelősséget érez az egyház kibontakozásáért. Úgy gondolom, ez a belső telítettség tehet nyitottá a közösségre, Istenre, a kultúrára. A legnagyobb szentek mind meditációban találták meg, mit vár tőlük Isten. Ezt a lelkiségi alapot látom veszélyben, enélkül nem lesz igaz kibontakozás.

Horányi Özséb: Tovább építeném Gyulay püspök úr hasonlatát. A vonatról szeretném átültetni magunkat egy hajóra. Nem azért, mert ennek szép hagyománya van — az egyház: hajó —, hanem egy másik okból kifolyólag. Nem látom azt — bár lehet, hogy tévedek ebben —, hogy volna előttünk sín. A célt igen, de a sít nem látom. Ezért az én számomra inkább a nyílt vizen, változó szélben egy meghatározott cél felé tartó vitorláshajó képe jelenik meg. A hajóban egyvalaki ül a kormánynál, mások pedig kezelik a vitorlákat. Mindenkinek tudnia és teljesítenie kell a maga dolgát, különben a hajó veszélybe kerül: nem lehet mindig ellenkormányzással a helyes irányban tartani a hajót, ha rosszul végzik a dolgukat azok, akik a vitorlákat kezelik. A világiak szerepére gondolok ebben az új helyzetben, egy átalakuló egyházképben: ha a hajó a nyílt vizen halad, akkor, amíg célba nem érünk, például a szükséges javításokat is nyílt vizen kell elvégeznünk. Ehhez nagy óvatosság szükséges, különben elsüllyed a hajó. Még tovább is vihetjük a metaforát. Úgy hangzott el a beszélgetés elején: az egyház a társadalom erkölcsi iránymutatója. Bizonytalan vagyok abban, vajon tényleg iránymutatásra van-e szükség manapság. Én inkább példaadásról beszélnék. Hinnék abban, hogy a példa tud mások számára irányjelző lenni, miközben én magam nem vagyok iránymutató: a kormányos talán lehetne irányt mutató azzal, hogy hogyan állítja, tartja a kormányrudat; csak hogy a hajó iránya mégsem kizárólag ettől függ; ha viszont mindannyian — a maguk helyének megfelelően — együttműködnek, akkor csakugyan az történik, aminek történnie kell. Ez a viselkedésmód talán kevésbé offenzív másoknál, miközben felelősségteljes és nagyon aktív.

Gyulay Endre: Úgy gondolom, ezt a kettőt nem szabad szétválasztani. Egy püspöknek meg kell szólalnia például az abortuszkérdésben. A szó kimondásának és az étellel való azonosításnak együtt kell szerepelnie. Nem offenzív jelleggel,

de hirdetni kell az igazságot — irányt adva, világosságot gyújtva. De csak akkor szabad megszólalni, ha mögötte a saját életünk is az Evangéliumnak megfelelően alakul. Az előbb emlegetett meditáció ebben segít: megmutatja, mi az, amit ma vár tőlem az Isten, mit kell ma megvalósítanom.

Jelenits István: A hajó példája visszavezet bennünket egy fontos kérdéshez. Alfred de Vignynek van egy drámája, amelyben Chattertont vallatják, mit csinált, mire való egy költő? A barátai azt kérdik: „Anglia olyan, mint egy nagy hajó, kormányja van, matrózai is, mindenki teszi a dolgát, így jutunk előbbre a boldogulás útján. Maga mint költő, hogyan vesz részt ebben a vállalkozásban?” Erre azt feleli: „Ülök fönn az árbockosárban, és nézem, mit rendelnek a csillagok. A hajó útját vizsgálom.” Átvitt értelemben nemcsak a költő az, aki az árbockosárban ül, hanem a tudós, az értelmiségi, a pap, aki nemcsak a közvetlen tennivalókhöz ért, hanem a jövőt, a csillagok járását kutatja. Vannak emberek, akik a lét legősibb kérdéseit vizsgálják — a velük való kapcsolat is fontos az egyháznak. A történelmi felelősségünkről mondanánk le, ha ezt nem vennénk nagyon komolyan. Sajnos az elmúlt évtizedek alatt nálunk ettől is elszokott az egyház. Ha már a papságról van szó: itt évtizedek teltek el anélkül, hogy a saját papképzési rendszerünkben ki tudtunk volna szabadulni, és számottevő létszámú kispapot küldtünk volna külföldi egyetemekre. Ez az akadály megszűnt, évek óta új és új emberek kerülnek ki külföldre. Sokszor eltűnődtem azon, hogy ezek visszajöttek a nyugati egyetemekről, de közülük sokan nem tudtak integrálódni a magyar szellemi életbe. Hoztak egyfajta bizalmatlanságot a magyar szellemi élet iránt. Olyan dolgot produkálnak sokszor, ami emészthetetlen a magyar gyomor — és a magyar kultúra számára is. Fontos, hogy ezt a szakadékot át tudjuk hidalni az előttünk álló években és évtizedekben.

Lukács László: Rendszerezném az elhangzottakat. Maradjunk a hajó-hasonlatnál, hiszen ősrégi képe ez az egyháznak. Elhangzott, mennyire fontos a személyes hit. Ha a hajón lévők mindnyájan elkötelezetten, személyes Isten-kapcsolatban élnek, és értenek a vitorlázáshoz, akkor a hajó jól fog menni. Egy másik álláspont azt mondja: ha tudom pontosan a hajó koordinátáit, jó szervező a kapitány, mindenki pontosan végzi a dolgát, akkor a hajó biztosan célba ér. Egy harmadik: ha jó testvéri kapcsolatban vannak egymással a hajón utazók, a matrózok és a kapitány, akkor lesz rendben minden. A csillagok járása-állása nem zárta ki a többi szempontot, de az egészét kitágította, mert az Isten nemcsak a szíve mélyén személyes Isten, hanem a világ teremtő Istene, nemcsak az emberrel van intim kapcsolatban, hanem az egész világgal — ez univerzálisabb álláspont. S most hadd kanyarodjanak vissza az alapkérdéshez: nagy tömegeket magába foglaló, társadalmi intézményként is jelentő népegyház lesz-e a jövő egyháza, vagy pedig inkább a II. Vatikáni zsinat szellemében élő közösségi egyház?

Horányi Özséb: Ez a mai magyar egyház vezetésének kulcskérdése. Teljesen nyilvánvaló, hogy az a társadalom, amelyben élünk, olyan törvénykezésben gondolkodik — például a normatív támogatások rendszerében —, amelyik nagyon világosan, darabszámra ítél meg dolgokat: az intézményeket, esetleg a tagok létszámát tekinti tárgyalási alapnak. Itt nem kell próbálgatni, mert ez a pálya van fölkínálva. Borzasztó nehéz visszatartania magát egy intézménynek ettől a csábítástól. Azt a kérdést kellene nagyon élesen felvetni, megvitatni, hogy

a magyar állam és a magyar egyház ténylegesen el van-e egymástól választva? Mit jelent ez az elválasztottság, és mit nem jelent? Mit kellene jelentsen?

Gyulay Endre: Cluny idejében milyen volt az egyház? A francia forradalom után is császárságot óhajtottak — és a demokrácia győzött. Nem lehet visszafelé menni, a történelem kerekét visszaforgatni. A kérdés inkább csak az, hogy ezt belátja-e a kor, vagy el kell pusztulnia azoknak, akik ennek az ellentétében gondolkoznak, — s így győznek majd Isten gondolatai. Ez mindig így volt az egyház életében, így lesz most is. A II. Vatikáni zsinat száz vagy harminc év múlva valósul meg — ez a kibontakozás útja. De Isten ott a Szentlélekkel világosságot hozott, megmutatta, mi az egyház jövője. Ezt nekünk csak tanulmányoznunk és követnünk kell.

Jelenits István: Reménykedem abban, hogy ezek a különböző csoportok vagy törekvések sokkal közelebb vannak egymáshoz, mint a szavaikból gondolni lehetne. Azt hiszem, sokszor inkább szavak választanak el egymástól, mint valószínűségi tendenciák. Veszélyes, ha a szóból olyan jelszó lesz, amely már a kimondóját is elvakítja. Ettől kell óvni magunkat és egymást. Meg kell tanulnunk, hogy a szavak mögé is nézzünk, s kiderül, közelebb vagyunk egymáshoz. Nem hiszem, hogy valaki is úgy gondolná a népegyház helyreállítását, mint az annak idején volt. Azóta — még ha ugyanazt a szót mondja is, amit akkor mondtak — a szó jelentése más lett. Nem hiszem, hogy ezek a látszólagos restaurációs törekvések igazán restaurációt jelentenek. De minden jel arra mutat, hogy erősödik a kisközösségek új egyházmodellje. Néha mondanak meglepett dolgokat. Nemrég hallottam például: az egyházat mi építjük. Nekem az a meggyőződésem, hogy az egyházat a Szentlélek építi. Néhány hétig gondolkodtam ezen, s rájöttem, az illető sem egészen úgy gondolta, hogy úgy építjük az egyházat, mint egy vállalatot. Vannak vadító jelszavak és programok. Mögöttük nem egész pontosan megfogalmazott szándékok húzódnak meg, de azok a látszatnál sokkal inkább alkalmasak az egyetértésre. Fontos, hogy ne veszítsenek össze bennünket a szavak, hanem keressük a sokkal inkább összeférő szándékokat s a megfogalmazásukra alkalmas kifejezéseket. Kompromisszumokat kell találni.

Lukács László: Jó lenne néhány konkrét példát is említenünk. Melyek a legveszélyesebb vagy legártalmasabb konfliktusgócok? Másrészt: mely kérdésekben a legnyilvánvalóbb a konszenzus?

Horányi Özséb: Én ma inkább a konszenzus hiányait érzem fájdalmasan. Több példát említhetnénk. Ilyen az egyházi ingatlanok visszaadása, a kárpótlással összefüggésben. Sok cselszövést találunk itt. Egész biztos, hogy ha nem sikerül az egyháznak pozitív egyetértésre jutnia a társadalom egyébként jószándékú embereivel, akkor évtizedekre gondokat okoz. Az egyháznál belül ugyanilyen — kimondott-kimondatlan — konszenzushiány mutatkozik például a laikusok szerepét illetően. És lehetne még folytatni a felsorolást.

Fontosnak tartom, amit Jelenits István mondott. Hajlamosak vagyunk megfeledkezni a történelmi dimenziókról. Azt hisszük, mindent ma kell elintéznünk. Azt hisszük: minden az elkövetkező néhány napon vagy éven múlik. Egy olyan nagy társadalmi átalakulásban, amelyben most vagyunk, és egy olyan alacsony dinamikájú társadalomban, mint a miénk, azt gondoljuk: az újraelosztás pillanatában, ha jól startolunk, győztünk, ha viszont sikertelen a start, akkor a következő társadalmi átalakulásig semmi esélyünk nincs. Ez veszélyes békétlenségek forrása, mint

ahogy azt is veszélyes volna gondolnunk, hogy az elmúlt 2000 év pozitív eredményei miatt nincs igazán tennivalónk, megelégedhetünk azzal, hogy tisztességes, becsületos, elmélkedő emberek vagyunk, akik közül egyeseknek még az a karizmájuk is megvan, hogy tudnak olvasni a csillagokból is. Nem elégedhetünk meg ugyanis azzal, hogy azt higgyük: egyes emberek közülünk olyan helyzetben vannak, hogy ténylegesen fel tudják mérni azt, hol tart a magyar egyház.

Tomka Ferenc: Ugyanez a problémám nekem is. A dolgok mennek egy irányba, de maga a pápa is felhív bennünket arra, hogy mérjük fel helyzetünket. Szükségünk van a felülről nézésre és a visszanezésre, a párbeszédre, mert teljesen megváltozott az egyház és a társadalom helyzete. Ha felmérjük, hol tartunk, az optimizmust és reményt ad. Enélkül az út esetleg a sivataghoz vezet. Ha az egyház nem merné vállalni a mai magyar valóságot, s nem méri fel tárgyilagosan helyzetét, reménytelenné lesz a lekipásztorkodás.

Jelenits István: Konkrét példát mondok. Nemegetszer hallom, itt is elhangzott, hogy a plébános ossza meg a feladatokat a hozzáértő laikusokkal. Én egy szerzetesrend vezetője vagyok, s évek óta keresek szakembert, aki a rend anyagi ügyeit intézze helyettünk; olyant, aki ért hozzá, és kész elvállalni — de nem találok. Egy jó gazdasági szakember manapság százezer forint havi fizetést kap, s ha jó keresztény, szégyell tőlünk ennyit elkérni; nem hajlandó viszont lemondani a százezer forintról. Ebből könnyű megállapítani, miért marad a pap gazdasági ügyintéző nélkül. Nem föltétlenül azért, mert bizalmatlan, s azt hiszi, ehhez is jobban ért, mint bárki más. Inkább azért, mert nem jelentkezik alkalmas világi szakember. A kategóriák megvannak, de a betöltésük feltételeinek megteremtéséhez idő kell. Nem elég a jószándék. Azt sem lehet egyik napról a másikra eldönteni, hogy holnaptól kezdve a II. Vatikáni zsinat szellemében fogjuk az egyház dolgait intézni. Azokat a lépéseket kell megtenni, amelyek szükségesek ahhoz, hogy továbblépünk.

Farkas Beáta: Szegeden amerikai önkormányzatok szakemberei jártak, és az első megjegyzésük az volt: nem értik a magyarokat, itt mindenki olyan ideges. Oly sok problémájuk van, hogy nem lehet mindet egyszerre megoldani. Ezért kapkodnak össze-vissza, ahelyett, hogy egy-egy szervezetben vagy egy területen világos preferencia-sorrendet állítanának fel, a legfontosabbnak ítélttel megbirkóznának, ez adna sikerélményt, s aztán lehetne csinálni a többit.

Visszatérnék azonban a népegyház és a közösségi egyház kérdéséhez: nem arra kellene törekedni, hogy bármelyiknek a felsőbbrendűségét megállapítsuk és kizárólagos modelltégyük. Meg kell határoznunk azokat a sajátos területeket, ahol egyiküknek vagy másikuknak érvényesülni kell, s meg kell találnunk a mindkettőre nézve gyümölcsöző együttélés módját. Soha nem fogjuk azt az állapotot elérni, hogy a katolikus egyház kizárólag az elkötelezett emberek közössége lesz. Az emberek zöme mindig különböző intenzitással fog az egyházhoz tartozni. Ha erről nem veszünk tudomást, akkor az emberek nagy hányadát egyszerűen a szektákhoz utasítjuk. Nyilván az a célunk, hogy az örmagukat katolikusnak vallók minél nagyobb hányadát minél inkább elkötelezett kereszténységbe vezessük.

Gyulay Endre: Azt hiszem, ma lehetetlen a régi fogalomban vett népegyházzal beszélni. A régi társadalmi struktúrák, a négy évtizedes emberi beidegződések ma is nyomasztóan továbbélnek — ilyen környezetben nem lehet kereszténynek

lenni szabad elhatározás nélkül. Személyes döntés kell a hithez, nem elég bele-
szülni. Különben elsodródik, vagy szektába vagy ateizmusba. Arra kell töre-
kednünk, hogy rásegítsük a régieket, az öregeket is a személyes döntésre. A
fiataloknál pedig elképzelhetetlen, hogy személyes döntés nélkül csatlakozza-
nak. Hogy ez milyen intenzitású, az más kérdés, a lelkiismeretességétől kezdve
a becsületességen át a teljesebb elköteleződésig. Ezért kell a meghívásukkal, a
nevelésükkel foglalkozni, belevinni őket a kisközösségekbe, de bekapcsolni a
nagy egyház életébe is.

Lukács László: Melyek az előttünk álló legközelebbi és legfontosabb feladatok?
Egyet meg is említenék: az egyháznak, a keresztényeknek sokkal többet kellene
törődniük a szegényekkel, a bajbajutottakkal, mindazokkal, akik a társadalom
peremére sodródtak. Ez a téma azonban már túlfeszítené beszélgetésünk kereteit.

Horányi Özséb: Az elindulás legfontosabb feltétele a helyzetfeltárás. Korábban
ez nem tudott megtörténni egyszerűen azért, mert mindazok, akik megtehették
volna, akadályoztatva voltak. Sok mindennek azonban nem voltak akadályai. A
kisközösségek virágozhattak, az egyházi alapfunkciók végig elérhetőek voltak,
de ez nem jelenti azt, hogy minden fontos dolog ténylegesen megtörtént. A
magyar egyház előtt most történelmi, üdvtörténelmi esély nyílik. Ez az, amit nem
szabad elszalasztanunk. Elsősorban is föl kell mérnünk a helyzetünket. Ehhez
olyan szakértelmet kell segítségül hívni, amely minden valószínűség szerint
nem az egyházon belül van, de az egyháztól nem idegen. Nem elegendő egy-
egy ember véleménye, ítélete. Valódi empirikus, társadalomkutató módszerek-
kel kell feltárni a valóságot, s ebből kiindulva kell a magyar egyháznak tovább-
gondolnia feladatait. Farkas Beáta egy nemréggi megfogalmazása jár a fejekben:
az egyháznak ki kellene békülnie a természettudományok után a társada-
lomtudományokkal is. Azt gondolom, hogy ha most elindulnak az egyházme-
gyei zsinatok, ezek egyúttal jó alkalmat is adnak arra, hogy cselekvési progra-
mokat lehessen kidolgozni. Elszalasztjuk a nekünk adott történelmi esélyt, ha
ez nem történik meg. Sőt, azt is gondolom, hogy a Vigiliának, ennek a tipikusan
értelmiségi folyóiratnak is felelősséget kell vállalnia ebben a munkában. Eddig
nem lehetett, tíz év múlva pedig már késő lesz.

Tomka Ferenc: Az esztergomi, a szeged-csanádi zsinat indul. Nincsenek kész ter-
vek. Nincs honnan-hová? De csodálatos, hogy elkezdődik. Fontos, hogy egyre több
egyházmegyében hozzáfogjanak ehhez a munkához. Csak az alapos helyzetfelmé-
rés, a témák jó előkészítése, a világiak legszélesebb köreinek bevonása ne hiányozzon!

Gyulay Endre: Nem baj, ha egy zsinat sok problémát fölvet. Csak tudja azt, mi
az, amit holnap kell megoldani és mit két év múlva. Egy szállodát nem dara-
bonként terveznek, hanem egyben az egészet. De nem repülőről rakják le a
helyére, előregyártottan, hanem napról napra építik. Figyelik, mit csináltak már
meg, s hogyan sikerült, s ha baj támad, akkor az esetleg helyrehozható.

Lukács László: Hármas meggyőződés éltethet. Először is: ha a házat nem ho-
mokra építjük, hanem a Krisztus-adta sziklaalapra, akkor a pokol kapui nem
vesznek erőt rajta. Másodsor: gondos építőmesterként, a mindennapi fáradtsá-
got vállalva, kitartóan és hűségesen kell végeznünk a munkánkat. De Krisztus
biztosított róla, s ez reményünk alapja: a növekedést valójában Isten adja.

A magyar piaristák 350 éve

JELENITS ISTVÁN Korszakhatáron

A piaristák története azzal kezdődött, hogy egy spanyol származású pap (a későbbi Kalazanci Szent József) Scholae Piaae — kegyes iskola — néven iskolát nyitott Róma szegénynegyedében, a Szent Dorottya templom sekrestyéjében. 1597-et írtak akkor. Az új iskola nevében a *kegyes* jelző egyrészt arra utalt, hogy ez az intézmény ingyenes, elsősorban szegény fiúkat oktat és nevel hasznos tudásra és az igazság szolgálatára. Másrészt kifejezte azt is, hogy Kalazancius iskolája a keresztény nevelés műhelye. Sajátos életeményének rendező elve a *pietas*, amelyet csak jobb szó híján fordítunk magyarra *kegyeletes lelkiülettel*. Ez a szó valami okos és mégis gyengéd érzelmekkel átszőtt alapmagatartást jelent, tiszteletet a teremtés minden értéke iránt, családi közvetlenséget, amellyel az ember megtalálja helyét a teremtő és megváltó Isten terveiben, és tevékenyen, de szerényen igyekszik előmozdítani a közösség javát.

Kalazancius hamar rájött arra, hogy a szegények iskoláját csak elkötelezett emberekre bízhatja. Szerzetesrendet alapított tehát, s azt Ordo Scholarum *Piarum*-nak nevezte. Ezt a kifejezést szokták visszaadni a Kegyes Tanítórend névvel. Ebből ered a *piarista* szó, amely a cseh, a szlovák, a lengyel, az osztrák és a magyar fül számára ismerős, a rend közhasználatú elnevezéseként.

A rendalapítással kapcsolatos iratokból kiderül, hogy a kettős alapítás mögött messzire nyúló szándékok húzódnak meg. Az alapító nemcsak néhány száz kalldó fiatalon akart segíteni. A katolikus újjászületés eszméi vezették, azt remélte, hogy a jó iskola az egész társadalom megújulásának kiinduló pontja lesz. A piarista iskolákat azóta is jellemzi, hogy növendékeiket társadalmi felelősségtudatra nevelik.

Szerzetesrend nincs sajátos spiritualitás nélkül. Kalazancius meg volt győződve arról, hogy ha az oktatást és a nevelést teljes lélekkel végzi az egyén és a közösség, általa megszentelődik. Bizonyára az evangéliumra gondolt, ott azt ígérte Jézus: „Aki egyet befogad a kicsinyek közül, engem fogad be”. A piarista rend nem kötelezte tagjait közös zsolozsmázásra, imádságos gyakorlata, lelki élete is az ifjúsággal való foglalatoskodásnak rendelődött alá. Nem azt jelenti ez, hogy Kalazancius felforgatta volna az öröklött szerzetesi hagyományt, s rendjét egyszerűen a cselekvésre irányította. Az oktató és a nevelő tevékenységben mindig jelen van egy imádságos, sőt kontemplatív dimenzió. A pietásra nemcsak másokat igyekszik nevelni a piarista szerzetes, neki magának kell elsősorban abban növekednie, de növekedhet is benne, ha tiszteli a gyermeket, akit rábízta, s az igazságot, amelyről az iskolában naponta tanúságot tehet. Ennek a

szerzetestanári életeszménynek jelmondata a Keresztelő szava: „Neki növekednie kell, nekem kisebbednem”.

A sajátos piarista spiritualitásnak jellegzetes kifejezője a rend címere, amelyben Mária monogramja van. Maria méter theou, Mária, Isten anyja. Trento után vagyunk, a katolikus újjászületés korában, a hangsúlyos Mária-tiszteletnek lehet egy árnyalatnyi protestáns-ellenes színezete. Tasso és Zrínyi ekkor különbözteti a műzsák helyett Máriát. Ugyanakkor épp egy tanítórend címerében különös értelmet is kap Mária neve. A rend férfiakat gyűjt össze, az iskolában fiúkat nevelnek. Az egész közösség mégis egy asszony oltalma alá helyezkedik, aki Isten Fiának anyja s felnevelője volt.

Az új rend hamarosan elterjedt Itáliában. Irigyei is támadtak, bizalmatlanság is ébredt körülötte. Ebben az időben került szembe néhány természettudós az egyház tanítóhivatalával. Kalazancius viszont — növendékei érdekében is — jó személyes kapcsolatot tartott fenn például Galileivel. Gondok, szakadások jelentkeztek a rendben a szegénység miatt is. Mint egy hirtelen kitörő nyári zivatarban, elsötétült az ég. A rendalapítót, ha csak egy napra is, a szent officium börtönébe vetették, a rendet lefokozták, és kihalásra ítélték.

Annál nagyobb jelentősége volt annak, hogy közben Morvaországban is megtelepedhettek a piaristák. Nikolsburg, a mai Mikulov volt az első otthonuk, 1631-ben alapítottak ott házat és iskolát. Míg Itáliában szinte a pusztulás veszedelme fenyegetett, itt egymást követték az újabb alapítások. Innen jutottak Krakón át a szepességi Podolinba a piarista atyák. A magyar piarista történet kezdetének a podolini alapítást tekintjük, ennek az éve 1642. A rendalapító élt még ekkor, „keresztény Jóbként” fogadta a rendjét s személyét sújtó csapásokat, tollat faragott a gyerekeknek, s írta fáradhatatlanul a leveleit — Podolinba is néhányat. Ezekből bizalom, okosság, felelősségtudat sugárzik.

Podolin németajkú város volt, a lengyeleknek elzálogosított szepességi városok egyike. Az új piarista iskola első diákjai németek, szlovákok, lengyelek voltak s néhány magyar. A városka egyházi szempontból az esztergomi főegyházmegye területéhez tartozott. A podolini alapítást csakhamar követte Privigye, Breznó, Pozsonyszentgyörgy, Nyitra. Amikor a 17. század végén a Duna-Tisza tájáról eltakarodtak a török hadak, szinte gondviselésszerűen készen álltak a piaristák, hogy a Dunántúl, az Alföld s végül Erdély városaiban iskolát alapítsanak. Volt tanulni vágyó szegény gyerek bőven! Az 1715-ös országgyűlésen megkapta a rend a magyar honosságot. 1721-ben 12 házzal, 82 szerzetessel megalakult az önálló magyar piarista rendtartomány. A század végén piarista kézre került néhány megszüntetett rend háza, iskolája: Sátoraljaújhelyt a pálosoké, Trencsénben, Selmecbányán, Kőszegen és Kolozsvárt a jezsuitáké. Volt idő, amikor Magyarországon az összes többi iskolafenntartó rendnek együttvéve nem volt annyi iskolája, mint egyedül a piaristáknak.

Mária Terézia, majd a jozefinizmus idejében az iskolaügy egyre inkább állami irányítás alá került. A hivatalos közoktatási szabályzat sok mindent épp a piaristák tapasztalata, hagyománya alapján rendezett el. Mégis pusztán a tény, hogy kötöttségek között kell élni, valamit meg is bénított az iskolaügyben. Tandíjat kellett szedni, s a nagy gonddal kimunkált ösztöndíjrendszer nem tudta visszahozni a régi kor szegényeket váró otthonosságát. Elkülönültek az iskolatípusok, a piaristák elszakadtak az elemi oktatástól, kikötöttek a gimnáziumnál. A felvilágosodás, a nemzeti eszme, a reformmozgalmak százada következett: egyre nehezebb volt a műveltség és a vallásos lelkiület összeegyeztetése. A pia-

rista rend munkájával, imádságával, külső és belső küzdelmeivel része lett az újkor magyar történelmének. Másutt is elterjedt — Itálián s a közép-európai országokon kívül főként Spanyolországban —, de olyan fontos szerepet talán egyetlen nemzet történetében sem játszott, mint épp a magyaréban.

Az első világháború után tíz piarista gimnázium maradt a trianoni Magyarországon. A Felvidéken és Erdélyben megalakult az önálló szlovák és romániai rendtartomány, az iskolák azonban továbbra is elsősorban az ott élő magyarság iskolái maradtak. Emiatt itt is, ott is nehéz helyzetbe kerültek, többet fel is kellett adni közülük. A második világháború után mindhárom országban elérkezett az iskolák államosítása. Magyarországon 1950-ben két gimnáziumát visszakapta a rend, szűk létszámkeretek közé szorítva ezek körül munkálkodhatott és megmaradhatott. Kecskeméten a régi fészkeben, Pesten 1953 óta egy Mikszáth téri apácaiskolába száműzve.

Az elmúlt negyven év piarista története külső eseményekben nem bővelkedik. Csöndes hősiességben, mindennapos gondokban, örömeben annál inkább, talán egyszer lesz idő s alkalom ezek megírására.

Az újra megnyíló lehetőségek között a piaristák igyekeznek hagyományaikhoz méltónak mutatkozni. Országszerte nagy az igény a katolikus vagy épp a piarista oktatás iránt. Még élnek a nagyszülők, akik az ország különböző tájain piarista diákok voltak. A rend hirtelenjében nem tud minden várakozásnak megfelelni. Néhány lépést mégis megtett: Vácott, Szegeden újra megnyitotta iskoláját, Sátoraljaújhelyt régi rendházában átvett egy diákotthon, Gödön szakmunkásképző iskolát nyitott. Mindezekben a vállalkozásokban világiak segítségére támaszkodik, főként volt tanítványainak készséges együttműködésére. A velük való szövetkezést nem tekinti szükségmegoldásnak, hiszen régen is voltak világi tanárok a piarista gimnáziumokban, ötven, hatvan éves érettségi találkozókon éppoly szeretettel emlegetik némelyiket, mint a piarista atyákat.

Akárcsak az ország, a világ: korszakhatáron lép át a rendtartomány is. A múltnak most lezáruló szakasza elképesztően nehéz volt, most látszik igazán, mit pusztított. A jövőt, reméljük, mi is alakítjuk. A 350 éves múlt, amelyre az idei ünnepi évben visszanezünk, nemcsak jogot ad arra, hogy a jövő szolgálatára jelentkezzünk, hanem bátorságot, felelősségtudatot, okosságot is.

Iskolai színjáték a piarista iskolákban

A gazdag és előkelő spanyol szülők gyermeke még húsz éves sem volt, amikor jogi tanulmányait már befejezte, s eleget tett apja kívánságának, tanulmányai helyéről visszautazott szülei házába, hogy megfelelő hivatalt találjon. Édesapja még házasságkötését is szorgalmazta, ő azonban nem akart nősülni. A nehéz helyzetet egy nagyon súlyos betegség oldotta meg, amiért az ifjú gyógyulása után nem a házaseletet, hanem a papi hivatást választotta. A ranglétrán nagyon gyorsan kezdett emelkedni, ez azonban a fiatal papot nem töltötte el meglege- dettséggel, s hamarosan Rómába utazott, hogy ott töltse be hivatását. Már gyer- mekkorától fogva kísérte az elhagyott fiatalok iránti vonzalom, és látván a Ró- mában céltalanul őgyelgő gyermekeket és ifjakat, a zsoldáros szava bírta döntő elhatározásra: összegyűjti a római sikátorokban csavargó, a bűn közelében élő gyermekeket, hogy őket a hittel és a tudással megajándékozza. Rendet alapított, s néhány paptársa segítségével arra szövetkezett, hogy ingyenes iskolákat hoz- zon létre és tartson fenn, s azokban az elhagyott, a városokban lődörgő, otthon- talan fiatalokat nevelje. Kalazanci Józsefnek hívták az ifjú papot és tanárt, a rendalapítót.

Rendje előbb Itáliát hódította meg, majd hamarosan Közép-Európába is utat talált, előbb a morvaországi Nikolovce (Nikolsburg) városába, majd Lengyelor- szágból letek otthonra.

A történeti Magyarországon először Podolinban telepedtek meg. Podolint még Zsigmond királyunk elzalogosította a lengyeleknek, lakói jórészt lengyelek, kicsiny hányadban szlovákok és magyarok voltak. 1642. november 20-án elfoglalták a szá- mukra kijelölt ideiglenes rendházat, s fél év sem telt el, megnyitották iskolájukat.

A Felföld német ajkú lakossága ekkor javarészt lutheránus volt, s Kalazanci Szent József fejében bizonyára megfordult az a gondolat is, hogy rendtársai, a podolini lengyel piaristák nemcsak a tudományok otthonába gyűjtik az ifjúsá- got, hanem visszahozzák őket az egyház rombadőlt templomába is. Hiszen ek- kor Európa-szerte siralmas helyzetben volt a katolikus egyház. A Tridentinum után ugyan valamennyire sikerült rendezni a sorokat, és Oláh Miklós majd Páz- mány Péter s mások közreműködésével Magyarországon is megindult a reka- tolizáció. Nagyon kellett azonban még mindig a munkás kéz, mert sok volt az aratni való.

A jezsuiták Nagyszombaton, a piaristák Podolinban alapítottak iskolát. Az előbbieket még a 16. század végén, az utóbbiak már a 17. század közepén. Még egy negyedszázad sem telt bele, és a piaristák keresnek egy másik otthont is, Privigyén, majd ezután Murányban, Jolsván, Breznóbányán, Pozsonyszentgyör- gyön, a század vége előtt egy évvel Nyitrán. Majd mind beljebb és beljebb telepszének meg Magyarországon, Erdélyben is, Veszprémben, Vácott, Kecsk- méten, Pesten, Besztercén, Debrecenben, Korponán, Szegeden s másutt alapítot- tak rendházat és iskolát.

Iskoláikban Kalazanci Szent József szellemiségét honosították meg. Püspö- kök, magas rangú papok, gazdag mecénások segítették őket a ház- és iskolaa-

lapítás anyagi gondjaiban. Az oktatás anyagának kiválogatásában követték alapítójuk szándékait, keresték az Európa-szerte nagy tekintélyre szert tévő jezsuiták tanmeneteit, hogy az általuk tanított szegény fiatalok is megállják helyüket a mindennapi életben.

A jezsuita iskolákban ezidőtájt követelmény volt az iskolaszínház létesítése. Elképzelésük szerint a színház bátorítja az ifjút a nyilvánosság előtti fellépésre, megtanulja a színpadon a helyes testtartást, a tökéletes mimikát, a megfelelő gesztusokat. Ezen tulajdonságok birtokában pedig határozottabban léphetnek fel ellenfeleikkel szemben, s érvelésüket, ha azokat a logika vastörvényei szerint állították csatasorba, az ellenfél el is fogadhatja. A jezsuiták kidolgozták tehát az iskolai oktatás rendszerében az iskolai színjátszás metodikáját, joggal számítva arra, hogy a színjáték, a látvány önmagában is tud hatni a nézőkre, a hívőkre és a hitetlenekre, a katolikusokra és a Rómától elszakadtakra.

Míg Loyolai Szent Ignác a rekatolizációban is fontos szerepet szánt az iskolai drámának, Kalazanci Szent József hívságnak, főlegesen időtöltésnek tartotta. A 16. században a protestáns felekezetek sem fogadták el teljesen egyöntetűen a színjátékot mint pedagógiai módszert. A 16. században a lutheránus Bornemissza Péter *Életrája* meghatározta a magyarországi evangélikus dráma mintegy másfél évszázadát. Kálvin hívságos dolognak tartotta a színjátékot, elítélte a nyilvánosság előtti fellépést. S bár a református Sztáray Mihály és mások a 16. században írtak néhány drámát, a debreceni zsinat az egyház és az iskolák gyakorlatából mégis kitiltotta a színházat. Az antitrinitárius iskolák, elsősorban Kolozsvár híres unitárius kollégiuma már a 17. században otthont teremtett a színi produkcióknak, ezek az előadások elsősorban az oktatást, nem a szórakoztatást vagy a propagandát szolgálták.

Ahogy nem egységesek a protestáns felekezetek a színjátszás hasznát illetően, úgy eltérők a vélemények a katolikus iskolákat fenntartó szerzetesrendek között is. Az tény, hogy a jezsuitáknak mintegy negyven 17-18. századi iskolájában létesítettek állandó vagy ideiglenes színpadot.

Kalazanci Szent József ugyan vonakodott engedélyezni az iskolaszínház létesítését, az akkor korszerűnek tartott gyakorlat azonban végül társait és őt is meggyőzte. „Ha a színi előadások — írja egyik levelében — tetszenek is a világi közönségnek, én tapasztalásból tudom, hogy miattuk nagy kárt szenved az ifjúság java. Ezért nagyobb szorgalommal kell tanítani a tudományokat és az Úr félelmét, ami egyedül tetszik Isten Ő szent felségének, és semmibe kell venni az emberek üres tapsát, akiket ilyen külső dolgok gyönyörködtetnek.”

Még élt Kalazanci Szent József, amikor a nikolsburgi piaristák színre vitték Szent Bonifác történetét és az ószövetségi József pátriárka regényes históriáját. A siker nem maradt el. S ha arra gondolunk, hogy a jezsuita *historia domus*ok feljegyzéseiben számtalanszor találkozunk olyan adatokkal, hogy előadásaikat a nem katolikusok is irigykedve nézték végig, akkor nyilvánvaló a jezsuiták rekatolizációs szándéka is. A barokkról elmélkedve írja Bán Imre, hogy akárcsak az építészetben, képzőművészetekben, irodalomban, színházban is a legjellemzőbb sajátosság a teatralitás és a propagandisztikus célzat.

Még 1641-ben a piarista generális káptalan megtiltja, hogy iskoláikban, házaikban, kollégiumaikban, templomaikban közülük bárki is komédiákat, ünnepi műsorokat, szavalatokat rendezzen.

1657-ben azonban engedélyezi az iskolai actiók rendezését. 1685-ben ezzel szemben ismét úgy nyilatkozik a káptalan, hogy a színi műsorok számát csök-

kenteni kell. A gyakorlat tehát túllépett a minden tekintetben kiváló pedagógus indokolatlan aggályain. Podolinban 1697-ben, Privigyén 1666-ban, Breznóbányán 1674-ben, Pozsonyszentgyörgyön 1693-ban léptek színpadra először Magyarországon a piarista diákok.

1693-ban a Magyarországon már meghonosodott piaristák lelkes szervezője vagy Mózese, ahogy a rendtörténetek Moesch Lukácsot jellemzik, a *Vita poetica* című művében Magyarországon ugyan nem elsőnek, de még mindig az első között külön fejezetet szentelt a drámaelméletnek is. S ha semmi más, ez már mindenképpen jelzi, hogy a piarista iskolákban országszerte gyakorlattá vált az iskolaszínház, s hovatovább már elméleti alapjait is tisztázni kellett. Moesch Lukács Mainzban született, Lengyelországban lett piarista, s még stúdiumait végezte, amikor Podolinba helyezték, ahol tanítania kellett. Ránk maradt kéziratok elárulják, hogy geometriával, matematikával, trigonometriával, asztrológiával, hadtudományokkal, térképészettel s mindennel foglalkozik, amiről abban a korban azt hitték, hogy nélkülük nem lehet háborút indítani. Hadtudományi, hadmérnöki ismeretei miatt Pálffy Károly maga mellé vette, amikor a török által megszállt Buda alá kezdtek gyülekezni az egyesített magyar, lengyel, bajor hadak. Egyesek még azt a feltételezést is megkockáztatták, hogy Budát az ő haditervei alapján sikerült visszafoglalniok. Mindenesetre hadtudományi ismereteihez nem fér kétség, ezen kívül lengyel, német, latin, bizonyára szlovák és magyar nyelvismerete is hasznosítható lehetett az ostrom során.

Amikor az ország végre felszabadult a másfél évszázadig tartó török uralom alól, Moesch egyre határozottabban fordul rendje szervezési gondoljait, valamint az oktatás felé. Ezért ír poétikát. A poézis szerinte három alapvető műnemet ismer: a lírát, a drámát és az epikát. A drámát továbbosztja négy műfajra, azaz tragédiára, komédiára, tragikomédiára, és komikotragodiára. Ismeri az ecloga műfaját is, ezt azonban az eposzhoz sorolja, pedig már jóval Moesch után éppen a piarista iskolákban párbeszédessé formálták ezt a bukolikus műfajt, s nagyon gyakran ezzel köszöntötték az iskolába érkező egyházi vagy világi előkelőséget.

Művében pontosan jelzi a dráma nagyobb és kisebb szerkezeti egységeit, azaz az actusokat és a scenákat, a felvonásokat és a jeleneteket, s minden tekintetben Arisztotelész és Horatius követőjének látszik. Ha kisebb drámai előadást ír valaki, azt a szerző inductiókra is bonthatja, vagy az actus szó helyett használhatja a Pars terminust is. Példaképpen közölt is Moesch *Poeticájában* egy moralitásjátékot, amely Bán Imre szerint az 1646-ban megjelent *Comico tragoedia* mellett az egyik legtisztább e műfajban megírt munka. Címe *Erkölcsei dráma az erény takarójával fedett bűn ellen*. Tisztázza az irodalomelmélet írója az interludium (közjáték) és a chorus fogalmát. Azaz engedi, hogy a darabok felvonásközeiben az előadott darab tárgyától független komikus jeleneteket is beiktathassanak a szerzők. A chorus ugyan a görög hagyományhoz való ragaszkodás következtében jött létre, funkciója azonban teljesen más, mint az antikvitásban. A chorus líraivá emelheti a tragédia vagy a komédia cselekményét. Moesch láthatóan nem ragaszkodik ahhoz, hogy a chorus szövege illeszkedjék a dráma cselekményéhez, lehet attól teljesen független is.

Poetikája legalább egy századon keresztül példa maradt a piaristák előtt. Drámaikat abban a szellemben írják a két-három generációval fiatalabb utódok, ahogyan azt ő meghatározta. S ezért ezen az egységes elméleti alapon a piarista gyakorlatot alapvetően meghatározó dráma és színház épült fel évtizedek múltán.

Podolinban 1668-ban játszották az első alkalmi drámát a rend jótevőjének, az Opalinsky családnak a tiszteletére. 1697-ből már olyan drámaszöveg maradt ránk, amelynek kéziratában a zenei betét dallamát is feljegyezték. Apollo jelent meg a műzsákkal együtt a színen. Az 1701-ben előadott játék láthatóan Moesch elvei alapján épült fel, azaz három felvonásban öt-öt jelenetet találhatunk, mind-egyik actus egy-egy chorus-jelenetében köszöntő verset mondtak annak a püspöknek a tiszteletére, aki vállalta az előadás költségeit.

1721-ben valamint az 1730-as években kétszer is színre vitték Jézus születéstörténetét úgy, hogy a Lukács evangéliumban található történetet keverték mitológiai elemekkel. Az egyik darab főszereplője Aegon, aki, minthogy juhait megszorították, amiatt panaszkodik, hogy képtelen munkáját ellátni. Pásztorok érkeznek hozzá: Tityrus, Damaetas, Menalcas, Corydon és még sokan mások, s munkát vállalnak Aegonnál. Aegon rájuk bízva nyáját, majd aludni tér. A munkát vállaló pásztorok beszélgetés közben az éjszaka csendjében elalusznak, s Aegon rajtakapja őket. Kemény dorgálást kapnak a gazdától, majd annak eltávozta után újból elalszanak. Álmukat egy különös fényjelenség zavarja meg, s a negyedik ilyen tünemény után egy angyal száll alá az égből, s hírül hozza, hogy nem messze megszületett a Messiás. A pásztorok erre elindulnak, hogy köszöntsék a világ új királyát. Az 1739. február 2-án előadott darabban a klasszikus pásztornevek viselői ebéd közben társalognak, s közben érkezik hozzájuk Coridon Delphiből, s beszámol arról, hogy ott Apolló szobra darabokra tört. Az esetet valamennyien rossz előjelnek tekintik, Tityrus azonban megnyugtatta őket, nem lehet baj, hiszen valamennyien áldoznak a mezők és a földek isteneinek, s míg megnyugodva énekelni és táncolni kezdenek háromszori fényvillanás után jelenik meg a Krisztus születését hírül hozó Angyal, s erre megértik miért hullott darabjaira Apolló szobra, összetörik ők is a náluk és sátraikban lévő istenszobraikat, s ajándékaikkal elindulnak Betlehembe, hogy köszöntsék az újonnan született Királyt. A podolini lengyel nyelvű színjátszás legtöbbet ígérő gyűjteménye különböző tárgyú ószövetségi és egyéb témákat dialogizáló drámákat őrzött meg. Az 1760-as években játszanak Sennacheribről, Dániel prófétáról, egyiptomi Józsefről és más nem bibliai személyekről.

Privigyén 1666-ban telepedtek meg a piaristák. Az iskola törvényei között már ugyanettől az évtől kezdve olvasható a törvény: meg kell tiltani tanulóinknak, hogy rövid declamatiókat tartsanak jászollal járva a házakat, vagy csillag énekeket vagy bármiféle hiú világi dalokat énekeljenek. Természetesen nem vehetnek részt nyilvános látványosságokon, világi komédiákon. Ha a tilalom ellenére jászollal vagy csillaggal járnak a várost táncolnak és énekelnek, ki kell őket zárni az iskolából. A tilalom azonban nem vonatkozik az iskolán belüli előadásokra.

Privigyén a legfigyelemreméltóbb életművet Szlavkovszky Benedek hagyta maga után. Többször láthatta darabjait Privigyé közönsége, a legemlékezetesebb azonban bizonyára az 1714-ben bemutatott darab, amelynek tárgyát a magyar történelemből vette, s amely formai tekintetben is felhívja magára a figyelmet.

Szlavkovszky nemcsak a piaristák között, hanem szinte Magyarország-szerte híres volt költészetéről. A mesterkedő költészet kivételesen nagy „bűvésze” volt. Még Moesch Lukács *Poeticájában* olvashatta a versírás során megvalósítható úgynevezett számkabalisztikus módszert, amely szerint, mint a görögben vagy a héberben, a számjegyeket betűkkel jelölik. Így minden betűnek van egy számértéke, s ha valaki művében vagy annak kolofonjában a keletkezés évét nem

kívánta elárulni, akkor ezt ezzel a kabalisztikus módszerrel is el lehetett rejteni. Az így megírt vers első sorában található betűk számértékének az összege pontosan megadja a keletkezés évét. Szlavkovszky ennél többre vállalkozott, megírta a *Viszály taplója, azaz gyűlölet Magyarország hercegei között* című zenés darabjának forgatókönyvét jambikus senáriusban — a verses dráma minden sorában a fent említett módszerrel elrejtette a keletkezés évét, azaz minden sor betűi számértékének összege: 1714.

1676-ban, a breznóbányai iskola megnyitása alkalmából megjelent a város minden előkelősége. Az iskolát megnyitó ünnepség után egy három óra hosszát tartó színjáték következett. A breznóbányai iskolaszínház több mint száz esztendeig működött. A közönség, mint ezt több forrásunk is megjegyzi, az előadásokon a saját hasznára szemlélhette ezeket az olykor nagyon is célzatos darabokat. Az iskola történésze még arról is tud, hogy a város az előadásokért még kisebb összegeket is utalványozott az iskolának.

A piaristák leglátványosabb színháza a 18. század legelején Nyitrán nyílt meg. A színháztermet már 1705-ben kezdték építeni, s még ugyanebben az évben előadást is rendeztek. Az alkalmi színpadot vagy a színháztermet festették, újjáépítették, a színpadra függönyt vásároltak. 1706-ból már az előadás címét is ismerjük: a Philenus testvérekről szól a cselekmény, akik életüket a haza szolgálatába állították. Magyarul először Nyitrán 1717-ben játszottak a nyitrai püspök, gróf Erdődi László tiszteletére. Címe: *Az igaz egymáshoz való szeretetnek föl oldozhatatlanul öszve kaptsolatott lántza. Avagy Chariteus és Magnésius egész holtig egymástul elszakazthatatlanok.*

1720-ban Demetriusról, Szíria királyáról mutattak be egy drámát, színlapja felsorolja a szereplők nevét is. A szereplők nevéből következtetni lehet, hogy Nyitra egykori piarista iskolájában, amelyben éppen úgy tanítottak a szlovák, mint a magyar anyanyelvű tanárok, otthonra találtak a szlovákok, magyarok és németek is. A színházat nemcsak Nyitrán, Szentgyörgyön, Breznóbányán, vagy Podolinban, hanem valamennyi későbbi alapítású piarista iskolában is darabokkal kellett ellátni. Természetes, hogy a piarista tanárok felhasználták a nemzetközi jezsuita repertoárt. Avancinus, Neumayer, Le Yai darabjai kerültek színre úgy, hogy a rendezők azokat nyilván aktualizálták, a helyhez és időhöz alkalmazták, vagy teljesen átírták, átrendezték. A piarista paptanárnak azonban meg kellett tanulnia drámát is írni. A tanárok, egyik iskolából a másikba költözésük során vitték magukkal darabjaikat, és azokat új szolgálati helyükön megegyeszer megrendezték.

Átvettek Plautustól és Terentiusztól komédiákat, ezeket azonban „motskailt meg tisztott” változatban kellett bemutatniok. A magyarországi Terentius- és Plautus előadások első szervezői, rendezői, adaptátorai a piaristák voltak.

Kölcsönöztek természetesen egymástól is darabokat, de ezeket is a hely igényei szerint formálták újjá, s így évek, évtizedek vagy évszázadok alatt ki is alakul a piarista drámaszerzők gazdag névsora. Közöttük olyan nevek mint Benyák Bernát, Bolla Márton, Pállya István, Simai Kristóf s a talán legnevesebb Dugonics András. A 18. század végén, egyikük másikuk a következő század elején már nemcsak a színház jogaiért harcoltak II. József intézkedései ellenében, hanem a magyar szó terjesztéséért is. Bolla *Arsiztonja*, Benyák *Megszégyenült irigysége*, Simainak és Dugonicsnak több magyar nyelvű darabja jelzi, hogy ezek a szándékok készítették íróikat újabb és újabb darabok írására.

Nagyon keveset tudunk a piaristák színpadáról, a színháztechnikáról, a jelmezekről és a kellékekről. A kisszebeni diákszínpadot gyertyák, lámpák és na-

gyon sok tükör segítségével világították meg. A pesti színházterem nézőterét lépcsőzetesen építették, Dugonics egyik darabjából pontosan lehet tudni, hogy a szereplőket milyen jelmezekbe öltöztették, s milyen kellékeket kellett az előadásához használniuk.

A 17-18. századi Magyarország különböző felekezetű iskoláiban diákok tanárok egyaránt dolgoztak, küzdöttek a színpad fenntarthatóságáért. Az előadások költségeit rendszerint a jótévedők, egyházi vagy világi méltóságok vállalták, a rendezés gondja a tanároknak jutott, s nekik kellett ellátniuk az iskolaszínházakat megfelelő szintű darabokkal is. Így már felsőfokú tanulmányaik idején a piarista tanárjelölteknek dramaturgiai ismeretekre is szert kellett tenniük.

A nézők nagyobb részét a szereplő diákok szülei tették ki, megjelentek azonban gyakran püspökök, prépostok, grófi és bárói címekkel rendelkező világi urak és feleségeik is. Kecskeméten 1716 augusztusában bemutattak egy úgynevezett *actiunculát*, amelynek a közjátéka egy cigány fuvarosról szólt, aki egy bizonyos napon azért nem vállalt fuvar Pestre és vissza, mert a piaristáknál, mint mondta „holnap komodia leszen, s nekem ott köly lennem”. A közjátékban, azaz a felvonások közeiben előadható mulatságos jelenetek tárgyát a való életből vették.

A 18. század végén egy ismeretlen újságíró, a magyar Hírmondó levelezője így számol be a nagykanizsai piarista iskolai tanulók operaelőadásáról: „Amely nemzet az ő vastag magaviseeléséből kivékonyodik, igen reá vigyáz, ki miképp hordozza ő maga testét, s erre nézve nálunk is a nevelésnek egy részévé kell lenni a mesterséges táncznak, amelynek ugyanaz a célja. Ide nézett a Nemes Kanisai Szerzetes házban felnevelendő Nemesi Ifjaknak előjárójok, Keszthelyi László áhitatos oskolabéli pap, aki hat nála lakó nemes ifjaknak számokra a vidék tartományból táncmestert szervezván, megtaníttatta őket az előállásra, főhajtásra, s a testnek díszes hordozására. Ezt látván szegényebbjei is azon oskolabéli ifjúságnak többnyire csekély költséggel mind kitsinosították magokat a táncmester által. Midőn múlt szent Mihály havának 21-dik napján az esztendő-béli tanításnak vége szakasztatnék, akkor az említett hat nemes ifjak a drezdai udvarban hajdon frantzia nyelven játszattott Két vadászok nevezetű mesejátékot magyar és német nyelvre fordítva előállították. Melyet azon kanisai ifjúságnak tanítói mind két nyelven ki is adtanak. A játék után pedig megtanult mesterséges tánczokkal kedveskedtek a nézőknek.”

Ma, ha kezünkbe veszünk ezekből az előadásokból egy szöveggönyvet, hajlamosak vagyunk gyorsan véleményt mondani róluk: latin nyelvzetük dísztelen és színtelen, a nagyközönség számára érthetetlen, verselésük gyenge, cselekménybonyolításuk erőltetett, témaválasztásuk tendenciózus. Magyarország különböző anyanyelvű lakossága megismerkedhetett olyan történeti témákkal, amelyekről könyvben nem olvashatott. Friz *Zrínyijét* ezrek és ezrek látták a jezsuiták s talán más iskolák színházaiban is, míg *Zrínyi Szigeti veszedelmét* ennél sokkal kevesebben olvasták el. Az iskoladráma tömegével nyugözi le a jelenkor drámatörténészét, felfedezi azonban a darabok, a ránk maradt szövegek egyikeben-másikában a líra melegségét, a dialógus sodrását, az előadott tárgy érdekességét.

Mint minden iskolát fenntartó felekezetet és szerzetesrendet, úgy a piaristákat is nemes szándékok vezették akkor, amikor drámáikat írták és rendezték, s ezzel előfutáraivá váltak a 18. század végén meginduló magyar hivatásos színjátszásnak is.

KÓKAY GYÖRGY

Muratori és Révai Miklós

A magyar piarista rend a 18. század folyamán egyre nagyobb szerepet játszott hazánk szellemi életében. A század első felében, amikor iskolahálózatát az egész ország területére kiterjesztette, a barokkal való szembenállása még inkább csak a nevelési módszerekben és a fokozottabb természettudományi érdeklődésükben jelentkezett. Később, a század második felében a piarista rend nagy szerepet játszott a magyar felvilágosodás reformtörekvéseinek sokoldalú előkészítésében is. Ebben egyrészt az az új filozófia játszott közre, amelyet a magyar piaristák főként Olaszországban ismertek meg, másrészt pedig az a magyarosodási folyamat, amely szintén a század dereka táján vette kezdetét a rend iskoláiban. Az Itáliából kiinduló felvilágosultságnak az egyik fő képviselője Eduardo Corsini volt. Az általa képviselt felvilágosodást, bizonyos humanista hagyományok felélesztése mellett, a tudatos korszerűség jellemezte: a skolasztikával való szembe fordulás és a nyitottság az újabbkori bölcséleti és természettudományos gondolkodás előtt. A magyar piaristák természettudományos érdeklődésére nagy hatással volt Giovanni Battista Beccaria munkássága is. Ennek az új, az ún. „recentior philosophiá”-nak a magyarországi bevezetésében különösen nagy szerepet játszott báró Cörver Elek és Cörver János, valamint Bajtay Antal. Később a rend provinciálisává lett Cörver János szinte kötelező filozófiává tette az új bölcséletet. Ennek az egyik alapelvét Conradi Norbert 1772-ben Veszprémben a bölcselkedés és a gondolkodás szabadságában határozta meg. „Nem ugyan a teljes, zabolátlan szabadságban — mint írja —, hanem a helyes ész és a vallásos érzés keretén belül való szabadságban.”

Ez a vallásos érzés keretén belüli szabadság, vagyis a keresztény hitnek és a modern eszméknek, az öröknek és a változónak az összeegyeztethetősége tette oly nyílttá a 18. század második felében a hazai piaristák gondolkodását. E szellemi pezsgés eredményezte, hogy ezekben az évtizedekben a rend oly sok kiváló író és tudóst adott a magyar szellemi életnek. Nem vállalkozhatom arra, hogy Révai Miklós gazdag életpályáját akárcsak főbb vonásaiban is áttekintsem, csupán rá szeretnék mutatni a nagy író és tudós szellemi indítékai között egy olyan eddig figyelembe nem vett ösztönzésre, amelyik szorosan kapcsolódik a fentiekben vázolt, az egész rendre kiható olaszországi felvilágosodás eszméihez és megfelel a Conradi által említett „vallásos kereteken belüli szabadság” követelményének is.

A korábbi években, részben Révai Miklós publicisztikai munkásságának elemzése közben, részben pedig közeli barátjának, és főleg tudományszervező törekvéseiben közös programmal rendelkező társának, Bessenyei György műveinek kritikai számbavétele során jutottam arra a meggyőződésre, hogy mindkét író munkásságában — az eddig feltárt példák és ösztönzések mellett — felismerhető egy eddig velük kapcsolatban még számba nem vett nagy írónak és tudósnak az olasz reformkatolicizmus kiemelkedő személyiségének, Lodovico Antonio Muratorinak a hatása is. Ezt mindkettőjük esetében oly jelentősnek tartom, hogy Bessenyei 1779-ben bekövetkezett és Révai Miklós által versben is

köszöntött katolizálását jelentős mértékben az olasz reformer eszméi hatásának tulajdonítom, nem pedig Mária Terézia iránti opportunizmusnak, ahogy erről az eddigi szakirodalom jelentős része vélekedett, mint ahogy Révai Miklósnak, főként a publicisztikájában megnyilvánult, és magas érzelmi fokon képviselt keresztény humanizmusát is részben tőle eredeztetem. (Bessenyeivel más alkalommal foglalkozom, de a fentiekhez csak annyit fűzök még hozzá, hogy újabbban előkerült folyóiratában 1781-ben ő maga nyíltan katolikusként nevezte magát. De ennél is fontosabb, hogy gondolatai között gyakran találkozunk Muratori alapvető tételeivel: a „jóságos cselekedetek” nélküli hit elégtelenségével, a felebaráti szeretet és a természet szerinti cselekvés tana mögül rémként előbukkanó egyenlőtlenséggel, amiből Muratori a szegénységet származtatta, és amit Bessenyei is — ezek szerint nem csak Rousseau nyomán — oly sokat emlegett.)

Muratori jelentőségével és sokoldalú nemzetközi hatásával korábban inkább csak az olaszországi kutatás foglalkozott behatóbban. 1943-tól Eduard Winter jozefinizmus-kutatásai nyomán német nyelvterületen is megnőtt az érdeklődés iránta. Ellentétben az osztrák kutatással — nálunk még nem térképezték fel a nagy olasz gondolkodó munkáinak elterjedtségét. Az osztrák és cseh kolostorok valamint az egyetemi könyvtárak levéltárainak és könyvgyűjteményeinek átvizsgálása azonban azzal az eredménnyel járt, hogy Muratori munkái Ausztriában rendkívüli népszerűségnek örvendtek, és személyes, valamint levelezői kapcsolatai is kiterjedtek voltak.

Magyarországi vonatkozásban ismeretes, hogy a 18. század ötvenes éveitől kezdve az olasz tudósnak több műve is megjelent hazánkban latinul, illetve két műve magyarul is. Magyar nyelven a két legalapvetőbb munkája látott napvilágot: 1763-ban Egerben a *Della regolata divozione dei christiani* (A keresztény embernek valóságos áhítatosságáról címmel), Séllyei Nagy Ignác fordításában, és 1776-ban, bécsi kiadásban a *Trattato della Carità* (A nagy parantsolatnak tudniillik a felebaráti szeretetnek igaz magyarázata címen), Gálfalvi Ozdi Ferenc fordításában és bevezetőjével. E munkák elterjedtségét jelentősen növelte az a körülmény, hogy e két mű latin változatai az egykorú ún. „liber gradualis”-ok keretében több hazai egyházi főiskola nyilvános vitatkozásai alkalmából, a tézisekhez kötve ajándékozásul is szolgáltak.

Révainak e kiadások mellett természetesen alkalma nyílhatott Muratori munkásságát azokban az ausztriai gyűjteményekben is megismerni, ahová élete folyamán elvetődött. Tudjuk, hogy különösen a bécsi nagy könyvtárak gyakoroltak rá olyan hatást, aminek nyoma van még költeményeiben is. A piarista nevelés alkalmassá tette őt azoknak az újabb modern gondolatoknak a befogadására, amelyek nemcsak hogy nem irányultak a kereszténység alapvető tanításai ellen, hanem éppen azokat kívánták az eredeti, evangéliumi szellemhez közelíteni. Főként saját hazai akadémiai terveinél azonban hatással lehettek rá az olasz tudósnak azok a törekvései, amelyek az egész Itáliára kiterjedő tudományos akadémia megalapítását célozták. (*I primi disegni della repubblica letteraria d'Italia* 1703.) Nem állt távol Révai kritikai programja sem Muratoriétól, aki az 1708-ban írt *Delle riflessioni sopra il buon gusto* című művében az értékes művektől élesen megkülönböztetendőknek és elhanyagolhatónak bélyegezte azokat az értéktelen könyvecskéket, amelyeket „hátgörbüléssel és nem ésszel szerzett művek”-nek nevezett. Mint írja: „Nem fogunk törődni az irodalmi repubblica számára minden haszon nélküli könyvekkel.” Révai így írt a Magyar Hírmondó-

ban: „Ha ki azt kívánja tőlem, hogy közre botsásson valamiét, azt is akarja egyszermind, hogy megdicsérjem! Pedig Isten látja lelkemet, én a rosszat nem ditsérhetem.” (1784. febr. 7. 82. o.) Muratori a *Della perfetta poesia* című művében az olasz irodalmi viszonyok taglalása során sikra szállt a nyelv tisztaságáért; ismeretes, hogy Révai is purista volt, és a költészetnek alapvető jelentőséget tulajdonított a nyelv művelésében. Muratori könyvkiadói tevékenységével is példát adhatott a magyar író számára, akinek a múlt emlékeit tartalmazó kiadványának címe (*Antiquitates literaturae Hungaricae*) szintén emlékeztet Muratori nagy forráskiadó vállalkozásaira, az *Antiquitates Italicae medii aevi* című kiadványra.

Mindezek természetesen még behatóbb vizsgálatokra szorulnak, de munkásságuk párhuzamosságait így is illusztrálják.

Ugyanakkor Muratori két nagyfontosságú és nagyhatású, magyar nyelven is megjelent munkájának Révaira gyakorolt hatását már közvetlenül is kimutathatjuk.

A nálunk időrendben korábban kiadott, devotioról szóló mű magyarul 1763-ban, Barkóczi érsek jóvoltából jelent meg *A keresztény embernek valóságos áhítatosságáról* címmel. A szerző e munkájában a keresztény áhítatosság kérdéseivel foglalkozik, számos, részben már a II. Vatikáni zsinatra emlékeztető reformjavaslattal. Felveti benne a szentmise nemzeti nyelven való celebrálásának, a hívők beavatásának, a történelmi hitel nélküli szentek törlésének és az ünnepek valamint a kultuszok csökkentésének a gondolatát. Bírálja könyve utolsó részében azokat, akiknél az áhítatosság csak külsőségekben nyilvánul meg. „Mit használ tehát a durva, kopott öltözet, a mord kedvű tekintet az isteni dolgokról és klastromi fenyítésekről való mély tudomány? Kétséges jelek és ékességek ezek; meg is történhetik, hogy az illetén szívekből igen távol legyen az igaz áhítatosság” — írja.

E megállapításnak nemcsak lényegével, de még stílusával, kifejezéseivel is egyező az a kritika, amit Révai írt a Magyar Hírmondó programcikkében egyes „képmutató, fenyítékes erkölcsoktatókról” és „komor szabású iskolák”-ról. Szerinte a bölcsesség „nem csak szomorú kép, hanem mosolyogva is szól.”

Muratori e művében is, de különösképpen a *Trattato della Carità*-ban, a tevékeny felebaráti szeretetről ír. Miként a magyar fordítás címe *A nagy parancsolatnak tudniillik a felebaráti szeretetnek igaz magyarázatja* is mutatja, a Főparancsolatot állítja könyve tengelyébe. Körüljárva a Szent Pál-i gondolatot, elítéli korának mindazokat a visszaéléseit és formalizmusát, amelyek a jócselekedetek hiányából és a hit külsőséges, barokkos megnyilvánulásából, a csak dekoratív jellegű ünnepélyeikből származtak.

Muratori e munkájának hatása kimutatható Révai műveiben is. 1782-ben, VI. Piusz pápa bécsi látogatása alkalmából írt latin elégiájában, miután röviden összefoglalta a Főparancsolat tanítását, megjegyezte, hogy minden más törvény erre vezethető vissza, ez ad reményt és boldogulást, miután a fősűvéség valamint az önzés megrontotta a lelkeket és a babonáság igazságtalan törvényeket eredményezett, mintha Isten hirdethetett volna ilyen hittételeket.

A keresztény devotioról, de főként a caritásról szóló könyvben Muratori szerint Krisztus követőit nem az imádkozásról és a világtól való elvonulásról, hanem a tevékeny felebaráti szeretetről lehet felismerni. A szegények, az elhagyottak és a hatalmi visszaélések áldozatai megmentésének vágya nála a pietistákénál aktívabb szenzibilitáshoz vezetett, amellyel a világ elesettjei felé fordult.

Révai Miklós 1783 decemberétől kezdődően mindössze négy hónapig tartó szerkesztői-újságírói tevékenysége során, publicisztikai megnyilatkozásaiban tanúi lehetünk, egy Muratorihoz nagyon hasonló, az emberi kiszolgáltatottságot felismerő és azt leleplezni kívánó magatartásnak.

Cikkeiben a szegények iránt érzett szolidaritás érzése dominál. Az „emberi szív”-nek, az „emberszeretet”-nek, az „érzékenység”-nek a gyakori emlegetése stílusosan is emlékeztet Muratori okosan érvelő, de bizonyos új szenzibilitással is rendelkező prózájára.

Rövid szerkesztői tevékenysége során a Magyar Hírmondóhoz az ország különböző vidékeiről beérkezett híreket többnyire saját véleményével kiegészítette közzé. E kommentárok csaknem mindig a cselekvő emberszeretet szükségességét hangsúlyozzák.

Így például a lap 1784. március 17-i számában, amikor arról adott hírt, hogy sokan a kemény téli hidegben még a gyümölcsfaikat is eltűzelnéni kényszerültek, és a gabonát kézi malommal őrlik, Révai ezt fűzte a hírhez: „Szakad az ember szíve a szánakodástól, hiszen sok egyéb szomorú eseteket is emleget azon levél... Ebben az ínségben csak már az emberszeretés mindenütt elevenen munkálódik!”

Kézenfekvő gondolat, hogy mindez a nemesség és emberségesség származhat abból a felvilágosult szellemből is, amely — a kegyesrendi hagyományokkal együtt — a piarista rendet jellemezte és amelynek szellemében Révai is nevelkedett. Továbbá arra is lehetne hivatkozni, mint ahogyan ez nem ritkán meg is történt, hogy Révai a bécsi jozefinista felvilágosultság hatása alá került. Természetesen mindkét állításban van bizonyos igazság, különösen ami a piarista filozófia és nevelés hatását illeti. De Révait nem nevezhetjük egyértelműen jozefinistának, e fogalomnak sem a Maaß által megfogalmazott „felvilágosult állam-egyháziság” értelmében, sem az Eduard Winter által bevezetett „római katolikus egyházi reform” értelmezésében. Ahogy Muratoriról az újabb kutatások kimutatták, hogy Winter indokolatlanul nevezte őt a jozefinizmus szellemi előkészítőjének, hasonlóképpen Révai gondolkodását is el kell választani II. József egyháziügyi intézkedéseinek filozófiájától. A részleges illetve látszólagos egyezések ellenére a lényeges illetően alapvető különbség volt közöttük. Míg Muratori és követői a vallási élet belső megújulását akarták, az uralkodó a felvilágosodás — és részben Muratori eszméinek is — csupán a felszínét vette igénybe, viszont tudatosan törekedett az egyházi tekintély kiiktatására és az államegyház kialakítására. E céljai elérése érdekében sokkal inkább támaszkodott a bécsi janzenisták körére. A jócselekedetek fontosságát és az akarat szabadságát hirdető Muratoritól távol állt a predestinációban hívó és a kegyelem jelentőségét túlsúlyozó janzenista filozófia.

Hasonlót tapasztalhatunk Révai Miklós esetében is. Talán sikerült a fentiekben alátámasztani, hogy gondolkodásában — főként publicisztikai működése során — egy olyan reformirányzat hatása mutatható ki, amely leginkább Muratorira emlékeztet. Ezek az eszmék nem egy abszolutisztikus uralkodó egyháziügyi túlkapásait kívánták szolgálni, hanem a keresztény tanítás eredeti tisztaságának és a szociális érzékenységnek a fontosságát hangsúlyozták.

RÓNAY LÁSZLÓ

A „szeretett ház”

— Sík Sándor otthonai —

A harmincas években nagy port vert föl Prohászka Lajos rendkívül érdekes nemzetkarakterológiai könyve, a *Vándor és bujdosó*. A magyarság meglehetősen szomorú képmására tekinthetett e tükörben, melynek alkotója külön is kiemelte népe „otthontalanságát”, azt a fájdalmas tényt, hogy a magyar a saját hazájában sem talál „haza”, mert az évszázadok múlása kiölte belőle helykereső és -teremtő optimizmusát.

Ha a 20. század sokszor — okkal vagy ok nélkül — egymás mellett említett három papköltőjének, Sík Sándornak, Harsányi Lajosnak és Mécs Lászlónak pályáját, líráját s annak értékhierarchiáját vizsgáljuk, néhány tanulságos megfigyelést tehetünk abban a vonatkozásban, hogyan igyekeztek „haza”, otthonra találni gondolkodásuk, nyelvük és irodalmi munkásságuk tartományaiiban.

Mécs László volt közöttük a jellegzetesen vándor-költő. Élete is vándorlónak tette: kisebbségivé lett környezetből lépett a húszas-harmincas évek magyar költészetébe, sosem lett igazán helyhez kötött, bárhol teljesített is papi szolgálatot, újra meg újra útnak indult, páratlan sikerű szavalóesteken, matinékon, ünnepségeken csodálták deli termetét, zengő hangját, melyen utolérhetetlenül szólaltatta meg saját verseit. Már sikereinek idején „igricnek”, vándorénekesnek nevezték, s aztán, a negyvenes-ötvenes években nem egyszer kényszerült bujdosóvá.

Nem vágyott otthonra abban a vonatkozásban sem, hogy ízléséhez, netán hitéhez közel álló lapokban jelentesse meg költeményeit. Egyszerre volt a Pesti Napló és a Nemzeti Újság költője, versei megjelentek a baloldali lapokban éppúgy, mint a jobboldaliakban, még a meglehetősen vitatható szellemi irányulású Ünnepeken is szerepelt, bár lehet, hogy erről mit sem tudott. Emlékezetesen szép verseket írt otthonáról, édesanyjáról, a papságról, de sosem a hazatalálás nyugalmas békességével, mindig nyugtalan szenvedéllyel, az örök felfedező kíváncsiságával.

Harsányi Lajos — mint ezt életrajzi feljegyzései is bizonyítják — akkor volt igazán „otthon”, amikor a fővárosi környezetben részese lehetett az irodalmi megújulásnak. Vidéki plébániára kerülve egyre inkább a világlíra hatalmas epikus alkotásaiba álmolta bele magát, Dante s egy beláthatatlannak ábrázolt lelki tartomány tájain vándorolt felcsigázott kíváncsisággal és igénnyel, s közben elveszítette kapcsolatát azokkal az egészen egyszerű, hétköznapi élettényekkel, melyek számunkra a „házat”, az „otthont”, a békességet jelképezik. Nála is, Mécsnél is fellelni olyan gesztusokat — elsősorban kései lírájukban —, amelyek a tékozló fiú magatartását idézik: csendesen és alázatosan tértek meg a messi útról, amelyen sebeket kaptak, fájdalmak és méltánytalanságok érték őket, s most ezeket helyezték jóvátételül az Atya lába elé.

Sík Sándor volt hármuk közül a legharmonikusabb egyéniség. Az ő lírájában mindvégig meghatározó a békés, derűs otthon képe, a szeretett házé, mely új és új változatokban jelenik meg köteteiben, s még akkor is a megértés és a

békesség érzületét sugározza, amikor kint viharok dúltak, s a költő számkivettnék érezte magát.

Talán a gyermekkorral, a kedves, sok változatban megverselt gödöllői házzal kezdődött minden. Amint római szenátornak látott apjával sétált a kertben, „Beszélgettünk, és éreztem, hogy növök, / És hogy tágul a mindenség köröttem” (*Apám*), vagy amikor „A sárkány-fejes régi lámpa / Kigyúlt a nagy asztal felett, / Anyám fáradt kezébe varrás, / Előttem kusza füzetek” (*Anyukám*). Nem azok voltak az igazi hangjai, képei, amikor zengő hangon Ikároszhoz hasonlította magát, s amikor első köteteiben kicsit görcsösen, fortissimo Isten kürtösének láttatta magát. Belsősegebb, hitelesebb az a képe, ahogy önmagát mutatja a „kispap-kert szőlőszegélyes útjain”, a nyurga fiút, amint „talár béklyózza ugrabugra lábait”. Az otthonosságnak, a hazatalálásnak ez a nyugalmas érzése szövi át azokat a költeményeit, amelyekben megjelenítette a „tudomány mézét” ízelő egyetemistákat, Riedl Frigyeset, akivel karonfogva ballagnak a folyosón, katedrán mutatja Schütz Antalt is „a mestert és a barátot”, s miközben lelkesülten ad számot költői indulásának lázas pillanatairól („Itt is, ott is a fojtó csendbe / Új énekszó hasít fülembe // Lobogó, részeg, vad dalok, / De újak és fiatalok.”), s verseket ír, „Minden nap. Sokat”, akkor is a Regnum „nagy széles udvarán”, a „gyerekek közt labdázó atyák” társaságában érzi védelemben, otthon magát, abban a földszintes épületben, amelyben a Zászlónkat szerkesztették.

Első otthonai, szeretett házai után papi ruhában beköltözött abba az épületbe, amely élete végéig inspirálója, lelkiségének meghatározója, igazi közege lett. Piarista szerzetes, s a piarista szellemtől áthatva áldozza életét a nevelésnek, az iskolának, ahol igazi hazájára talál, hiszen visszaszállhat a magyar irodalom múltjába, melyben ugyancsak védetten és otthonosan érezte magát, s a „szó tolmácsa” lehet a szeretett gyermekcseregben:

*Olvasom Zrínyit. A szemek kigyúlnak
És rámlobognak, mint megannyi égő
És nyugtalan és szomjasfényű csillag.
De én már nem is látom a fiúkat,
Én már nem látom, csak az Óriást,
Akinek boldog és alázatos
Kis apostola lettem, akinek
Igéit hirdetem a kicsinyeknek,
És szépségét, amelytől mámoros vagyok,
Próbálok megértetni nyomorult
Kis szavaimmal. Ó gyönyörűség:
Szolgálni a Nagyot! Tolmácsa lenni
A szónak, amit a Géniusz ajkán
Mond az embernek Isten!*

(Nagy fiúk)

Délutánonként a „futó Dunának” ballagott nyomába, aztán visszatért „árva cellája négy fala” közé, melynek ablakából mégis a végtelenbe láthatott, s újra meg újra döbrent áhítattal borulhatott térdre a világ csodái előtt. Esténként szívesen leült az írók nyüzsgő asztalához, de lelke „éber mélyén a gödöllői erdők csöndje hallgat” ekkor is.

Ezt az erdómélyi, mégis a fénylő végtelenre nyitott, az ember legbensőségebb érzületeire visszhangzó csendet igyekezett megteremteni növendékeinek lelkében is, nemcsak tanárként, hanem cserkészvezetőként is. Működésének e területe is fontos ihletője lírájának. Nem ódai szárnyalású vagy rapszodikus, hatalmas lélegzetvétellel írt versei a maradandóak ebben a vonulatban sem, hanem a csendes, szemlélődő, bensőséges rövid lírai pillanat- és helyzetképek, amelyek abból a küldetéses érzületből fakadtak, melyet *Kenet* című költeményében így fogalmazott meg: „Eredj és légy ütődött homlokokra — Zsongó kenet!”.

Egyre szélesedő és gazdagodó irodalomtörténeti munkásságát is az otthonkeresés törekvése hatja át. Azokat a nagy magyar írókat — Adyt, Pázmányt, Zrínyit — elemezte a legérzékletesebben, akikben az úton levést, a nagyobb életértékek felé való nyugtalan haladást vagy azok kisugároztatásának szándékát érezte. Prohászkaival való kapcsolata is bensőséges, lelki kapcsolat volt, s ilyen viszonyt alakított ki az egész magyar irodalommal szegedi előadásai és a világirodalommal *Esztétikája* írása során.

De otthonosan, megnyílt szívvel vett részt rendje életében is. Zimányi Gyula és Schütz Antal körül alakult ki akkoriban — a húszas évek közepétől — az a kör, melynek ő is tagja volt, s amelynek rendszertelen összejövetelein e ház hajdan 22. számot viselő szobájában, elbeszélgettek a világról, a rend gondjairól, kialakítva a szándék és a szív egységét. Ekkoriban jelent meg költészetében a „kéz a kézben” metaforája, a piaristák testvéri közösségének szinonimájaként. Az *Íme, mily édes és gyönyörűséges* befejező sorai árulják el, mennyire boldog, békés, nyugalmas és otthonos érzések kerítették hatalmukba:

*Ó, legjobb imáidba foglald
Ezt az áldott drága kört!
Ennyi kalos-kagathosnak
Hol veti mását a föld?
És a zsoldár méze csurran
Áhítattal ajkamon:
Ecce fratres habitare
Quam iucundum et bonum!*

Ebből a megtalált, baráti érzéssel átszőtt s a kegyelem bizonyosságával áthevített otthonból szólította ki a hívás: új otthonra kellett találnia Szegeden, az egyetemen. El kellett hagynia a szeretett házat, diákjait, tanítványait, hogy újak között legyen az irodalom szószólója, s a hiteles, igaz szó becsületes küldötte. Fájdalmas búcsú volt, s keserves is, mert sejtette s később bizonyosságává is vált, hogy erre az időre el kell hagyni azt az otthonát is, melyet lírájával teremtett. Hogy ártott-e, használt-e költészetének az ódák, himnuszok és a lelkecskék közül való kiszakadás, arról sokat lehetne vitatkozni. Valóban „vízváltást” jelentettek számára a szegedi évek, legendás professzorságának esztendei, s miközben tanítványok hű serege verődött össze körülötte, zsúfolásig megtelt előadásaira a nagyterem és ótőrai teáin újra meg újra ott ültek vele a boldog kiválasztottak — akik közül nem mindenki volt hűséges hozzá a nehéz évek során —, ő így értékelte helyzetét:

*A hét bőév után
Most rámborul egy óriási csend.
Ami hang volt az életemben,
A tűnő árral velemment.
Kiáltanék, tapogatóznék,
Keresném: mi maradt velem,
Keresném magamat, és nem lelem.*

Pedig a figyelmes olvasónak inkább az az érzése, hogy ritkábban születő lírai verseiben, amelyeket 1940-ben jelentetett meg *Az Isten fiatal* című kötetben, megtalálta a bensőségességnek olyan poétikai kifejezési lehetőségeit, melyek korábban ritkán bukkantak fel kicsit szerepvállaló verseiben. Írt olyan költeményeket azelőtt is, melyekben rájátszott Arany Jánosra, elsősorban *A tölgyek alatt* öregedő költőjének hangjára, lélegzetvételére. Most azonban maga is bölcs öreg lírikus jelmezében lép az olvasó elé, s egy új, eddig is ismert, de részletszépségeiben fel nem fedezett otthont teremt maga köré, a természetet. Elbölcselkedik a cinegékkel, a tovafutó felhőkkel, átfigyel a csemete akáclobbjain, észreveszi, hogy a pocsolya tükréből angyalok nevetnek vissza rá, megáll a fakereszt tövében, s a természet imájának dallamát szeretné lekottázni, hallgatja a rigót, s biztatgatja magát: „Csak eltűnődni csendesesen”. S ebben a megcsendülő lírai áradásban születik meg szívében a bizonyosság: nem véletlenül szólította Szegedre a hívás: itt is otthonára találhatott, hiszen megvalósíthatta mindazt, amit a piarista szellemiség sugall, s tovább mélyíthette azt a kutat — hogy Jékely Zoltán gyönyörű metaforáját idézzem vele kapcsolatban —, ahonnan akadálytalanul húzhatta föl az imádság vizét:

*Látlak már messziről integetni újra
Fogadalmi Templom két felnyújtott ujjá,
Szentegyház a homokon.
Szeged, híres város, nekem édes város,
Tápéval, tanyával, éggel is határos,
Köszöntlek otthonom.*

(Szegedi óda)

Aztán következnek a megpróbáló, neki személyes csalódásokat, keserű kiábrándulásokat is hozó világháborús esztendőik. Meglehet, nem érezte s nem érezhette magát nyugalomban sem Szegeden, sem a budapesti házban. De annál békésebben térhetett meg ahhoz, akihez mindig fordulhatott szorongattatásai-
ban, s akinek mint atyjának mondhatott köszönetet a rá mért szenvedésekért, megpróbáltatásokért. „Lihegő ajkáról felcsuklott a zsoldár”, s már csak azért is hiteles ez az önjellemzés, mert ő fordította magyarra a zsoldárok könyvét és a himnuszokét, s hálát rebegett, hogy megszabadulhatott a világ „parázna pompájától”. S még intenzívebben hátrált vissza a békés, simogató természetbe, mely elfeledtette szomorúságát: „Anyás szellő suttogása, / Elbukkanó pötty számócák, / Csupa illat, csupa jóság...! / Ennyi legyen a valóság!” (*Szellősuttogás*)

Otthona volt, otthona lehetett továbbra is a ház, a piarista rendház, ahová vissza kellett húzódnia a gyanakvó tekintetek elől? Ahol lehúzott redőny mögött hársfateáját kavargatva tűnődött a gondokról? Azt hiszem, igen. Hiszen a hét-

köznapokból ekkor is eltalált a hozzá mindig közeli égi otthonba: „Szemem szögezem odátúl, / Halál előgyakorlatul.” írta *Pilóta* című versében, miközben a himnuszok fölé hajolt, s hallgatta a „géppuskák jégesőjét”, s az ablak sarkán becsorduló fényességet figyelte, amely az égi fény bizonyosságának megnyugtató érzését keltette árva szívében.

Ismeretes életrajzából, hogy a háború befejezése után hamarosan olyan feladatot kellett elvállalnia, amely meglehetősen súlyos teherként nehezedett rá: Tomek Vince távozása után rendje tartományfőnöke lett, s most már súlyos felelősséget kellett viselnie: neki kellett otthonná tennie és otthonnak megőriznie a házat. Nem csoda, hogy „fordított Jónás prófétának” látta magát, s megszabadító jelért fohászkodott. De ekkor írta a *Te Deumot* is, a hívő, Isten rendelésébe belenyugvó ember bensőséges vallomását, amelynek az adja a tartását és erejét, hogy a megőrzött hit érzése hevíti át, azért mondhat köszönetet benne, hogy megfuthatta a kicsik futását és a szorongattatások között is megőrizhette hitét, legigazibb otthonát. Pedig nagyon megpróbálták ezek az évek. A *Bizonytalanság* nyitottsága több versében is felbukkan, ki tudja, mit hoz a holnap, milyen sors vár rá és rendtársaira, s pontosan átérezte, hogy végig kell járniuk a keresztutat, melynek stációit nem véletlenül verselte meg épp az ötvenes évek elején.

Ekkor kellett elhagyniuk a házat, azt az épületet, amelynek ősi hagyományai voltak, amelynek otthonos légkörét megízlelni büszkesége és gyönyörűsége volt mindazoknak, akiknek ez osztályrészéül juthatott. Kényszerű és új otthonában is a hit érzülete oldotta egyre növekvő szorongását és felelősségét, de igazi közege ekkor már a természet, a Kékes, a Galyatető, a madarak csivogásával telt erdő, s a könyvek, melyeket felnyitva egy békésebb, derűsebb, idilli korbá tekinthetett, melyben a lélek jobb érzései uralkodtak. S ha új szobájában megnyitotta az ablakot, csöpp templom nézett vissza rá, „Krisztus az égi Király, Krisztus a földi szegény. / Tárom a másikat is, szűk téren templom amott is: / Krisztus a mennyei szív, Krisztus a pesti lakó. / Házi körömben is itt, folyosóm kápolnai mélyén: / Krisztus a virrasztó, Krisztus a kisdedeké. / Ennyi felől ölel íme körül.” (*Krisztus mindenfelől*)

Az öregedő Sík Sándor Krisztus közelségében, az ő ölelésében találta meg végső és igazi otthonát. Ebbe az otthonba igyekezett egész költőéletében, szerzetesi hivatása szólítását követve. S most, törődötten, szenvedésektől és gondoktól barázdáltan úgy várakozik e lassan megnyíló égi karám ajtaja előtt, hogy lelke vásznán Ojsztrah hegedűszavára is felfénylett Isten arca, s megismerte a gazda hívó szavát. Aztán elindult, „szépen és — haza”.

POMOGÁTS BÉLA

„Esz­tétikai kozmosz”

Sík Sándor irodalomszemlélete

Az irodalom mibenlétéről kialakított nézeteket tekintve három nagyobb hagyományt különíthetünk el egymástól. Az első, bizonyára a legtávolabbi múltba visszavezethető, az irodalmat (a költészetet) valamiképpen az emberi lény transzcendentális meghatározottságával és távlatával értelmezi, ennek a nézetnek a képviselői voltak a mindenkori vallásos gondolkodók, a nagy romantikus költők, vagy éppen azok a filozófusok — Hegeltől Heideggerig és a francia egzisztencialistáktól a perszonalistákig —, akik a költészetben az emberi lét végső üzenetét találták meg. A második gondolatrendszert azok alakították ki, akik szerint az irodalom az emberi történelem és társadalom tényeire és folyamataira reflektál csupán, kifejezve és visszatükrözve ezeket a tényeket és folyamatokat. Ezt a nézetet képviselték a felvilágosodás filozófusai, a pozitívizmus és a marxizmus hívei, legátfogóbb módon bizonyára Lukács György, aki ontológiájában megalapozta, esztétikájában pedig még előbb kifejtette a „visszatükröződés” elméletét. Végül az irodalom mibenlétével foglalkozó harmadik elméleti hagyománynak nyelvészeti és szemiotikai gyökerei vannak, ez a költészetet egyszerűen mint „technét”, illetve mint nyelvi és stilisztikai rendszert állítja elének. Története bizonyára a régi grammatikus iskoláknál kezdődik, a klasszicista költészetelméletben folytatódik, s a modern nyelvészetben, a strukturalistáknál és a szemiotikusoknál éri el végső eredményeit.

Sík Sándor irodalomszemlélete és esztétikai gondolkodása értelemszerűen az első nagy hagyomány rendjébe tartozik. Az irodalmat ő mindenképpen olyan szellemi alkotásnak tekintette, amely csakis az emberi lét transzcendentális háttere és távlata által értelmezhető, amely — legalábbis a nagy esztétikai értékek színvonalán — képes befogadni a létezés egyetemességét és valamiképpen a teremtett világ fölött elhelyezkedő Abszolútumra utal. Mint 1942-ben megjelent *Esz­tétikájában* kifejti, a művészet lényege: az alkotó tevékenység; az, hogy a művész „egy más, rajta kívül álló valóságot akar létrehozni, hogy abban fejezze ki magát.”¹ Ez az alkotó tevékenység valamilyen szellemi érték létrehozására irányul, ez az érték pedig mindig a teremtő erőfeszítéssel létrehozott művészi forma révén érvényesül. A művészi formateremtő képesség, ahogy Sík Sándor mondja, a „formálás adománya” tulajdonképpen az isteni kegyelem eredménye, azaz karizmatikus tulajdonság, amelynek transzcendentális háttere, eredete van. „Az egyszerű ember — mondja az *Esz­tétika* tudós írója — öntudatlanul is érzi, hogy amire a művész képes, az közelebb áll az Istenhez, mint egyéb emberi tevékenység: a művészi teremtés-elv ösztönös felismerése rejlik e mögött az érzés mögött. Erre való tekintettel — anélkül, hogy akár valami különösebb, egyéb adományokétól különböző, közvetlenebb isteni szerzősége kellene gondolnunk — joggal és találóan beszélhetünk a forma karizmájáról, mint amely a művész-mivolt végső, tovább nem elemezhető lényege. Itt, a legbelső ajtónál a kutató elme megáll, ezen túlra már nem az elemző tekintetnek, csak az áhítatnak van bejárása, — áhítaton át a kongeniális átélésnek.”²

A művészet (a költészet), még akkor is, ha a művész tudatos szándéka nem kifejezetten ezt célozza meg, valamiképpen a transzcendencia távlatába állítja az

emberi létet, a történelmet vagy éppen a teremtett világot. A nagy művészet (költészet) Sík Sándor szerint mindig az Abszolútumot tételezi, erre utal, és az az esztétikai Abszolútum, amely a magasrendű művészet vonatkozási és értelmezési rendszerében megjelenik, leginkább a kereszténység istenfogalmával azonosítható. Nagy esztétikai összefoglalása utolsó fejezetében Sík Sándor egyszerre a teológus és a költő nyelvéen beszél arról, hogy a művészi alkotómunka miként feleltethető meg Isten teremtő tevékenységének, illetve annak a keresztény antropológiának, amely a legősibb módon bibliai eredetű: „Monda az Isten: Teremtsünk embert a mi ábrázatunkra és a mi hasonlatosságunkra” (Ter 1,26). „Az esztétikai Abszolútum minden posztulátumát — fejti ki Sík Sándor — leg-tökéletesebben a *keresztényi istenfogalom* elégíti ki. Ebben is megmutatkozik a kereszténységnek hasonlíthatatlanul emberi volta. Ez az Isten immanens is. — »őbenne élünk, mozgunk és vagyunk« — transzcendens is: úgy különbözik a világtól, mint szobrász a szobortól. Személyes és Teremtő: a szó legteljesebb értelmében művész. Saját dicsőségére, végtelen gazdagságának kinyilatkoztatására alkotta a világot, tehát minden mulandó csak hasonlat: az ő szimbóluma. Saját képére és hasonlatosságára teremtette az embert, tehát még a vallomáselv is megvalósul benne. Dualisztikus, — testi, lelki lényé teremtette: ebben gyökerezik az egész-emberi magatartásnak (tehát az esztétikai élménynek is) egyszerre érzéki-szellemi természete. Végül még egy nagyszerű, esztétikailag ki-mondhatatlanul termékeny gondolata a keresztény istentannak: a Második Isteni Személy, az Örök Ige (...) testté lön és közöttünk lakozék, (...) benne, az Isten-emberben, teremtő és teremtmény, relatív lét és Abszolútum, alkotóművész és műalkotás, esztétikai valóság és esztétikai érték, titokzatos egységgé forr össze.”³ Végezetül ehhez még a következőket teszi hozzá: „Így az esztétikai elmélkedés eligazítja az embert az Abszolútum felé: Kézen fogva vezeti el a tengerpartig, ott elereszti a kezét és egy alig észrevehető, finom kézmozdulattal kimutat a Parttalan Végtelenbe: A tudomány itt elnémul. Itt már a *sensus Numinis* veszi át a szót.”⁴

A művészetnek, egyáltalán az esztétikai alkotásnak és értéknek ez az értelmezése megfelel annak a keresztény hagyománynak, amely az emberi tevékenységek értelmét és értékét a kegyelmi térben helyezi el, illetve követi azt a művészetontológiai tradíciót, amely a művészi és költői alkotás valamint a transzcendens létezés eredendő összefüggésére utal, egyszersmind párhuzamosan halad azokkal a gondolatokkal, amelyeket a német, majd a francia perszonalista filozófia — Schleiermachertől Emmanuel Mounier-ig — kidolgozott. Az a szellemi kör, a Vigilia íróinak és gondolkodóinak köre, amelynek Sík Sándor, mint egyik eszmei irányokat kijelölő egyénisége tevékenykedett, részben a huszadik századi katolikus bölcseletet és művészetet megújító perszonalizmus követője volt, s bizonyára magának Sík Sándornak a munkásságában is (különösen a harmincas évek közepétől) könnyen ki lehetne mutatni a perszonalisták gondolatait és bölcseleti elveit.

Az *Esztétika* írója az irodalom mibenlétének értelmezése során igen nagy szerepet adott a transzcendenciának, irodalomfelfogása ugyanakkor nyitott volt a másik két, már említett, irodalomelméleti hagyomány előtt is. A *realizmus problémája* című 1949-ben keletkezett tanulmányában igen elismerően ismertette Lukács György „visszatükrözési” elméletét, rámutatva ennek az elméletnek a racionalista gyökereire és következményeire, ugyanakkor számot vetve bizonyos szűkösségével, minthogy Lukács rendszerében éppen e gondolati szűkösség és egysíkúság következtében az alkotó munka — és számos nagy műalkotás —

fontos tulajdonságai maradtak értelmezhetetlenek. „Amivel nem tudunk egyet-érteni gondolatainak organizmusában — állapította meg —, az nem is annyira az, ami bennük van, mint inkább az, ami hiányzik belőlük. A katolikus világ-és irodalomszemlélet a legtöbbször nem is annyira mást, mint többet vall mind-ezekről. Ami pozitívan tévesnek érződik, voltaképpen az is mind valamiféle hiányból fakad.”⁵ Ezt a megállapítást aztán a következőkkel egészítette ki: „Ilyen mindenekelőtt az esztétikai kozmosz jelentős leszűkítése. Lukács irodalomelmélete elvileg jóformán csak az ábrázolás követelményére épül. Az irodalom ebben az értelemben alig egyéb, mint társadalmi világkép.”⁶

Sík Sándor irodalomszemlélete, következőképp irodalomtörténetírói és irodalomkritikusi gyakorlata éppen arra a gondolatra épült, hogy a műalkotás — használjuk most az ő igen találó szavait — „esztétikai kozmoszának” minél gazdagabbnak és teljesebbnek kell lennie, az emberi lét teljes gazdagságát kell kifejezésre juttatnia. Ennek az „esztétikai kozmosznak” természetes része kell, hogy legyen a vallási meggyőződés és élmény is, amely Sík Sándornak a Lukács-féle felfogástól alapvetően eltérő esztétikai meggyőződése szerint nem egyszerűen a világkép egyik alkotó része, persze ez is, hanem inkább olyan minőség, amely által a műalkotás a transzcendencia közelébe emelkedik. Sík Sándor mindenekelőtt azt a képet bírálja, amelyet Lukács Tolsztoj munkásságáról adott. A marxista filozófus Tolsztoj vallásosságát egyszerűen társadalom- és eszmetörténeti körülményekkel magyarázza, a katolikus gondolkodó ezzel szemben arra mutat rá, hogy éppen Tolsztoj esetében a vallásos élménynek a létrehozott művek értékét tekintve is konstitutív szerepe van. „A vallási élmény — olvassuk — mérhetetlenül több, mint elméleti felfogás, az egész embert átható élményállandó az. Logikusan vagy illogikusan, világosan vagy leplezetten, de ott van, és pedig formálóan, tehát esztétikailag mellözhetetlenül ott van minden alkotásában — csak be ne húnyjuk a szemünket, nem lehet meg nem látni. (...) Minderről tudomást nem venni — valami olyanféle, mint amit Lukács más vonatkozásban perspektívatlanságnak nevez.”⁷

A vallási élmény — és ez egyaránt lehet kételyekkel is küzdő istenkeresés vagy biztos meggyőződésre épülő istenhit — Sík Sándor szerint az „esztétikai kozmosz” új dimenzióját teszi elérhetővé az alkotó művész számára. Az irodalmi műveknek ezzel a transzcendenciára nyíló perspektívájával új minőség jön létre, és pedig éppen a legnagyobb alkotók esetében: Sík Sándor Dantéra, Shakespeare-re, Goethére, Dosztojevszkijre, Tolsztojra és — a róla írott nagy tanulmány ismeretében ez nem okozhat meglepetést — Adyra hivatkozik. Általában a klasszikusokra, minthogy irodalmi értékrendjében (különben Lukács Györgyhöz hasonlóan) a klasszikusok többnyire megelőzik a moderneket: ő maga mondja, hogy számára a modern regény legmagasabb csúcsait nem Proust, Gide és Joyce, hanem Tolsztoj és Dosztojevszkij jelentik. *Egyetemesség és forma. A katolikus irodalom problémájához* című 1935-ös nagy tanulmányában pedig amellel nyilatkozik, hogy a katolikus irodalomnak a túlzott aktualitással szemben az „időtlen érvényesség világát és ebben természetesen az aktuálisan túlhangsúlyozott egyoldalú igazsággal szemben az örökgy emberinek elhanyagolt túlsó felét” kell képviselnie.⁸ Mindazonáltal Bodnár György helyesen állapítja meg, hogy Sík Sándor „az autonóm irodalom és a metafizikai én eszményét” vállalva és szolgálva tulajdonképpen elfogadta a hazai irodalmi modernség legfontosabb elveit, és kétségtől integrálni tudta a maga irodalomszemléletébe az olyan modern magyar életműveket, mint amilyen Ady és Babitsé.⁹

Az irodalom mibenlétéhez, egyáltalán az „esztétikai kozmoszhoz” — Sík Sándor irodalomfelfogása szerint — szervesen hozzátartozik az emberi lét transzcendenciája, ugyanakkor a katolikus (keresztény) irodalomnak a karaktere sem lehet más, mint általában bármilyen más értékes irodalomé. Már idézett *Egyetemesség és forma: a katolikus irodalom problémájához* című tanulmányában fejtette ki Sík Sándor ezt az alapvető meggyőződését, amelyről aztán olyan könyvei és tanulmányai tanúskodnak, mint *Gárdonyi, Ady, Prohászka* című munkája, Pázmány Péterről és Zrínyi Miklósról írott monográfiái vagy éppen *A magyar költők Isten-élménye* című 1948-as akadémiai székfoglaló előadása. „A katolikus művész számára — állapítja meg — éppen ezért voltaképpen nincs külön vallásos művészet. A vallásosság, a katolicizmus egész életét, minden élményét átjárja, tehát ott lesz, egyszer láthatóan, másszor láthatatlanul, kimondva vagy kimondatlanul, de mindig érezhetően és döntően minden alkotásában.”¹⁰

A „katolikus”, mint meghatározó jelző, ezért nem jelölhet semmiféle poétikai vagy stílisis irányzatot, nem utalhat a konzervativizmusra és nem utasíthatja el a modernséget, egyáltalán esztétikai tekintetben semleges fogalomnak kell lennie. „Az író — mondja Sík Sándor — elsősorban művész. (...) A művésznek — amikor és amíg alkot — egy a kötelessége: a »lelke Istenéhez« való alázatos és odaadó hűség: minél tökéletesebben *azt és úgy* adni, ami lelkét eltölti.”¹¹ „Az írónak — folytatja —, amikor ír, legelső katolikus kötelessége: a tőle telhető legjobb művésznek lenni.”¹²

A „katolikus” jelzőnek ilyen módon nincs poétikai vagy esztétikai tartalma, mindazonáltal van jelentése és jelentősége, mégpedig egy sajátos „katolikus” szellemiség, ahogy Sík Sándor mondja: „katolikus lelkiség” kifejezésében. Mi ez a „katolikus lelkiség”? „Katolikus — olvassuk — annyit jelent, mint *egyetemes* (»közönséges« — mint a régiek mondták). A katolikus hit nem dogmák összessége, a katolikus morál nem parancsok és tilalmak kazuisztikája, s a katolikus élet nem bizonyos liturgiai cselekmények végrehajtásában áll, amelyeknek nincs közülük egyéb életmegnyilvánulásokhoz. A katolicizmus *életforma*, és pedig totális életforma, amely az egész valóságot átölelni, alakítani, betölteni, átlelkiesíteni igyekszik. Világfelfogás, amelyben benne van minden, ami embernek hozzáférhető; világérzés, amelyben elfér mindaz, ami az ember szívébe felhatott, és világalakító lendület, amely mindent — külső és belső valóságot — a Krisztus képére akar átforgalmazni.”¹³ A katolikus irodalomnak — Sík Sándor meggyőződése szerint — az ember teljes világát kell szóra bírnia: „Pesszimizmus és optimizmus, néma kontempláció és világhódító harci lendület, sírás és nevetés, szeretet és gyűlölet egyformán megfér a katolicizmusban, megfér a katolikus lélekben, és mindegyik szükségyszerűen feltételezi a másikat.”¹⁴ Ez: az ellentéteket is átfogó és a teljességet kifejező lelkiség és irodalmiság volt Sík Sándor eszménye, ennek képviselőjében látta a katolikus irodalom hivatását, és ebben az irodalomfelfogásban huszadik századi irodalmunk olyan kiváló szellemeivel — Babitscsal, József Attilával, Hamvas Bélával és Weöres Sándorral — osztozott, akik maguk is az emberi egyetemesség felől gondolták végig az irodalom mibenlétét, küldetését és feladatait.

Jegyzetek: 1. *Esztétika II.: A mű és a művész.* Bp. 1942. 408. o.; 2. Uo. 425. o.; 3. *Esztétika III. A művészet* Bp. 1942. 397-398. o.; 4. Uo. 398. o.; 5. *Vigilia* 1949. Kötetben: *Kereszténység és irodalom* Válogatta Rónay László. Bp. 1989. 193. o.; 6. Uo. 194. o.; 7. Uo. 201. o.; 8. *Vigilia* 1935. 2. Kötetben: *Kereszténység és irodalom* 221. o.; 9. Bodnár György: *Sík Sándor modernségfelfogása.* Új Írás 1989. 10. 107-111. o.; 10. *Kereszténység és irodalom* 223. o.; 11. Uo. 206. o.; 12. Uo. 208. o.; 13. Uo. 215. o.; 14. Uo. 217. o.

RÓNAY LÁSZLÓ Új életérzés felé

Reviczky Gyula

Reviczky ifjúkorának sokkjai után arra a meggyőződésre jutott, hogy az igazi, a nagy költő nem számíthat a társadalom elismerésére, a fölött vagy annak ellenében kell keresnie a boldogulását. A zseni — fejtegette — belátja az egész emberiség megválthatatlanságát. A bölcs megbékél ezzel az állapottal. Sosem szabad a tömeg szemével tekinteni a világra, hiszen a zseni messzebbre és mélyebben lát. Ő álmodik, s álmait a fantázia segítségével hívja életre, megjeleníti az akarat birodalmát, megszüli a szenvedélyt, melyet ellenőriz, nehogy rombolóvá váljék. A költő a következő fokozatokon megy végig: először megismeri a világ természetét, a lét komédiáját, majd ismereteinek birtokában nihilista és ironikus lesz, végül pedig részvéttel és szánalommal tekint a világra. Mihelyt a hármás érzéskört végigjárta és -szenvedte, eljuthat a humor bölcsességéig, „melyben a pesszimizmusban megtisztult emberszeretet kacagva sír”. A valódi, nagy költőknek „nincs határozott életirányuk, érzelmeik kaleidoszkópként föl- és letűnnek, angyalok és ördögök egy pillanatban, és a könnyelműséggel párosult jószívűség képezi egyéniségüket”.

Mindennek természetesen költészettani következményei is vannak. Reviczky már szakít a nemzeti klasszicizmus erkölcsi ideáljaival, *Sátán* című versében felbukkan az önmagáért élvezett szépség vigasztaló sugallata: *Vigasztalóm az édes dal zenéje; / Ez balzsamom, hitem, ha szenvedek; / S dalolva hágok a Sátán fejére. / Aranyod nem kell! — Én koldus leszek!*

Az előbb kifejtettek értelmében természetes állapot e végletesség. Reviczky lírájában folytonosak és meghatározók az ellentétek, hiszen a humor bölcsessége megkívánja, hogy a dolgokat is lássuk, a visszajukat is, s ne foglaljunk állást az igazság, a helyes, erkölcsös magatartás kérdésében, hiszen az élet eleve rossz, látásunkat töredékessé teszi.

Reviczky elveti a nemesebb érzések létezésének illúzióját, megértéssel közelít a perditák felé. E különös vonzalom oka, hogy a költő is, a perditá is a kitalált, sokszorosan megalázott tagja a társadalomnak, amely csak az érdekeit érvényesítő embert ismeri el.

A perditá a századvég irodalmának egyik legjellegzetesebb alakja. Van, akit szépsége kiemel e sorból, kitarzott lesz, mint Gina, Vajda János szerelme, vagy Toldy István *Anatole* című regényében Hermiance. Reviczky Perdita-ciklusa természetesen nem születhetett volna meg Dumas *A kaméliás hölgy*ének ihletése

nélkül, ám az is tény, hogy a társadalom erkölcsi fellazultak, a bukott nő köré romantikus legendák szövődtek, némelyik író valósággal eszményítette őket, a párizsi divatot majmoló társasági életnek is teljes jogú tagjai voltak. Irodalmi téma lett a bordélyházak világa, melyben a lányok ugyanolyan kiszolgáltatottak és jobb sorsra érdemesek, mint a társadalom számkivetettjei. A bordély volta- képp mikro-társadalom: kicsiben jeleníti meg a nagy romlottságát, pénzre összpontosító szemléletét, érzelmek nélküli szerelmét és általában érzelmek nélküli életformáját.

A költőknek természetesen nem kellett szükségszerűen elmerülnie az élet sűrűjében. Választhatott merőben más magatartást is: elhagyatottságából kivácsolhatta ki önnön nagyságának mítoszát, mint ezt Komjáthy Jenő tette.

Komjáthy Jenő

Komjáthy elhivatott, kiválasztott költő volt az új évszázad lírikus öntudatának előfutára, a világ központja, Isten teremtő terveinek letéteményese, „az élet nagy légi mezőinek” szárnyas angyala, aki a kozmikus szabadság, a panteisztikus megistenültség állapotában él: *Úgy érzem, új csodás világot / Vagyok képes teremteni; / Új napokat látok robogni, / Új földeket kerengeni.*

Az ő költője titokzatos kiválasztott, kinek homlokán a jel ég, s képes arra, hogy embertársait kiragadj a lét kisszerűségéből egy halhatatlan életállapotba:

*Csupán a boldog csillagokra
Néztem föl a nagy éjszakán,
Velük keringve és lobogva
Epedtem fensőbb lét után.*

*S mostan szívem szerteárad,
Gátját szakítva szétömlő,
Keresve földi, égi társat,
Kire borúlni szent gyönyör.*

Ez a „szent gyönyör” nem a magyar századvég hangja, ez már a 20. századi lírát idézi, ott is elsősorban Ady Endrét, kinek Komjáthy egyik legfontosabb elődje. Benne is élt a prófétai kiválasztottság gögös költő-öntudata, „ki látott engem?” talányos büszkesége, melyet itt-ott messianisztikus elemekkel is átszínezett. Éloáról írt ciklusa is az új költészet szemléletét készíti elő: szakított a szerelmi líra konvencióival, az ő szerelmi érzése élet és halál kérdése, akárcsak Alfred de Vigny Éloájáé, aki magát a Sátánt akarta megváltani. A szilaj vágyak betegjei megrémítették a konzervatív líra védelmezőit, s tovább erősítették hitüket, hogy az irodalmat is elárasztotta az erkölcstelenség. Holott az élmény változott, s az a mód, ahogy a költő kifejezte azt. A szerelem sem maradhatott meg a családi idill békés fészkeiben, a költő nem elégedhetett meg a sejtetéssel, hanem ki kellett mondania az igazságot: a szerelem e környezetben menedék, s olyan emberi érzés, mely biztonságot, kielégülést adhat az élet egyre fájdalmasabb zűrzavarában.

A nagyváros élménye

Ernek a zavarnak tárgyiasulását látták írók és költők a nagyvárosokban, amelyek rohamos fejlődésnek indultak a kiegyezés után. Hosszú évtizedekig a gomba módra szaporodó majd viharos gyorsasággal tönkre menő újságok, napi-hetlapok és szórakoztató revük lettek a mélyebb kultúra pótlékai. Aki meg akart élni, redakcióba kényszerült. Aki jól akart élni, kénytelen volt művészetét kiárúsítani. Tehetséges költők egész csapata írt verseket az orfeumok tündéreinek, a kabaréknak, létre jött az a városi költészet, amely a világon mindenütt a kapitalizmus fejlődését kísérte. A nagyvárosban sodródó ember egyre mélyebben érezte át magányát, lelkében mégis vágyak és sejtelmek keltek, csipetnyi nosztalgia a régi, az elhagyott iránt, de ez nem szenvedélyes érzés volt, hanem kicsit önironikus, szemlélődő busongás, amelynek lényege, hogy gyengék és esendők vagyunk, nem szabadulhatunk a világ csábításától. Aki a régi, általános emberi értékeket hangsúlyozta, s tette művészete vezérelvévé, előbb-utóbb kiszorult a fősodorból. A nemzeti klasszicizmus utolsó hullámának költői hiába hirdettek nagyszerű erkölcsi elveket, a hagyományos formákhoz való ragaszkodásuk menthetetlenül korszerűtlenné tette lírájukat, prózájukat. Manapság ugyan megkísérlik újraéleszteni a hajdani népnemzeti iskola utolsó képviselőit: Sebők Zsigmondot és Rákosi Viktort, előbbi azonban csak mint a nemzedékeknek gyönyörűséget és derűt adó Mackó-könyvek szerzője számíthat reinkarnálódásra, utóbbi pedig csak azok körében lesz népszerű, akik a hazafias érzést a nacionalizmussal tévesztik össze.

A századvég nem kedvezett az erkölcsi alapon szerveződő, a nemzeti gondolatot hirdető kultúrának. Nemzetközi lett a világ, a szórakozni vágyók az operett csillagaira voltak kíváncsiak. Még jó egy évtized múlva is ötven-hatvan ember püsszegett Bartók-hangversenyen, miközben táblás házakkal arattak sikert habkönnyű operettek. A hagyományos formák megszűnése, devalválódása azt a hitet keltette, hogy az erkölcsökre és az emberi eszményekre sincsen többé szüksége a művelődni vágyóknak. Könnyed, szórakoztató regények — Heltai Jenő volt a nagymesterük —, súlytalan érzéseket kifejező, olykor ravasz ritmikájú, csattanós versikék — sokan művelték a műfajt — arattak sikert, s a szociális igazságtalanságok megverselői (Csizmadia Sándor, Farkas Antal) sem találták azt a formát, amely mondanivalójukat egyénítette volna. A pátriárkai kort megélt Kiss József fejezte ki talán legösszetettebben e kor hangulatát, lírájában a nagyvárosi élményt és az asszimiláció kínjait is hitelesen szólaltatta meg.

Kiss József

Nem olyan nagyformátumú költői tehetség, mint például Reviczky Gyula, de kiegyensúlyozottabb volt költőtársánál. Lírájában kerülte a végleteket, s folytonos nyitottsággal fogadta be és élte át a modern nyugati líra ösztönzéseit. Lassan érő tehetség volt, 50 és 70 éves kora között ért a csúcsra. Szentimentális verses elbeszélései a kispolgár világát ábrázolják — új téma volt irodalmunkban —, s egy-egy nagy érzelmi nekilendülés után (ilyen *Tűzek* című verse) talán túlzott szerénységgel és némi szerepjátszással hangsúlyozta lírájának szűkre szabott szemhatárát: *Az én mezőmön nem értek kalászkok, / Az én aratásom egy marcék virág, / Az én gyönyöröm az álomlátások, / Az én világom egy álomvilág.*

Ez csak a látszat, valójában Kiss József igazi tehetséggel és elhivatottsággal fejezte ki a nagyváros átlényegítő élményét, s azt az álmodozó hangulatot, amely egy egész generáció jellemét és gondolkodását áthatotta, mint például *Szerelemvágy* című versében:

*Utcáról utcára ögyelegni tétlen:
Ez az én legédesebb, legszebb kedvteléseim.
A sürgés, a robaj, a tömeg gyors árja
Kápráztat, elmerít édes andalgásba.
A tömeg közepett vagyok messze tőle,
Mintha csak álmodnám, álmodnám felőle.*
(Szerelemvágy)

A hangulatok lírikusa volt, a magyar szimbolista líra előkészítője, ugyanakkor azonban legjobb verseiben megfigyelhetők a színhatások kiaknázásának impresszionisztikus törekvései is.

A „ködlovagok”

Kiss Józsefnek szerencséje volt: élete és természete megóvta azoktól a szélsőségektől, amelyek meghatározták a századvég magyar irodalmát. Egész nemzedékek hullottak el, mert tagjaikból hiányzott az erő, amely segítette volna őket egzisztenciális nehézségeik leküzdésében, s úgyszintén hiányzott az az erkölcsi tartás, mely az előző nemzedék nagyjait még önmagukkal meghasonulva is a nagyobb összefüggések kifejezésére sarkallták. Tehetségek egész sora tűnt el a süllyesztőben: a sokat emlegetett s újra meg újra felfedezett „ködlovagok”, akik a magyar novellát művelték olykor mesterfokon, életművük egészéből azonban hiányzott a nagy, összefogó szándék és terv. Ennek híján műveik is inkább a részletek és a hangulatok rajzával ragadnak meg. Hatott rájuk a naturalizmus, hisz élményeik ugyanolyan lehangolóak voltak, mint Zoláéi, vagy Maupassantéi. Illúziók helyett az illúziók elvesztését ábrázolták, mint a magyar prózatörténetben fontos szerepet játszó Bródy Sándor (1863-1924), aki a nagyvárosi életérzés egyik leghatásosabb kifejezője volt; mániakusokat és őrülteket ábrázoltak, Dosztojevszkij hatásától nem érintetlenül, de messze az ő művészi színvonalától, mint Petelei István (1852-1910); az egyén kilátástalan sorsa miatt felháborodva azt mutatták be, hogy az erős jellemet hogyan keríti hatalmába a zabolátlan életindulat (Papp Dániel; 1865-1900); új formában, a tárcanovellában fejezték ki töredékes világképüket, mint Thury Zoltán (1870-1906) tette; a nihilizmus szószólói lettek, mint a különben igen nagyra hivatott Lovik Károly (1874-1915). Ők hozták a magyar prózába a lélektani igényt, melynek egyik első megvalósítója Gozsdu Elek (1849-1919), aki elsők között indult a századvég és a századelő kifejezési formája, a szecesszió irányába; széles társadalomrajzzal kísérleteztek, mint Iványi Ödön (1854-1893) *A püspök atyafisága* című, ma is hatásos regényében; látomásos s ugyanakkor részvételtel telt regényekkel igyekeztek megragadni a századvég életérzését, mint Justh Zsigmond (1863-1894), vagy egy klasszikus, de idegen mintákra hagyatkozó életideál meghonosításával kísérleteztek, mint a nagyműveltségű Ambrus Zoltán (1861-1932).

Ambrus kivételével majdnem mind félbemaradt tehetségek voltak, maradandó kezdeményeiket majd a nagy összegző, Krúdy Gyula teljesítette be. Elégtételük lehet, hogy a huszadik századi írók nem egyszer tisztelegtek emléküik és üttörésük előtt (*Ködlövagok* címmel tanulmánykötetet szerkesztett bemutatásukra és feltámasztásukra Thurzó Gábor 1942-ben.)

Aki ép bőrrel akarta megúszni e kétségbeesett és illúziótlan kort, az vagy a kedélyes humor pándélja mögé húzódva mondott hol évődő, hol kemény bírálatot a viszonyokról, mint Mikszáth Kálmán tette, vagy kiaknázza e viszonyokat, a maga javára fordítva a hagyományos erkölcsök hanyatlásában beálló morális bizonytalanságot, mint Herczeg Ferenc, vagy vidékre vonult, s abban a környezetben lett mosolyogni való különc, de jeles író, mint Gárdonyi Géza vagy Tömörkény István.

Mikszáth Kálmán

Élete végéig megőrizte azt a kicsit kedélyes, ironikus, a dráma mélységét feloldó hangot, amelyet első igazi nagy sikerei, *A tót atyafiak* és *A jó palócok* elbeszéléseiben alakított ki. Egyéniség kérdése ez: Mikszáth nem volt végletes jellem, s azt is megtanulta, láthatta, hogy a végletesség az ő korában legfeljebb a fantázia gyógyszerével orvosolható. Ő azonban alapvetően realista szándékú író volt, nógrádi élményei is a valósághoz kötöttek. Olyan tapasztalatok birtokába jutott, melyeket a kor irodalma egyéb forrásból nem ismert, Mikszáthnak tehát az újító hálás szerepe jutott. Érthető, hogy szinte mindvégig hű maradt ehhez a tájegységhez, mely ellátta témákkal. Igaz, Nógrádban is ugyanúgy virágoztak a szélhámosságok és a panamák, mint az ország egyéb részein, s itt is éltek még a múltnak olyan megrögzött mániákusai, akik nem akartak tudomást venni a világ megváltozásáról. Már korai írásainak figurái babonás különcök, élő legendák. Maga is mintha népi mesélő volna. Csak a rövid, feszes elbeszélések bevezetésében jelzi különállását. Rendkívül gondosan alakítja történeteinek tájleírásait, a szereplők lelki állapota szerint változik környezetük hangulata és tárgyi világuk is. Témái rendszerint jelentéktelenek, de megformálásuk költői, Mikszáth képes arra, hogy a sejtetéssel, a hangulatok finom rajzával érzelmi többletet adjon elbeszéléseinek. Regényírói tehetsége csak lassan izmosodott. Első ilyen irányú kísérletei nagyra növesztett anekdoták, még az igen népszerű *Szent Péter esernyője* is, amelyben azonban a képzeletet kijózanítja a valóság, s a sokféle szereplő végül is csak az előadásmód fegyelme révén alkot némi rendszert.

Történelmi tárgyú írásaiban is megfigyelhetni a könnyedségre való törekvést. Hőseiből hiányzik az igazi mélység, az élet drámai ellentmondásait óvatosan elkerülik, hiszen az író is idegenkedett minden fenségtől és nagyszerűtől. Képzetele akkor igazán magával ragadó, amikor a hétköznapokat mutatja, s hősoket ábrázol, akikből hiányzik Jókai alakjainak nagyszerűsége, Kemény figuráinak drámai következetessége. Már-már idillikusak ezek a történelmi rajzok, azt bizonyítják a századvég zaklatott emberének, hogy egyszerű érzésekből is lehet boldogságot, nyugalmat, lelki egyensúlyt varázsolni.

A századvég elbeszéléseiben de még a lírában is feltűntek rögeszmés különcök. Mikszáth a *Nemzetes uramék* (1883) történetében próbálkozott először a mániás örület megjelenítésével. Ebben még a hasadt lelkiállapot pontos rajza foglalkoztatta. A *Beszterce ostromának* (1894) Pongrác grófja viszont összetett jellem,

sorsa azt példázza, hogyan temetik maguk alá a karaktert az illúziók, a nagyra növesztett képzelgések. Érdekes, hogy ebben a regényben sem élezi ki a drámai alaphelyzetet, mintha arra törekedett volna, hogy önbírálatra készítse korát, megmutatva, hogy annak hivatali közszellemét is megfertőzte a butaság és logikátlanság. Pongrác gróf elhatalmasodó, örületté váló illúzióját mindenki világosan látja, de senki nem meri leleplezni, a saját eszközeivel — tehát az örületét kanonizálva — térítik el megbomlott tervétől, hogy ostromra vezesse seregét, s csak így tudják kiszabadítani markából Apolkát, akihez lovagias érzések fűzik. Jellemző, hogy Pongrác gróf rendkívül népszerű volt emberei között. Mintha egy nagyúri magatartás utolsó mohikánja volna, aki még asszonyt sem csókol, hiszen Zrínyi Ilona volt nemének utolsó jeles példánya. Ebben a művében Mikszáth a lovagregénynek ugyanazzal a paródiájával kísérletezett, amellyel Cervantes, az ő Don Quijotéja azonban évszázadokkal azelőtt talán élő, valóságos figura volt, várában kedvteléseinek hódoló lovagias érzelmű nemesúr, akit ugyanúgy nem foglalkoztatott a valóság, mint Pongrác grófot.

Nagyjából hasonló az *Új Zrínyiász* konfliktusa is, bár ebben az író sokkal élesebb, leleplezőbb ítéletet mond koráról. Igaz, leleplezésben nincs hiány a *Két választás Magyarországon* (1897) sem, melynek megjelenése egy évvel korábbi. Félelmetes hitellel jelenítette meg ebben a dilettáns politikálást, a karrierizmust, s közvetve ugyan, de a „se hús, se hal” polgárságot is keményen bírálta. Ezek a polgárok voltaképp ugyanúgy a régi dicsőség fantomképének rabjai, mint a politikusok, akik kedvelt jelszavaikkal puhítják meg őket. Remekül elegyíti a regényben a valóságot és az anekdotát, mely a reális elemekkel összeszövődve szintén teljesen hihető.

Az *Új Zrínyiászban* is a valóság elemei hitelesítik a képtelen történetet: Zrínyi és vitézei feltámadását. Az új világ képtelen befogadni a régi erkölcsöket. Itt már minden az alakoskodás, a hazugság, a törtetés törvényei szerint történik, de a módszerek finomabbak. Döbbenetet és felháborodást kelt, hogy Zrínyiék kardjukkal vesznek elégtételt és az erkölcsre hivatkoznak. Az Úr végül ismét magához szólítja vitézeit, mert a megromlott világban sem nekik, sem az általuk hősi fokon megvalósított erkölcsöknek nincsen szerepe.

Mikszáth talán a liberális eszmevilágot vette igazán komolyan, világszemléletének a liberalizmus még hanyatlása idején is pillére maradt. A *Különös házasság* (1900) a polgári házasság körül fel-fellángoló és mind szenvedélyesebb parlamenti és közéleti viták nyomán született. Buttler János valahai történetét szelvényben-hosszában mesélték az észak-magyarországi udvarházakban: mint romlott meg szerelmi házassága, s hogyan akadályozta meg az egyház minden módon annak felbontását. A regényben előadottak ugyan nem felelnek meg a tényeknek — Mikszáth nem is törődött azzal, hogy forráskutatásai révén hitelesítse a szájhagyományból nyert bizonytalan adatokat —, de költőisége maradandó alkotássá teszi. A máskor kedélyes, évődő Mikszáth gyakran kilép hagyományos szerepéből, nem rejti el rokonszenvét, melyet a sokszor meghurcolt Buttler gróf és Horváth Piroska iránt táplált. Mintha azt akarta volna éreztetni kortársaival, hogy a nagy érzések és szenvedélyek elveszítése, hiánya elfakítja, reménytelenné és üressé teszi életüket.

Ő maga is egyre kevesebb illúziót és erényt tapasztalhatott maga körül. A haszonszerzés és a panamák világa volt, amelyet előbb megbocsájtó derűvel, majd szelíd kedéllyel ábrázolt. A *Noszty fiú esete Tóth Marival* (1908) című regényében azonban szinte teljesen szakított korábbi előadásmódjával. Oroszos, sö-

tét színekkel mutatta be az új kor erkölcstelenségét, annak a kismemesi, dzsentri rétegnek a bukását, amely ideig-óráig talpon maradt a kiegyezés után, ám a polgárosulás korában fölösleges része volt a társadalomnak, munkátlanságával, ügyeskedésével a polgári fejlődés egyik gátja lett. A Noszty-család szinte rátelepszik a képzeletbeli Bontó vármegyére. Az uram-bátyámos, rokoni összekötetések fonalából szőtt hálójukból szinte senki sem menekülhet, mert a lecsúszott dzsentrik makacsul ragaszkodtak a politikai hatalomhoz és ahhoz az életformához, amelynek megvalósításához sem elegendő pénzük, sem tehetségük nem volt. Talán egy jó házasság révén sikerülhet! Ennek előkészületeit, ravasz fondorlatait és végső csődjét mutatja Mikszáth. A regény egyik érdekes alakjában, Tóth Mihályéban az erkölcsösség higgadt mozdíthatatlanságát ábrázolta. A parasztból lett milliomost emelte paradigmává, aki nem idegenből érkezett, hanem osztálya bölcs észjárásával emelkedett föl és látott át a vagyonszerzés praktikáin.

Talán egyetlen regényében sem juttatott ilyen nagy szerepet az anekdotának és az adomának. Ezeknek legnagyobb mestere volt irodalmunkban. Az anekdota voltaképp egyfajta filozófiai pótlék, az egyediségéből kiemelt, regényformálónak tett történet alkalmas arra, hogy tempósan kifejlő végpontjában valami életigazság birtokába juthassunk anélkül, hogy különösebb szellemi erőfeszítést kellene tennünk. Jókainál az anekdota még inkább a jellemzés eszköze, a cselekmény színezője volt, Mikszáthnál már világnézeti elem, az író megbocsájtó bölcsességének kifejezője.

Utolsó regénye, *A fekete város* magán viseli az író betegségének következményeit: tüdőgyulladás terítette le az első folytatások után, s amikor újra felvette a tollat, érezhető sietséggel haladt a történet végkifejlete felé. Előadásmódja zaklatottabb, szerkezete bizonytalanabb, mint többi regényeié. A mű mintha történelmi regénynek indulna, ám Mikszáth ebben is erkölcsrajzot adott: leleplezte a fanatizmust, a szerzés mohó vágyát, a nemesi dölyföt, s hiába a részletek néhol poétikusan szép megformálása, a derűbe hajló anekdoták világát keserűen ellenpontozza a szinte váratlanul bekövetkező tragikus vég.

Mikszáth nagyszerű elbeszélő volt, de nem az európai hagyományt követte, mert alkata nem tette alkalmassá arra, hogy az eseményeket és mozgatóikat analitikusan ábrázolja. Inkább történeteket mondott, mint a világirodalom nagy mesélői, s kései alkotásait kivéve azt az utat folytatta, amely Jókait röptette a romantika magaslataiba. Mikszáth azonban nem is romantikus — talán csak *A fekete város* némelyik epizódja és alapkonfliktusa az —, sokkal inkább vonzódott az élet látszólag apró eseményeihez, melyekben sikerült megmutatnia az akkori magyar élet és történelem ezernyi zavarát, erkölcsi kiúttalanságát.

A népiesség új divatja

Meglehetősen megkésve jelentkezett irodalmunkban a népiesség új hulláma. Inkább csak partikuláris jellegű volt, jobbra egyes tájegységek képviselői hoztak új színeket a prózaírásba. A népi gyökerek kutatását egyre intenzívebben támogatta az Akadémia, s a nagyközönség is érdeklődött az először különösnek, szokatlannak látott népi alakok iránt, akiknek tempós, nyugalmas bölcsessége másféle életideál meglétét sugallta, sorsuk pedig olykor az élet olyan mélységeibe engedett bepillantást, melyekről sietve vonták el tekintetüket a könnyedebb szórakozáshoz szoktatott olvasók. Már Mikszáth is nógrádi élményeinek meg-

írásával aratott sikert. Gárdonyi Géza és Tömörkény István egy akkor ugyancsak alig ismert világ, a szegedi tájegység megszólaltatóiként indultak.

Gárdonyi Géza

Egy remek elbeszéléskötettel, *Az én falummal* (1898) aratta első átütő sikerét. A faluról készített leheletnyi hangulatrajzai, finoman megformált apró képei ősi, patriarkális életforma és életszemlélet változatlanságáról vallanak. Derű és szomorúság, rácsodálkozás és csendes, olykor tragikus ellágyulás — ezekből az érzésekből szövődnek megrendítő, folyvást lekerekített történetei. Szándékos naivitása, egyszerűsége, álmodozó kifejezőmódja, sejtelmessége méltán ragadta meg kortársait.

1901-ben jelent meg máig népszerű, nemzedékek erkölcsseit fomáló és világképét pozitív eszményekkel telítő történelmi regénye, *Az egri csillagok*, amely ma ugyancsak világszerte ismert, s talán írója szándékának ellenében egészen kiváló ifjúsági regény, a műfaj klasszikus remeke.

Világnézetét és az irodalmi ábrázoláshoz való viszonyát meghatározta, hogy autodidakta volt. *Az egri csillagok* sem történet szemléletének mélységével, a kor-ábrázolásban rejlő aktuális tendenciák kifejezésével lett életműve csúcsa, hanem mert ebben a művében meg tudta teremteni a nemzeti mitológiát. Ennek sarokköve az egyszerű emberek hősiek helytállása, halált megvető bátorsága és tiszta érzésvilága. Azoknak a hétköznapi erényeknek becsületét állította vissza, amelyeket a századvég kérdéssé tett. Az elbizonytalanodó, kételkedő, illúzióit vesztő világba Gárdonyi Bornemissza Gyergely alakjával, Éva iránti tiszta és beteljesülő szerelmével, tehetségével visszaállította a hagyományos értékrendet, melynek csúcán a hazaszeretet áll.

További történelmi regényei, *A láthatatlan ember* (1902) és az *Isten rabjai* nem érik el *Az egri csillagok* színvonalát, de ezek is népszerű ifjúsági olvasmányok. *Az öreg tekintetes* a városi életformába kényszerített, egyszerű erkölcsihez ragaszkodó vidéki ember tragédiáját mutatja be.

Tömörkény István

Tragikusabb, illúziótlanabb világot ábrázolt elbeszéléseiben a szegedi Tömörkény István (1866-1917), akinek előadásmódján, szemléletén talán leginkább rajta hagyta ujjlenyomatát a századvég és a századelő messianizmusa. Szeged környékén személyes tanúja lehetett a szekták működésének és a világvégvárás apokaliptikus hangulatának. Erősen hatott rá az orosz irodalom léleklátása, ábrázolásmódja, ennek is tulajdonítható szociális érzékenysége, mellyel a paraszti élet nyomorúságát, a paraszti gondolkodásmód elmaradottságát ábrázolta. Bámulatos azonosulással hatolt be az egyszerű emberek lelkeségébe, ugyanakkor azonban hiányzott belőle az összefoglalás tehetsége. Proletárfigurái a modern magyar irodalom egyik igen fontos típusát előlegezték. Nem véletlen, hogy halálakor az új irodalomnak szinte minden számottevő tehetsége elismeréssel hajtott fejet emléke előtt.

Az illúziók elvesztésének, s egy paradox erkölcsiségnek megjelenítője Herczeg Ferenc, kora egyik legnépszerűbb írója, aki Mikszáth nyomán indult, végigélte a Nyugat forradalmát, az első világháborút, majd a területi revízió gondolatának élharcosa lett, s még 1945 után teljes visszavonultságban, meglehetősen méltatlan körülmények között is nálóján dolgozott.

Egy anakronisztikus író: Herczeg Ferenc

Íróságának egyik legfontosabb jellemzője, hogy nagy gonddal kerülte ki az élet mélyebb drámáit, inkább kellemesen csevegve igyekezett bemutatni azok felszínét. Ha mégis drámai összecsapásokat ábrázolt, a megoldás rendszerint kimódolt. Nem lehet elvitatni, hogy elnéző humorral ugyan, de leleplező rajzát adta a századvég laza erkölcsének a születésük idején hallatlanul népszerű Gyurkovics-történetekben.

Tehetséges elbeszélőnek indult, egyik novelláját a *Lószőr vitézt* Gyulai Pál is elismeréssel méltatta. A siker még nagyobb volt *Fenn és lenn* (1890) című regénye után. Ebben a józan, munkás életformát idealizálta. A szív „delejtűjét” tekinti s javasolja olyan iránymutatónak, amely segít eligazodni a világ zúrzavarában. Herczeg abban a balga hitben élt, hogy a dzsentrit megmentheti értelmes tevékenysége és az egyszerű erényekhez való visszatérése. Ebben a vonatkozásban a *Simon Zsuzsa* (1894) édeskés erkölcsrész, a *Szabolcs házassága* (1896) viszont drámai ábrázoló tehetséget is sejtető lélektanilag is hiteles korrajz.

A 90-es évek elején Herczeg Ferenc már befutott, népszerű író a *Gyurkovics fiúk* és a *Gyurkovics lányok* című regényeivel és *A dolovai nábob leánya* című színművével. Ezek a szellemesen, kedélyesen megírt, társadalombírálonak szánt alkotások voltaképp jelentékeny károkat okoztak a középosztály tudatában. Elhittették, hogy kedves, snájdig szélhámossággal érvényesülni lehet az életben, főleg nagy nagyobb erőfeszítéseket tenni akár a munka, akár az erkölcsi tudat fejlesztése érdekében. Az „ahogy lesz, úgy lesz” életfilozófiát Herczeg Ferenc cinkos szemvillanással tette a közérkölc elfogadott elemévé, felmentve olvasóit a mélyebb, felelősebb életszemlélet kötelme alól. Frenetikus sikere is azt bizonyította, hogy kortársai szívesen vették az efféle felmentő üzenetet. Pedig Herczeg Ferenc elég jól látta kora társadalmi feszültségeit, például a városiasodással párhuzamosan növekvő antiszemitizmust, melynek ábrázolását elég színvonalasan oldotta meg *Andor és András* című regényében (1903)

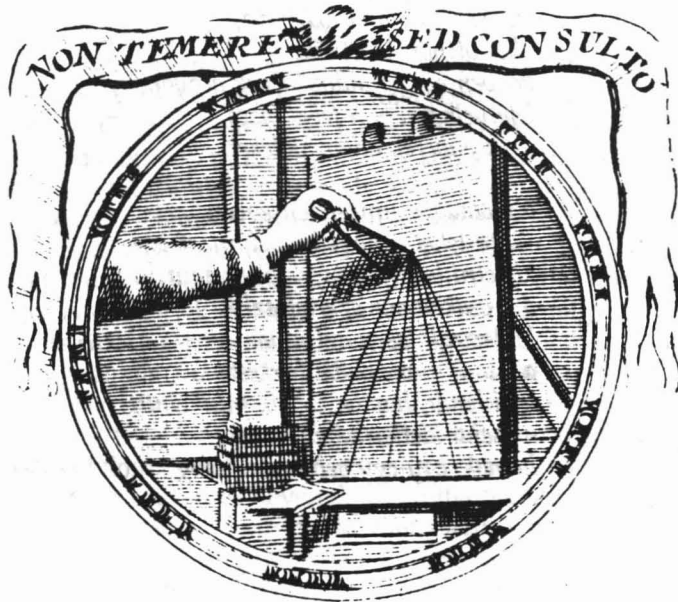
Az ezredforduló körül tapasztalható nemzeti felbuzdulás az írókat sem hagyta érintetlenül. Ez a néhány év a történelmi regények dömpingjét hozza Herczegnek. Az *Ocskay brigadérossal* (1901) sikerült felháborítania a múltjára rendkívül kényes közvéleményt, mert Rákóczit nem úgy ábrázolta, ahogy a nemzeti tudat a fejedelmet látni szerette. A *Pogányok* (1902) pályája egyik legfontosabb írása, benne a századvég erkölcsi nihilizmusával szemben a szeretet felszabadító erejét hangsúlyozta.

Herczeg Ferencnek szinte pályája végéig meghatározó műfaja maradt a történelmi regény. Nosztalgiával s keserves történelmi tapasztalatok birtokában igyekezett ráébreszteni kortársait a hajdani erkölcsök fontos voltára, megteremtve egy sosem létezett úri magyar érzület legendáját. Azt is hangoztatta, hogy csak a saját erőnkől remélhetjük a történelmi igazságtalanságok korrekcióját, mert a nagy nációk — ez történelmi regényeinek summája — cserben hagyják

a kis népeket. Ez *Az élet kapuja* (1920) című regényének is legfontosabb mondanivalója. Későbbi történelmi műveinek — mint a *Pro libertate* (1936) — idealizáló szándékát rontja szerkezetük töredékessége.

Megkésett jelenség volt. Konzervativizmusa szélesebb körben fejtette ki hatását, s hozzájárult ahhoz, hogy a két világháború között megerősödő középosztály szemléletét kényelmesség és történelmi érzéketlenség hassa át. Naplójából is egy tudatosan elzárkózó, a világ fölött álló és onnan nem szívesen elmozduló személyiség arcképét ismerhetjük meg.

Herczeg Ferenc pályája már a következő századba vezet át. Ebben teljesednek be azok a kezdemények, melyek Vajda, Reviczky, Komjáthy s a kissé másodlagos, de költészettörténeti szempontból fontos *Szentessy Gyula* (1870-1905) és *Makai Emil* (1870-1901) költészetében az új életérzés teljesebb kifejezése, lírai megragadása felé mutattak. A huszadik században a magyar irodalomnak újabb aranykora született, amelyet azonban két veszített háború és az ország megcsönkítése árnyékkolt be.

Számunk szerzői:

Jelenits István piarista tartományfőnök

Kilián István irodalomtörténész, tanszékvezető főiskolai tanár, ELTE TFK

Kókay György irodalomtörténész, MTA Irodalomtudományi Intézet

Rónay László irodalomtörténész, egyetemi tanár, ELTE

Pomogáts Béla irodalomtörténész, MTA Irodalomtudományi Intézet

Bárdos László író, esztéta

PARANCS JÁNOS

Fülelve és várakozva

*S kik csak futkosunk itt alant
befelé hllgatódzunk
szólít-e még valami hang*
Rába György

*a semmi percegését ismerem,
az oldalazva menekülő,
megrúgdosott kutya vonítását,
hiába csalogatják, gyere ide,
el, csak innen el, bárhová,
ahol otthon lehetnék,
kedvemre ugrándoizhatnék a gyöpön,
lefetyelhetném a friss vizet,
nem ismerek olyan vidéket*

*a sivatagos nincstelenségben
üdítő lehet a nedvdús káprázat is,
követni lehet, öröm úzóbe venni,
ám csakhamar szertefoszlik,
leülepszik lassúdad a por,
a kandi szem hiába fürkészi
a láthatár, homokbuckák mindenütt,
a csend kietlen táján kövek,
homok, egy-egy csontvááz, hang sehol*

TANDORI DEZSŐ

Könnyű gyors — lassú nehéz

(Szpéro után)

Ha volt lelkemnek üdve itt e földön, aligha kapcsolható egy személyhez, aligha egy madárhoz, aligha oly igyekezethez, hogy mintha bármi is rajtam múlna. A szavak kettős-értelme: ez a „múlni” is...! Rajtam múlik, és velem, vagy hát de-hogy, csak úgy kell(ett) cselekednem, akár ha. Szpéro valós létező volt, semmi föltételezettség — mint az álom verse mondja a *Tücsökzenében*, örök szorongás foglalata, míg élt, hogy egyszer csak ott felejtik valahol. Nem jön vissza egy hajnalra (valami létem se, többé, mert vele nem, aztán többé soha), és így, tizenegy év után, magam is (pontosan: magam immár) elutaztam; persze, nem soha-visszára, nem, csak ahová mentem volna már, de Szpéro miatt nem engedtem el magam — és így jártam Londonban, Chelsea-t jártam, egyebek közt, a Cheyney Walk fái alól néztem, ha jól emlékszem arra az enyhe kanyarra, a Temzét, és gyakran elállodogáltam a Tate Galleryben, a mifelénk kevésbé ismert „nagy G-társaság”, Ginner, Gilman és Gore képei előtt, de másutt (Norwich, Southampton, Leeds, Bristol) múzeumaiban is kerestem őket, újdont ismerősem lettek ezek az élénk színűek, mégis oly kontúrosak — hosszú lenne, mégis elnagyolt, a szakszerű elemzés; most nem is efféléőről van szó itt. De a már említett Norwichban, szívemnek egyik kedves úticéljának vasútállomásán fölfeleztem a nyitott standon, kellemesen leszállított áron John Rothenstein könyvét, a *Modern Angol Festők* egyik kötetét, s benne a három nagy „G”-től egy-egy reprot, meg szinte riportszerű beszámolót mindegyikükről (rég és még régebben halottak!), meg egyáltalán, az általunk itt szintén kevésbé ismert Lucien Pissarróról, Gwen Johnról, Sickertről, William Nicholsonról egy-egy fejezetet: boldog lettem, „ez az én könyvem”, dédelgetve-szorogatva, örömtől szorongva vettem meg, vettem magamhoz, vittem; hoztam haza. Most ez a könyv, csaknem három és fél év után, polcok átrakodása révén előkeveredett; mintha hosszú, lassú tartalékok közt lett volna eddig a helye, és akár ha újra kiérdemeltem volna, hogy lássam, olvassam; lehet, ilyesmire volt szükségem nagyon is, hogy egyik legkedvesebb darabom legyen így ez a kötet. Beleírva az elején: „Norwich, 1988. X. 25., de. 11 óra 45.”

Most újra együtt voltunk hát, a könyv meg én, s miután a már említettekről rendre olvastam egy kis emezt és azt, és Szpéro emlékét — jelenvalóságát; csak már olyan jelenlétet, melyet nem kell féltennem többé semmitől; „ő jó helyen van”! — szemhomályval felidéztem, ösztönösen is a továbbiakat, a nekem még a többieknél is újdontabbakat kezdtem szemlélgetni; s így bukkantam Ethel Walkerre. Rothenstein, akinek apja szintén a tárgyalt nemzedék „soraiba” tartozott, bejáratos volt e műtermekbe; s úgy sok egyéb között beszámol Ethel Walker munkái közt tett utolsó látogatásáról is. Két évvel a művész halála előtt járt a stúdióban ott, a Cheyney Walkon.

Nem sokkal előbb szép gyűjteményes kiállítása volt Ethel Walkernek (életében az utolsó, színhely a nevezetesnek mondható Lefevre Gallery); siker semmi, sajtóvisszhang csakígy a nullát közelítő, sőt, már-már elérő. A művésznőt ez

nem rendítette meg. Mikor Rothenstein, bejelentés nélkül, de kopogtatva is alig, betoppant hozzá, csaknem észrevétlenül érkezhettek. Ethel Walker ott ült a műteremben, körötte képei. Rendre úgy állítgatva, hogy valóban körülvegyék őt, s hogy a legelőnyösebben essen rájuk a fény — mint élő lényekkel, oly *törődés történt* még ekkor is velük. Ethel Walker ekkor 88 éves volt.

Egyre kevesebbet — már csak két évet — tagadott le a korából. Rothenstein szeretettel mosolyog ezen; s azt is ugyanígy bensőségesen mondja el, ahogy a képek pillanatok alatt áttrendeződtek, mert — még előnyösebb fényben kellett látnia őket, létező mivoltukat, neki, a látogatónak. Itt minden fontos volt! Ethel Walker, aki rezzenetlen meggyőződéssel tudta életében szinte szórni az ilyen megállapításokat: „Valamennyi megvásárolt képemmel a jó képek aránya növekszik a Tate Galleryben...” etc., sosem adta alább. Sosem volt neki semmi sem elég jó, ha arról volt szó, hogy „az ő létezőiért” mindent, meg azon túl is még valamit, megtegyen. Mulattak rajta sokat, ahogy kiállítási rendezőbizottságok tagjaként valami „szent” alvajároi biztonsággal tudta egy-egy vásznát jobb és még jobb helyre akasztani, másokénak helyére is akár. Ezért senki sem haragudott rá. Egyébként, jegyzi meg Rothenstein, dolgainak világi sorsát örök elégedetlenséggel, leendő lelke-üdvének kérdését holtbizonyos öntudattal szemlélte.

Mármost ha valakiről így írnak, aligha azért teszik, mert jelentéktelennek gondolják őt; s miért akarnák bántani? Szinte ott voltam Rothensteinnel én is (1949 az év) a Cheyney Walk műtermében. Etcetera. Viszont hát Walkernek még egyetlen képét sem ismertem; nem emlékeztem rá, milyen is volt, ha láttam netán a Tate-ben, egy is csak, milyen volt. Hát végiglapoztam a kötetet, az én drága-becsű, poszt-Szpéró (Szpéró veréb tojó volt, és nagy öregünk itt, míg élt) könyvemet, a norwichit... néztem a 12 reprodukciót. Ginner, Gore, John etc. — Ethel Walker sehol. Csak öt festő nem kapott bemutatkozási lehetőséget így repróval is a könyvben — de hát hogyan kerül közéjük a mi Ethel Walkerünk?

Akkor döbbsentem rá: ha én jól értem a magam szívének vonzalmát, és a Rothensteinét is, meg ezt az egész könyvet, hát a borítólapot kell megnéznem. Azt a külön-papírt, hogy is hívják... a szép fényeset a kemény kötésen. Volt is ott egy repró. Keresni kezdtem, hol áll vajon az adat a könyvben: kié ez a kép? Akkor már, persze, nem volt kétségem.

Rothenstein a borítóra tette Ethel Walkert. És így volt ez, és így is marad ez, rendjén. Teljesen mindegy, kit ábrázol a repró, egy fiatal nőt, jól van, mindegy az, mondom. Ethel Walker van a borítón, csak ő lehet ott. Csak Szpéró lehetett az, aki...

Nem, hát nem is tudom. Mosolygok az erős szemhomályon át, minden rendben — könnyen? gyorsan? —, és közben semmi sincs meg. Lelkemnek üdve? Lassan és nehezen... nem vagyok biztos benne, hogy azt olyan hamar kiérdemlem. A föld pora leszek, mint Szpéró, nem fogunk könyv-reprók formájában találkozni egymással, semmiféle Túli Emlékezésekben; és mégis, pontosan ott leszünk, rendjén, ahol lennünk kell...

Vagyis valaki talán igazít még egyet valami képeken, melyekről esetleg mi sem hiányzunk, madaram és én, mert váratlanul, halkan betoppant egy látogató... és az hadd lásson mindent a legjobb fényben.

Ethel Walker, abban a por-formában, biztos megtesz ilyesmit „tűnt lelkem vélt üdvéért”.

De hát nem is jövök én az ilyen nagy fogalmakhoz sehogy.

Visszateszem, egy... nem is mondom, milyen, lassú, de nem nehéz mozdulattal „a helyére” a könyvet. Rávillan egyszerre a fény.

TÉREY JÁNOS

Repríz, Kálvin tér

*A februári, ostoba ébredők.
A színre buktak, újra merev homály;
értetlenek, honnan hová is.
Tűzfalak öble a tér alattuk.*

*Számukra mindegy, át a szobán ki hull.
Milyen szelídek itt. Csak a kód szítál.
Lármás szökőkút, bolti csengő,
medikus és szobalány. Ezek mind*

*nem, és a hónapos szoba, vad szagok,
Üllői út és zongora: nem. Dehogy,
ne is. A kávéházi gázláng
fénye se. Ömlik a ködbe szét? — Most*

*ez mind csituljon. Minden a régi, kár.
Negyvenhetes jön, majd elevez. (Fiam,
a reggelid.) Nem fognak óvni
és haladéktalanul kihűnynak.*

A Szent Anna-sarok

*Nocsak, váratlan foltok az üvegbe marva,
néhány ottfeljejtett akkord... Ámde hogy
milyen előzmények után, ezúttal fontos
feszegtetnem. A villamoson anyámmal
vagyok, és szemben ez a Szent Anna-sarok.*

*Egyvágányú járat kelet felé, amerre
eddig véletlenül se jártam. Csak tíz év
múlva; számos reggel, amikor fagyott.*

*E város ugyanaz és kínosan komoly:
ahogy megvolt neked. Épp a harmadik
megálló; itt állt a piac, és ez az
iskolád. Első havak az udvaron, néhány
emlékezetes. Merőben új módszert alkal-
mazol, alászállsz és majdnem agresszor
leszel. — Itt húzódtak a fölszedett sínek?
„Ugye nem így akartuk, ugye nem.”*

A Vigilia beszélgetése

Boór Jánossal

— *Eredetileg papnak készültél... Hogyan éltél, mit csináltál az ötvenes években?*

— 1950-ben az államosított székesfehérvári ciszterci gimnáziumban érettségiztem. Akkor már nem működött a 85. Zrínyi Miklós Cserkészcsapat, ahol segédorsvezetőig vittem, és a Mária Kongregáció sem, amelynek újoncmestere voltam. A ciszterci plébánián a rend zsolozsmás lelkisége hatotta át néhány iskolatársamat, többek között Farkasfalvy Györgyöt és Miklóst, a mostani dallasi apátot. Engem jobban vonzott a betiltott cserkészetből és a „kongó”-ból a még menthető mentő, akkor „csoportrendszernek” nevezett kisközösségi mozgalom, amelyet Török Jenő, Juhász Miklós piaristák és Eglis István egyházmegyes pap hatására a város minden középiskolai osztályában megszerveztünk. Erettségiző diákként én vezettem őket a püspökvárosban. E mozgalomnak akkor nem voltak olyan sajátos tanításai, mint utódjának, a Bokornak, ha csak az egyre fokozódó üldözés közepette a szülők és a helyi papság intései ellenére is vállalt missziós szellemet és ugyanakkor a „politikai messianizmusnak” a jézusi elutasítását nem minősítem ilyennek. Tevékenységünk rendszeres csoportösszejövetelekben, lelkigyakorlatokban, (tulajdonképpen a közelmúltban elhunyt Palos Bernardin cisztercita vezetésével) tanfolyamokban, katolikus szellemű lapok és faliújságok szerkesztésében, tanulmányi anyagok (például Bergyajev műveinek) sokszorosításában és terjesztésében, a diákönkormányzatban a már kommunisztává vált népi kollegistákkal folytatott vitákban, sőt harcokban állt.

Ilyen, napról-napra kiéleződő összeütközések között, itt-ott hitkétségektől és lelkiismereti aggályoktól szenvedve, máig tartó ifjúkori barátságok és tovaszállt diákszerelmek feszültségében kellett egy katonatiszti család sarjának, aki maga is cőger volt, hivatást választania. Vonzott volna a politikusi pálya, amely akkor előttem már teljesen bezárult, izgattak a modern fizika filozófiai problémái is, de a rendi könyvtárak mentése közben kezembe akadt jezsuita életrajzok fogtak meg a legmélyebben. Jelentkeztem és felvettek a Jézustársaságba, de a rend feloszlátása miatt már nem vonulhattam be a manrézai noviciátusba. Az egri szemináriumba helyeztek az illegalitásban is működő rendi előjárók vagy huszadmagammal, köztük Szabó Ferencsel és Somfai Bélával. Egy év múlva állami nyomásra Czapik Gyula érsek kénytelen volt elbocsátani a szerzetesnövendékeket, ekkor negyedmagammal a kalocsai főegyházmegye vett fel és küldött a szegedi szemináriumba. Római engedéllyel a szemináriumban kezdettem meg végre jezsuita noviciátusomat. Egy év múltán a szegedi szemináriumból is kizártak bennünket. Előbb nyomdaipari szedő tanuló, majd egy évvel később Riesz Frigyes, világhírű matematika professzor közbenjárására fizika-matematika szakos hallgatónak vettek fel az ELTE Természettudományi Karára. Helytállva a világi életben, végeztük az előírt szerzetesi gyakorlatokat. Elvből távol

tartottuk magunkat mindennemű politikától, és óvatosságból kerültük a kapcsolatokat az illegális kisközösségekkel és más szerzetesrendi fiatalokkal, pedig főleg a ciszterek és premonstreiek között számos jó barátom volt.

— *Fordulópontot jelentett az életedben az ötvenhatos forradalom. Mit tettél akkor, hová kerültél és miként alakultak tanulmányaid, mivel foglalkoztál?*

— A Ráday utcában az áldozatos Szongott testvéreknél lakva szinte a szemem előtt tört ki és zajlott a forradalom. Az október 23-i tüntetéstől egyre tevékenyebb résztvevővé váltam. Dér János évfolyamtársammal szenteszságban szállítottam például az orosz tankok mellett egy katonai adóvevőt egy prostituált pincéjéből az egyetem csillagászati intézetébe, ahol demonstrátorként dolgoztam. Mindenféle munkákat elvégeztem a Gólyavárban székelő kari forradalmi tanácsban, például mai szemmel nézve meglehetősen csúnyán stencilre gépeltem a Magyar Értelmiség Forradalmi Tanácsának Bibó István által inspirált, ki-egyeztést kereső alapító nyilatkozatát.

Nagyobb szerepet kaptam, amikor a Központi Szemináriumban megalakult a Papi Forradalmi Tanács, amelynek Mócsy Imre, jezsuita exegéta, a már említett Papp Imre és Szörényi Andor biblikus professzor voltak a tagjai. Ők kértek meg a rendi vonalon arra, hogy különböző szakos egyetemisták bevonásával állítsunk össze egy jelentést a már kiszabadult hercegprímás tájékoztatására az értelmiség törekvéseiről és igényeiről. Különböző katolikus egyetemisták és szerzetesnövendékek dolgoztak rajta a lakásunkon, és időben át tudtuk adni a beszámolót. November 3-án este többen együtt hallgattuk Mindszenty híres rádióbeszédét, és úgy éreztük, hogy munkánk nem volt hiábavaló. A fő problémát akkor abban láttuk, hogy a magyar katolicizmus feje le tudja-e magában győzni előítéleteit a kommunista Nagy Imrével szemben, és felszólítja-e a sztrájkoló magyarságot a munka felvételére. Megtette. Külföldre kerülve annál inkább bosszantott e rádiószózatnak a müncheni Süddeutsche Zeitung által elterjesztett hamis fordítása, mely szerint a hercegprímás az egyházi nagybirtokokat követelte volna vissza.

A Papi Forradalmi Tanácstól másokkal párhuzamosan még kényesebb feladatot is kaptam, amiről mindeddig mélyen hallgattam. Hogy szálljuk meg az Állami Egyházügyi Hivatal épületét és szerezzük meg az egyházi bíraskodás számára a kollaboráló papokat terhelő okmányokat, egyúttal megakadályozandó, hogy az új államhatalomban az egyház ellenségei kezébe kerüljenek. Hasznosnak bizonyultak egyetemi kapcsolataim. Így sikerült Gutay László évfolyamtársam (jelenleg Amerikában a Purdue Egyetemen az elméleti fizika professzora) segítségével teherautót és fegyveres egyetemistákat szereznem. November 3-án reggel, a Bazilikában még felvéve Németh János káplánt, a Pasaréten szabályos katonai megközelítéssel elfoglaltuk az ÁEH épületét. Köztünk volt több jezsuita kispap, Nemesszeghy Ervin akkor már matematika-fizika szakos gimnáziumi tanár, a jelenlegi tartományfőnök is. Az épületbe beengedtek bennünket az ott iratokat égető és a papi fizetéseket számfejtő tisztviselők, akiket ez utóbbiban nem zavartunk. A kíváncsiság annyira úrrá lett rajtunk, hogy elkezdtünk turkálni a dossziékban, és hamarosan megtaláltuk nem csak a püspökök megalázó jellemzéseit, hanem a sajátunkét is. A központi telefonkészüléken állt az egyik akkori egyházi vezető katonai rangja és közvetlen száma. A megszállás legalizálására elhajtottam a II. kerületi forradalmi tanácshoz, ahol készségesen kiutalták az egyetemi egyházközség számára otthonnak az épületet. Visszatérve az

ÁEH-ba megtudtam, hogy őrségünk majdnem tűzharcba keveredett egy honvédalakulattal, amely utánunk újból el kívánta foglalni az épületet. Kiderült, hogy a honvédek ahhoz a rétsági páncélos egységhez tartoztak, amely a primást kiszabadította és a várban a primási palotában is védelmezte. Őket Lieszkovszky Pál nyugdíjas ezredes és Turchányi Egon, a hercegprimás titkára vezette és legalább két kispap (Kuklay Antal, Vígh Szabolcs) kísérte (Tabódy István, ellentétben azzal amit az Új Emberben Szántó Konrád ferences történész nyilatkozatában olvastam, nem volt köztük). A forradalom leverése után az utóbb említett személyeket ún. nullás ügyben magas börtönbüntetésekre elítélték. A honvédek átvették az épület őrzését, jómagam terepjáró teherautójukon, a terhelő okmányok parányi kis részével megrakodva, a primási palotába utaztam jelentéstételre. Feltehetőleg ezek az okmányok maradtak egyházi kézben, és szolgálhattak alapul a történész idevágó publikációnak. A palotában elég vegyes társasággal ismerkedtem meg és beszélgettem el, amíg végre a hercegprimás négyszemközt fogadni tudott. Mély benyomást tett rám szürös szemei ellenére is jóságos magatartásával és bölcs rendelkezésével. Az egyetemi egyházközség kapjon majd az egyetemhez közelebb más otthont, az épület pedig szálljon vissza jogos tulajdonosára, a Ward Kollégiumra. Az iratokat majd a helyszínen vizsgálják át az illetékesek, elszállításuk csak megnehezíti áttekintésüket — mondotta. Írásba foglaltatta velem a történeteket. Néhány hét múlva már nem mertem a lakásomon aludni. De amikor karácsony előtt a „pufajkások” kerestek, rendi előjáróim utasítása szerint már Ausztriában tartózkodtam.

Több honfitársammal, például Miklósházy Attilával együtt a München melletti Pullachba kerültem a rend Filozófiai Főiskolájára. Ennek elvégzése után régi álmom teljesült, amikor fizikai tanulmányaim folytatására küldtek a müncheni egyetemre. Kedvenc természetbölcselet-tanárom, Wolfgang Büchel SJ utódjának szántak. Éppen a vele való élénk szellemi kapcsolat azonban nemhogy segített volna a már otthon támadt hitproblémáim megoldásában, hanem olyan sok új hitkétséget is ébresztett bennem, hogy 1961 őszén kérnem kellett egyszerű szerzetesi fogadalmaim alól való felmentésemet és a Jézustársaságból való elbocsátásomat, amit — még jóval a papszentelés előtt lévén — viszonylag könnyen megkaptam. Hitproblémáim jó részét a zsinat előtti, racionalista, esszencialista, statikus és a profán tudományoktól elszigetelődött keresztény filozófia és teológia okozta, amelynek egyoldalúságai a boldog emlékű XXIII. János pápa alatti sajnálatos egyházi intézkedésekben is megmutatkoztak. Nehézségeim feloldásában főleg Karl Rahner SJ, Carl Friedrich von Weizsäcker és Weissmahr Béla SJ gondolatai segítettek, őket tekinthetem nem csak tanítóimnak, hanem atyáimnak is a hitben (vö. 1Kor 4,15). Egyetértőleg olvastam a *Szív* júniusi számában Göncz Árpád köztársasági elnök nyilatkozatában többek között a következőket: „...ahhoz, hogy valaki keresztény legyen, meg kell küzdenie a hitével. A 20. században szerintem nem lehet istenhívó az, aki nem vallja be magának a kételyét és nem küzd hitéért.” Mai hitemmel és tudásommal annak idején bizonyára nem hagytam volna el a Jézustársaságot, amelyhez ma is a hála, tanári valamint szerkesztői munkám és számos baráti szál köt. Persze amíg akkoriban a katolikus tanítás egyes tételei keltettek bennem kételyeket, addig ma, érett koromban a meggyőző doktrína és a gyakorlat között — jómagamban is — megmutakozó eltérések fájnak.

Kiterjedt egyetemi tanulmányaimat részben ösztöndíjból, részben a Szabad Európa Rádió tudományos és egyházi rovatában folytatott szabadúszó munkás-

ságomból fedeztem, ott kezdtem tapintatlanul Bólyai Lajos választott álnéven újságírói működésemet. A *Mérleg* alapításakor abbahagytam a Szabad Európa Rádióban való munkásságomat.

— *Mint a Mérleg szerkesztője igen fontos szerepet vállaltál a magyar katolikus értelmiség tájékoztatásában és orientálásában. Hogyan jött létre és miként dolgozik ez a folyóirat?*

— A II. Vatikáni zsinat lelkesedéssel töltötte el a Pax Romana külföldön élő tagjait. Először jöttek ki sok éves elszigeteltség után magyar püspökök Rómába. Velük is tárgyalva azon tanakodtunk, hogy mit tehetnénk hazánkért a lassan-lassan enyhülő politikai légkörben. Három tervünket hagyták jóvá a magyar apostolotudók, akik között Brezanóczy Pál, a későbbi egri érsek és Cserháti József, a későbbi pécsi püspök mutatkozott mindvégig hűséges tanácsadónknak és támogatóknak. Elhatároztuk, hogy fokozatosan felvesszük a kapcsolatot a hazai katolicizmussal, legalább előadóknak a kongresszusainkra való meghívásával és nagyarányú könyvküldéssel, továbbá hogy kiadunk egy évnegyedes sajtószemlét a zsinati reformgondolat terjesztésére mind a hazai, mind a külföldi magyarság körében, és egy nyugati magyar útikalauz kiadását az akkor éppen meginduló turizmus szellemibbé nemesítésének érdekében. Ez utóbbi tervünk nem valósult meg, a *Mérleget* megalapítottuk 1965-ben.

Már 1950-ben Egerben a Foglár utcában tárgyaltunk a Vatikáni Rádió korszerűsítéséről és az *Élet a betűk mögött* című katolikus külföldi sajtószemle korszerű feltámasztásáról. Hasonló tervet szőtt atyai jó barátom, Török Jenő is az Opus Mystici Corporis keretében, de a megvalósítás ránk maradt. Az alapításban részt vett a KMEM 1965. évi egész vezetősége: főleg maga az elnök Bejczy Antal fizikus, szintén volt kispap, András Mária művészettörténész férjével, András Károly rádiószerkesztő politológussal, Bárdossy Endre főtítkárral, Kalniczky György újságíróval, Morel Gyula jezsuita egyetemi lelkész, Targonski György matematikaprofesszor és jómagam. Legfontosabb feladatnak éreztük, hogy ne emigráns jellegű folyóiratot adjunk ki, mert egy ilyet nyilván visszautasított volna a Kádár-rendszer cenzori hivatala. Ezért igyekeztünk egy nagy nyugati kiadót megnyerni a tervnek, amit Morel Gyulának sikerült Otto Schulmeisteren, a bécsi *Die Presse* főszerkesztőjén keresztül a bécsi Herdernél elérnie. A nagymúltú katolikus kiadó azonban nem akart kockázatot vállalni, szerződést kívánt kötni érdekei biztosítására. Mivel akkor a KMEM még nem volt bejegyzett egyesület, létrehoztuk a *Mérleg* jogi hordozó egyesületét, a Katolikus-Magyar Sajtó-Munkaközösséget, amelynek alapító elnökévé Ádám György németországi főlelkészt nyertük meg. Ez az egyesület kötött bizományosi szerződést a Herderrel a *Mérleg* kiadására. 1987 végéig a bécsi Herder volt névleg folyóiratunk kiadója, azóta pedig az Osztrák Püspöki Kar Pasztorális Magyarország-Segélye a kiadó. Amíg a sajtótörvény osztrák felelős kiadót követelt meg, addig Bálint Palkó László mérnök, szintén volt kispap vállalta magára névleg e szerepet. Az első kéziratokat Szabó Ferenc és András Imre jezsuiták vitték a nyomdába. Nagyszámú, a fordulat óta otthon szaporodó munkatársi gárdánk magja sajnos nem eléggé stabil, hol ez, hol az vált ki nagy veszteséget okozva.

A nyomtatott példányszámunk kezdetben 1.000 volt, jelenleg 4.500, az első szám 64 oldalas volt, most 112. Az eladott példányok száma ma 3.500, ami természetesen — mint minden más hasonló kulturális folyóirat esetében — kevés a folyóirat fenntartásához. Fő támogatónk jelenleg a hazai magyar katolikus

papság, valamint a Német és az Osztrák Püspöki Kar Európai Segélyalap nevű szerve.

— *Hogyan működik a Mérleg szerkesztősége? Nem tervezik-e, hogy a megváltozott politikai helyzetben hazatelepülnek?*

— Szerkesztőségünket, amelynek két teljes és egy részidős alkalmazottja van és a háztetőnk alatt működik, belátható időn belül nem telepíthetjük haza. Ott-hon még hiányoznak a folyóiratunk szerkesztéséhez szükséges, jól felszerelt könyvtárak. A folyóirat aktívabb munkatársai, akiknek nevét a rendszerváltozás óta már feltüntetjük, részt vesznek a témák és cikkek kiválogatásában, írásban, telefonon vagy az évi egyszeri-kétszeri szerkesztőségi megbeszélésünkön. 200-300 sajtóterméket kísérünk figyelemmel, de általában ugyanazon viszonylag kisszámú folyóiratból merítünk. Jelenleg főleg könyvkritikai rovatunkat szeretném megjavítani hazai munkatársaink segítségével. A zsinati reformgondolat terjesztésén kívül hivatásunknak érezzük a tárgyilagos tájékoztatást a világnézeti szempontból fontos kulturális, tudományos és egyházi fejleményekről, főleg az európai eszme útjáról, magunkénak vallva Széchenyi István programját a katolicizmus és a modernség összekapcsolására. A katolicizmust nem fogjuk fel felekezetiileg szűk értelemben, hanem igazi ökumenizmusként és humanizmusként, amely szeretettel nyílik meg nemcsak a többi Krisztus-hívó, hanem a zsidó testvérek felé is.

— *Főiskolai tanárként is dolgozol, hol tanítasz, milyen tanári tapasztalataid vannak?*

— 1970 nyári szemeszterében, amikor Wolfgang Büchel a bochumi egyetemen vállalt katedrát, neveztek ki a fizika filozófiája megbízott előadójának az akkor még Pullachban működő Filozófiai Főiskolára és egyúttal Jézustársasági Filozófiai Fakultásra. Azóta a közben Münchenbe áttelepült főiskolán tanítok. Tartottam logikai, természetbölcseleti és tudományelméleti bevezető előadásokat és számos speciális előadást, például a következő témákról: A fizika felépítése Weizsäcker szerint; Szükségessé tesz-e a modern fizika egy új metafizikát?; Az emberért keletkezett-e a világegyetem (Az antropikus elv a modern kozmológiában); Az anyag önszerveződése; Entrópia és evolúció stb. Régebben főleg egykori tanárom, Fényes Imre hatására foglalkoztatott az entrópia és a fejlődés kapcsolata, továbbá a világegyetem entrópiájának a problémája. Egy ideig foglalkoztam szupravezetéssel is. Az utóbbi évtizedekben belemélyedtem Carl Friedrich von Weizsäcker tudományegyalapozási elméletébe, erről szeretnék egy nagyobb művet is közzétenni. A Mérleg szerkesztése nyilván nem segítette elő tudományos pályafutásomat. Szívügyemnek tekintem könyvkiadási programunkban korszerű filozófiai tankönyvek megjelentetését.

Természetesen a *Mérlegben* is sokat írok, régen névtelenül tettem, szerkesztőként is csak az 1981/4. számtól merem nevemet feltüntetni. E szám megjelenése előtt engedtek be először Magyarországra területére, hogy aztán ismételtlen megtagadják tőlem a vízumot, mert ez állítólag sértette volna a Magyar Népköztársaság érdekeit. Az illetékesek jól tudták, hogy milyen szenvedést okoznak nekem a hazautazás megtiltásával. Az ezzel kapcsolatban megkísérelt zsarolás elől udvariasan kitértem.

— *Egyik szervezője voltál a KMÉM-nek, hogyan született meg és nőtt fel ez a szervezet?*

— A Pax Romanát 1921-ben a svájci Fribourgban alapították a korábban egymással hadban álló nemzetek katolikus egyetemista közösségei, hogy együtt építsenek egy békésebb Európát. Az alapítók között voltak az anyaországi, a felvidéki és az erdélyi magyar katolikus egyetemisták is. Amikor a hazai katolikus egyetemi mozgalom kettészakadt, akkor mind a KMDSZ, mind pedig az Emericana tagja lett a nemzetközi mozgalomnak. 1947-ben megalakult a Pax Romana értelmiségi tagozata, ennél már a külföldön élő Feketekuty László képviselte hazánkat. 1948—49-ben betiltották Magyarországon a katolikus egyesületeket, ekkor a külföldre szakadt magyar katolikus egyetemisták a szétszórtságban folytatták a KMDSZ munkáját, tagjai gyakran vettek részt nemzetközi katolikus értelmiségi találkozók. A szabadságharc után, amikor magyar egyetemisták tömegesen menekültek nyugatra, a KMDSZ-t feloszlatták, hogy megteremtsék külföldön az itt továbbélő MEFESZ keretében, a világnézeti szempontból semleges magyar diákegységet. E fejleménnyel és a MEFESZ taktikai okokból egyre balosabb külpolitikájával elégedetlenek 1959-ben Leuvenben újra életre hívták a magyar Pax Romana mozgalmat, amely 1964-ben Katolikus Magyar Egyetemi Mozgalomnak, 1986-tól Katolikus Magyar Értelmiségi Mozgalomnak nevezte magát. Korábban a KMEM képviselte a Pax Romana diák- és értelmiségi tagozatában hazánkat, 1986-tól kezdődően már csak az értelmiségi tagozatban látta el ezt a feladatot.

A mozgalomnak első látványos konfliktusát a MEFESZ-szel való viszonyunk okozta, később az a kérdés okozott alig észrevehető feszültséget, hogy a Pax Romana keretében vallási alapon működünk-e, vagy inkább a kereszténydemokrata mozgalom felé tereljük a külföldi magyar értelmiséget.

A KMEM fénykorában helyi csoportjaink voltak nem csak Európa majdnem minden magyar központjában, hanem Amerikában is, legalábbis New York-ban, és az évi kongresszusok mellett számos lelkipályát, valamint regionális hétvégi találkozót szerveztünk időszerű világnézeti kérdésekről. Sokáig élénk sajtómunka folyt nem csak tagjaink, hanem az egész emigráció, sőt a külföldi közvélemény tájékoztatására is a magyarság sorsdöntő ügyeiről. A vezetők elfáradásával és a támogatások csökkenésével eléggé beszűkült a KMEM tevékenységi köre. De a kétértelmű emigráns politizálástól következetesen távolságot tartva, igényes szellemi programot követve, szinte csak a két külföldi protestáns testvérszervezettel (Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Evangéliumi Ifjúsági Konferencia), később pedig a *Vigilia* körével együttműködve sikerült a KMEM-nek viszonylag magas szellemi színvonalát a mai napig megőriznie. Tavaly a győri kongresszussal és a budapesti Magyar Pax Romana Fórum megalakulásával a Pax Romana hazatért, hogy most már ne csak a diaszpórában, hanem újra az anyaországban és a kisebbségi sorban élő magyaroknál is folytassa apostoli munkáját.

Engem először 1961-ben a 3. nijmegeni kongresszusra hívtak meg előadónak fizikai világtképünk átalakulásáról és a keresztény világnézetéről. Azóta különféle munkakörökben szolgáltam ezt a mozgalmat, legfőképpen a tanulmányi hetek, ill. hétvégék, a müncheni csoportmunka és a szerteágazó sajtótevékenység szellemi irányításában vettem részt. A sok idő- és energiabefektetésem gazdagon megtérült azzal, hogy 1968-ban a 10. Rocca di Papa-i kongresszusunkon beleszerettem a francia nyelvterületen felnevelkedett, veszprémi születésű Juhász Mártába, akit egy évvel később feleségül is vettem. Ő nőgyógyásként dolgozik, és sokat segít munkámban. A fiam közgazdaságtant, a leányom német-francia irodalmat tanul a müncheni egyetemen. Mindketten jól beszélnek magyarul.

— A KMÉM a nemzetközi Pax Romana keretében tevékenykedik, hogyan látod ennek a szervezetnek a munkáját és mai magyarországi lehetőségeit?

— A Magyar Pax Romana Fórumba már belépett — önállóságát és jellegét megőrizve — szinte minden hazai katolikus értelmiségi mozgalom. A jövőben a fórumnak kellene a nemzetközi Pax Romana mozgalomban (MIIC) képviselnie hazánkat, míg a kisebbségi magyar Pax Romanának önálló képviselőre lehetne szert. Erre a lillafüredi kongresszuson a MIIC elnökétől, William F. Neville-től ígéretet is kaptak. A diák tagozatban a szegedi KEFE már elnyerte a megfigyelői státuszt, amelyet rendes tagsággá kellene fejleszteni.

Első feladat lenne mindkét hazai tagozatban a tagszövetségek körét szélesíteni. A másik sürgető feladat lenne véleményem szerint hazáról bekapcsolódni a Pax Romana különféle szakmai szervezeteibe, például a nemzetközi katolikus orvos-, pedagógus- és mérnökszövetségbe, továbbá a természettudományi kérdések nemzetközi titkárságába. Harmadik feladat lenne szerintem erősíteni a kapcsolatokat a szomszédos nemzetek, a szlovákok, a románok, a horvátok, az osztrákok stb. Pax Romana szervezeteivel (amelyeket általában hazánkon kívül sehol sem neveznek így), hogy közösen fedezzük fel a katolicizmusban a nacionalizmus ellenmértét. Így elsőnek alakulna ki a hazai katolikus egyházban legalább egy értelmiségi csoport országos képviselője, és pátriánkban feltámaszthatná a rossz hírbe hozott Actio Catholica, azaz a világiaknak a pápák által sürgetett apostolsága eszméjét.

— *Hogyan ítéled meg a nyugati világban felnőtt és ott élő magyar katolikus értelmiség jelenlegi helyzetét és hazai feladatait?*

— Hazánk felszabadulásával a magyarságtól eddig eltávolodott honfitársaink is új érdeklődéssel, segítőkészséggel és hazaszeretettel fordulnak Magyarország felé. Aktív, tehát még dolgozó részük aligha települhet vissza a szülőhazába, hiszen köti őket kenyérkereső foglalkozásuk, gyermekeik neveltetése és sok más kötelezettségük, érdekük. Komolyabb hazatelepülési hullámmal csak a nyugdíjasok körében számolhatunk. Ez azt jelenti, hogy fenn kell tartanunk külföldi lelkipásztori hálózatunkat és mozgalmi életünket. Annál is inkább, mert egyre több honfitársunk jön jelenleg külföldre, szerencsére már nem menekülőként, hanem vendégprofesszorként, kereskedelmi képviselőként, vendégmunkásként, tanulóként, au pair-ként stb. Nem nagyon tetszik nekem, ha a külföldi magyarok, nem ritkán éppen a sorsközösséget eddig megtagadók, vezető szerepre törnek otthon, elfelejtve, hogy míg ők nyugalomban tanulhattak, barátaik börtönökben sínylődtek, vagy legalábbis súlyos hátrányokat szenvedtek. Szerintem a mi szerepünk csak a szolgálat és a kisegítés lehet, nem a vezetés, semmi esetre sem a kioktatás.

— *Miként ítéled meg a magyarországi katolikus (keresztény) értelmiség lehetőségeit és feladatait az ország újjáépítésében, az európai „felzárkózás” lehetővé tételében?*

— Állandóan felidézem magamban Jézus Krisztusnak az istenszeretet és az emberszeretet azonosságáról szóló egészen eredeti tanítását. Ez a főparancs. Következésképpen közéletünk gyilkos polarizálódását Jézus igaz tanítványai nem mozdíthatják elő, toleráns magatartással pedig sokat tehetnének európaizálódásunkért... A Nyugaton magas tökélyre vitt jogállam eszméje is a türelmes érdekegyeztetést ajánlja a politikai életben, legalább az emberi jogok mindenki által elfogadható közös platformján. Nem kötelességünk a magasrendű jézusi éthosz

szerinti rosszat, minden változatában, állami szankciókkal megakadályoznunk. Igaz, hogy engedékeny törvények az átlagembert engedékeny etikai magatartásra készíthetik, etikus magatartásra mégis a jogi-törvényes szférák előtti szabadabb, emberibb térben életpéldánkkal és racionális érveléssel kellene nevelnünk. Ebben bátran követhetnénk Aquinoi Szent Tamást, aki erkölcsbölcseletében a nem hívők meggyőzésére következetesen észérveket alkalmazott.

— *Mint a katolikus újságírószövetség egyik vezetője miként látod a katolikus (keresztény) sajtó helyzetét és hivatását Magyarországon?*

— A katolikus sajtó hazánk felszabadulásával kétségtelenül sokszínűbb lett és tematikájában gazdagodott. Nem vagyok azonban meggyőződve arról, hogy igazán kibontakozott volna, főleg ha az egyetemes magyar folyóiratkiadás gazdagodásához hasonlítom. Magyar állami, külföldi és alapítványi támogatással rendkívül nívós új sajtótermékek születtek, amelyek különben elég közömbösen kezelik a bibliai humanizmus eszmevilágát. Az egyházi sajtó viszont alig részesül támogatásban, és véleményem szerint inkább az erők, az írók és olvasók megosztása és szétforgácsolása jellemzi az erők tervszerű összpontosítása helyett, ami bizony némely sajtótermékünknel a minőség romlásával is jár és máris súlyos nehézségeket okoz. A sajtónk helyzete hasonlít az oktatásunkéhoz: szinte minden püspöki székhelyen újra hittudományi főiskolát nyitunk, a fővárosban katolikus egyetemet létesítünk és országos egyházi iskolahálózatot tevezünk akkor, amikor ehhez szellemi és anyagi erőink bizony hiányoznak. Tanulságos példa: legfontosabb iskolánkban, a budapesti Pázmány Péter Hittudományi Egyetemen 1990 óta még az egyik keresztény filozófiai tanszéket sem sikerült betölteni. Egyáltalán helyes-e az állami egyetemekről elhívni a katolikus tanárokat és kutatókat, amint nyilván nem lenne célszerű a világi sajtóból teljesen kivonnunk a katolikus újságírókat...

A katolikus újságírószövetségnek, amely nem valami ellen-MÚOSZ-nak alakult, sajátos hivatása van, például a mi saját sajtónk szakmai javításában és fejlesztésében. A tömegkommunikációnak pedig vátoztalanul az a rendeltetése, hogy tárgyilagosan informáljon és az evangéliumi értékekhez hűségesen formáljon.

Az *Új Embernek* a tömegkommunikáció világnapjára megjelent május 24-i számában olvashattuk Szennay András bencés főapát cikkében: „Amerikát nem kell felfedezni — Kolumbus ezt már ötszáz éve megtette. A puskaport szintén jó régen feltalálták...” A katolikus egyház is megfogalmazta a II. Vatikáni zsinaton az *Inter mirifica* k. határozatban, majd a *Communio et progressio* és legújabban az *Aetatis novae* kezdetű római nyilatkozatokban a tömegkommunikációról szóló tanítását, amelyet hetilapunk elég részletesen ismertetett. E tanítást sem kell újonnan kitalálnunk, csak magunkévá tenni és alkalmazni sajtónk s egyházunk megújításában.

Pomogáts Béla

BÁRDOS LÁSZLÓ

Változattöredékek a kudarcra

Egy-egy kudarc után mintha bezárulna a száj, az ember nem talál szavakat: a panasz-szó lassabban tör elő, mint az örömkialtás, bár az álmélkodás — a megdöbbenés — ugyanoly gyors, rögtönös. Hogy történhetett meg velem? — ez a kérdés forrong, hánykolódik a némaság alján; bár így is szólhatna: hogyhogy nem történt meg, amit vártam, elvártam, amire méltó, alkalmas vagyok? Esetleg mindenfajta racionalizálás nélkül, pszichében és örömelvnél maradva: amit annyira akartam? S talán mégse tagadjuk: a vágy, a törekvés, az akarat önmagában értéksemleges, célja és eredménye minősíti: nem volna helyes már eleve és mindenkor alárendelni az alázat, az önfeláldozás elvének. Már csak azért sem, mert ez utóbbiaknak is szükségük van mozdító és fenntartó akaratra, de még — a misztikusoktól *felfokozottan* tudhatjuk — vágyra is.

Az imént szinte önkéntelenül hagyta el tollunkat az „eredmény” szó. Eredmény mint minősítő instancia. Mint véghatározat. Az eredmény, melyet elértél, legyen összhangban törekvésseddel, s főképp, látható legyen, fölismerhető és méltatható; eredményed (eredményeid) jóvoltából emelkedsz mások szemében, azaz egyáltalán így alakul ki arcképed társas, interszubjektív érvényű rajzolata, eredményeid mozaikkép gyanánt adják össze máskülönben alaktalan, nyilvános arcod. A hasonlat ott sántít, hogy ez a portré sohasem kerekedik, egésziül ki teljessé.

Sikerből ugyanis — használjuk végre ezt az erősebb szinonimát — soha sincs elegendő. Pedig ezt várja a világ, ma különösen, versenyelvű, teljesítményorientált értékrendjénél fogva, sikert és eredményt, azt, hogy „letegyünk valamit az asztalra”, már aki közelébe férközhetik egyáltalán ilyen asztalnak, asztaloknak.

Rideg, embertelen, lélektelen ez az utilitáriusabb világ? Hogyne, de csak annyiban, amennyiben a világ — mint berendezkedés — mindig is rideg stb. volt és marad. Ne ostorozzuk hát könnyű és szapora szóval a verseny- és teljesítményelvet: társadalmi méretekben még mindig ez a legösztönzőbb s a legbecsületesebb. Csak arra érdemes talán újra meg újra fölfigyelnünk, hogy a léleknek, a benső létezésnek van még egy hatalmas nevelője, s ez: a kudarc.

***

Tudták már... persze, tudták már a régi görögök is. A „pathei mathosz” — szenvedés árán tanulni — aiszkhüloszi kifejezése erre az érzelmi nevelődésre

utal, arra a nem is oly logikus folyamatra, melynek révén egy negatív tapasztalatból, valamely emocionális megcsökkenésből erkölcsi-lelki jó, érés, gyarapodás származik. Nagyot ugorva az időben, de nem az emberi bensőség *egyidejű* térképén, földidézhetjük az úgynevezett fejlődésregények tanulságait: a hősokeket itt nem sikereik, sokkal inkább kudarcaik lendítik előre, avatják felnőtté, társadalmi egyeddé.

* * *

Nehogy gyarló okfejtésünk a kudarc valaminő magasztalásába csapjon át, emlékeztessünk a nyomában következő keserűségre, a törvénytelen és túrhétetlen zaklatottságra, mely kifelé és befelé irányított agresszióhoz egyaránt vezethet. Korunkban a szociálpszichológusok körülhatárolható kórképként beszélnek rossz kudarcúró képességről, a konfliktusmegoldó készség hiányáról. Tudjuk, éppen a mi tájainkon milyen egyéni és kollektív megrázkódtatásokban csapódik le ez a kudarcral szembeni tanácstalanság, aggasztó mértékben növelve az öngyilkossági statisztikát meg az aktív életből kíméletesebb rejtékutakon át menekülők arányát. A vereség-érzet s a belőle óhatatlan felfakadó szenvedés *önmagában* és *szükségszerűen* nem nemesít, nem gazdagít, különösen nem bizonyos mértéken — majdnem azt írtam: adagon — fölül. Az ellenkező hiedelem, az öncélú „dolorizmus” veszélyesen hajlik arra, hogy részvétlenül igazolja nem csupán a testi-lelki fájdalmat, de az azt okozó személyeket vagy körülményeket is.

* * *

Kudarc sokféle lehet. Némelyek föl sem vesznek olyan vereségeket, melyek porig sújtanak másokat. Ismerjük a „bukás” antinómiáit is: a külső, közmegegyezően alapuló siker személyes, morális értelemben igen gyakran kudarcnak bizonyul, még ha az alany nem akként éli is meg. Magunk azonban nem az efféle öntudatlan kudarcról beszélünk, hanem a tudatos, felismert, reflektált csalódásról. Amely mindig az *enyém*.

* * *

A kudarc tehát személyes, egyéni, elidegeníthetetlen. De egyetemes is, hiszen minden lehet kudarc. Don Juan adott hódítása például: megint csak egyvalakit hódított meg. Ennek a kiragadott általánosságnak a képletébe számos egyén és vállalkozás behelyettesíthető.

* * *

(Ha egyáltalán elképzelhető a kudarc valamilyen rangsora, lépcsőzetessége mind az átélt gyötrelmet, mind a feldolgozás igényességét tekintve, növekvő sorrendben:) a kudarc, melyért mást hibáztathatok, melyért magamat okolhatom, melyért senkit sem foghatok perbe. Legutóbbinak *végso* megállapítása József Attilától: „*Le vagyok győzve (győzelem ha van), / de nincs, akinek megadjam magam.*”

* * *

Egy példa: Jacqueline du Pré, tüneményes tehetségű brit gordonkaművésznő huszonöt éves kora táján egy koncerten nem bírja fölemelni a vonót. Lassú izomsorvadás támadta meg testét, negyvenegynéhány évesen bekövetkező haláláig ágyban fekszik. Nem tudok kívülről mit kezdeni az „esettel”, kérem, senki se magyarázza meg. Jacqueline válasza viszont *kegyetlenül* érdekelne. Úgy tudom egyébként, alapítványt tett hasonló betegségekben szenvedők javára.

* * *

Ráeszmélthet a kudarc arra, hogy nem annyi, nem az vagyok, amit elértem, amitt birtokolok. Azzal, hogy hirtelenül pőrén magamra hagy önmagammal, lefejtí rólam az aránytalan, mértéktelen jelentőségtulajdonítás szükséges, létfenntartó, de olykor fojtogatóan rámtekeredő kötelékeit. Egy vonatkozástól, kivetítéstől, átruházástól megfoszt, megszabadít. (A két ige így, jelöletlen logikai viszonyban, egymás mellé írandó.) „Egyedülebb” vagyok, tehát saját magamon kell alakítanom, nem bízhatom másra a korrekciót. Különbösen is: ahogy az élmény akkor méltó erre a névre, ha valamiképp az egyéni élet egészére hat ki, teljes folyamatába kapcsolódik, úgy kudarcnak is azt a frusztrációt nevezném, mely — ha csak egy pillanatra érezzük is át velőnkig — egész életünkbe szól bele, felborítja, majd újra beállítja egyensúlyát.

* * *

A kudarc nem látható. A kudarchoz nem szükséges, azaz fölösleges bús képet vágni, hiszen lényege szerint önmagunkba fordít, elszigetelt munkára kényszerít. A lélek legkínosabb, mégis tán legsajátabb munkája az, hogy magába olvassza, magáévá hasonítsa, alkotóelemévé tegye, ami külső erő, ami létben és intenzitásban felülmúlja. S mi látszhatna legalábbis külsőbbnek, mint egy-egy vereségünk vagy elhúzódó megfosztottságunk? Ami ilyenkor lázongás és elfogadás között lezajlik, kinek-kinek érettségi, önállósági fokától, reflexív készenlététől függ, fölszólítani rá értelmetlen volna bárkit is. (Hogy hátha nem is olyan fontos, amitől megfosztattam. Hátha megkopott, megkeseredett, ellenem fordult volna, ha elérem, ha hozzájutok. Hátha — valószínűleg — több erőt mozgósít bennem, nagyobb állhatatosságra ösztökél, türelmesebb figyelemre és szeretetteljesebb körültekintésre bír, hogy átmenetileg alulmaradtam. Ilyesfélék is lehetnek egy hermetikusan elzárt tudat, egy hangszigetelt monász fölismerései.)

* * *

A megvertség, a kudarc mint állapot alig felülmúlható értelemkeresése és célmeghatározása folyik rejtélyesen az *Iskola a határon* lapjain. Medve Gábor, eleinte *mindjűk* közt a legbetörhetetlenebb, a legellenállóbb, csúfos, marcangoló megaláztatások pergőtűzében jön rá, hogy nincs menekvés. Legkivált akkor nincs menekvés, amikor éppen szökik a határ felé, de ahogy az úton rugdosni kezd egy elhányt bádogdobozt, kénytelen visszafordulni: *röghöz köti* a bádogdoboz, közös nyomorúságuk és elháríthatatlan összetartozásuk göröngyeihez. „Nem erről volt szó” — tudatja a regény, senki sem erre kapott ígéretet, erre a küszködve kivívott maradék szabadságra, töredékekre; dehát ez, ilyen a felnőttég, hamisjáték nem lehet kilépni belőle. Erre jön rá Medve, ettől lesz egyszerre érzékenyebb és sebezhetetlenebb.

***

Rájon — rájönnek — arra is, hogy segíteni kell, de végső soron nem lehet egymáson. Ki tudja, hogy J. K. növendék már ellenálló korában nem úgy „cseplőzött-e ki” igazán, fölényesen a sorssal, hogy agyonlőtték, vagyis hogy barátai nem segíthettek rajta? Hiszen mindenki egymaga folytatja élethosszig játszmáját a sorssal, a tétet és a vereség értelmét csak ő ismeri. Ezt a titkot éri el Heidegger lételméleti magyarázata, midőn azt a segítséget, mely más válláról mindenáron le akarja venni a gondot, el akarja takarni előle egzisztenciális „Gond”-ját, beugrásnak, tehát tolakodó, inadekvát „gondoskodásnak” tekinti.

***

A művészet persze gazdagodik a kudarcból, azáltal, hogy anyagává avatja, formába rendezi. A kudarc mint végzet vagy végállapot előkészítése, tragikumig emelkedő kinyilvánítása, rendet bomlasztó létének rendbe, szerkezetbe foglalása nemcsak a szóbeli vagy ábrázoló műalkotásoknak, hanem a zenének is egyik legnagyobb *eredménye*. Liszt h-moll szonátájának elején, közepén, végén ugyanaz az elemi egyszerű, vigasztalanul lefelé tartó skálamenet hangzik fel: közben, mindkét részben a létezés *úgyszólván* teljes drámája, küzdelme, nekibuzdulásokkal és elakadásokkal, ékesszóló dalolással és paroxizmusig fölkorbácsolt indulatokkal. De az egész szervezet súlypontja a lefelé lépdelésben van.

***

A mű integritásának kudarca műfajnév lett: a töredék. Milyen sokatmondó tény, hogy a töredék manapság egyáltalán nem számít szerény címadásnak, többes számban sem; inkább hivalkodó benyomást tesz, minthogy a bevallott töredéktől már eleve — különösképp a romantika óta — sűrített bölcsességet vagy éles fényű sejtetést, szuggesztivitást várunk. Kölcsey *Szondija* egyik legkedvesebb versem: eposznak indul, de a lírai bemutatkozás és tárgymejéklés után abbamarad: az eredmény küzdelmes előtörténete itt mintegy fölőlegessé tette, kiszorította az eredményt. És így *tovább*, Vergiliustól Kafaig.

***

„*Akár egy gyönyörű egészet, / mint egy siralmas töredéket, / nézlek, elnézlek*” — szólal Pilinszky. A töredék tehát — melynek teljességutalását jelen írásunk címe ellenére korántsem mondhatja magáénak — maga az egész; és megfordítva. Személyes létünk mellőzhetetlen élesztője, hajtóereje a kudarc, korlátaink, vereségeink pedig egy nyomatékos, de belátás útján is éppen csak sejthető korlátlanúság és vigasztalás jelei és előhírnökei.

„Akik az üldözésből jöttek...”

Endrédy Vendel

Mint a ciszterci rend zirci apátja, 1948 november végén három hétre Rómába utaztam. Több hónapi kérvényezés után, nagy nehezen kaptam útlevelet. Bánáss László veszprémi püspöknek és Cavallier József meghatalmazott miniszternek kellett jótállniuk értem. A magyar hatóságok ettől remélték, hogy biztosan hazatérek. Római tartózkodásom idején levelet kaptam Londonból, Baranyai Lipóttól, aki az Európai Bank igazgatója volt. Megbízható angolai forrásra hivatkozva közölte velem: Moszkva utasítást adott a magyar kormánynak, hogy 1948 karácsonyán tartóztassák le Mindszenty József hercegprímást, majd azt követően még öt főpapot, akik közül egyedül az én nevemet ismerték. Számítanom kellett tehát arra, hogy hazatérésem után letartóztat az ÁVO. Mivel két jótállomnak szavamat adtam, időben hazatértem. Rómában Tardini helyettes államtitkár, bíboros más forrásból hasonló értesülést kapott. Megkérdezte tőlem, hazatérek-e. Igen, feleltem. A Szentatya nem tette föl nekem ugyanezt a kérdést, ebből gondoltam, hogy egyetért elhatározásommal.

Hazatérve a határon átkutatták csomagjaimat, s azokat a leveleket, melyeket olaszországi utazásaim során bíztak rám, hogy itthon továbbítsam, elvették. A vatikáni iratokat viszont nálam hagyták. Olyan jól értesültek voltak, azt is tudták, melyik levél melyik zsebemben van. Győrben Papp Kálmán püspöknel hagytam valamennyi vatikáni iratot és levelet. Innen a püspök kocsiján mentem Esztergomba, hogy utamról beszámoljak Mindszenty Józsefnek. A prímási palota előtt ekkor már rendőr állt, de nem tartóztatott föl. Távozóban ellenben átkutatták a csomagtartót, s az ülések alatti részt is. Talán azt gondolták, hogy az akkor már házi őrizetben tartott Mindszenty Józsefet így akarom megszökettetni? A prímásnak beszámoltam a vatikáni megbeszélésekről, átadtam a Szentatya üzenetét. XI. Piusz pápának azt az írását, melyben a szerzetesrendek tagjait (betegség, öregség stb. esetén) fölmenti a szegénységi és engedelmisségi fogadalmuk alól. Mindenki belátása szerint bánhat a keresetével — rászoruló társait azonban igyekezzen segíteni. Az eredeti példányt — melybe XII. Piusz pápa saját kezűleg javított bele — magamnál tartottam, és valamennyi rendfőnöknek eljuttattam egy másolatot.

Baranyai Lipót leveléről beszámoltam Grósz József érseknek. Föltételezésem szerint ugyanis neki, Shvoy Lajos székesfehérvári, Pétery József váci püspöknek és a jezsuiták tartományfőnökének, Csávossy Elemérnek kellett számítania a letartóztatásra. Grósz József szó szerint megtanulta a levél szövegét, a jezsuita rendfőnök ugyancsak. Lefogásunk után egymástól függetlenül mindhárman pontosan elmondtuk a szöveget. Erre kihallgatóink üvöltve támadtak ránk: hogy merik egy független országról föltételezni, hogy állampolgárai ellen elfo-

gatási parancsot fogad el egy idegen hatalomtól. Föltételezem, ez is hozzájárult ahhoz, hogy Shvoy Lajos és Pétery József püspököt csak Hejcére internálták.

Letartóztatásomnak voltak egyéb előzményei is. 1950. július 14-én Zircen, az apátságban házkutatást tartottak nálam, s ugyanakkor a budapesti rendházban is fölforgatták a lakásomat. Zircen három civil ruhás férfi jelent meg az esti órákban. Házkutatási parancsot nem mutattak, csak ávos igazolványukat. Dolgozószobámban egyikük az íróasztalomhoz ült, és minden iratot a legaprólékosabban átnézett. Ezalatt a másik kettő gondosan átvizsgálta házikönyvtáram valamennyi kötetét. A fölvágtatlan lapok és a kötések különösen érdekelték őket. Asztalomon hevert az a még le sem zárt boríték, melyet Rómába szándékoztam küldeni. Gondolom, ezt szerették volna megtalálni, de ahogyan lenni szokott, éppen a legszembevethetőbb helyen nem keresték. Végigtapogatták a bútorokat, a fotelek és a díványok mélyeit, a ruhásszekrényt is fölforgatták. Mint később kiderült, a budapesti lakásban a falburkolatot is lefeszegtették, hátha mögé rejtettem a levelet.

A Vatikánnak azt javasoltam ebben a levélben, hogy Horváth Richárdot zárják ki a rendből. Előzőleg megkérdeztem őt, miért nem engedelmeskedik fogadalma szerint. Azt felelte: nem merem megmondani. Richárd nem volt aljas ember. Biztos vagyok abban, nem ő jelentette a készülő levelet, hanem azok közül valaki, akinek beszámolt a velem folytatott beszélgetésről.

Ez után az eset után egy héttel a zirci számvevőségen és a gazdasági irattárban is házkutatást tartottak, s annak végeztével a helyiségeket lepecsételték.

Római tartózkodásom idején a zirci apátság kulcsárnóját, Sch. Hedviget elhurcolták a budapesti rendőrfőkapitányságra. Hosszú időn keresztül vallatták az apátság személyi és anyagi dolgairól. Kíváncsiak voltak, kik látogatnak oda, milyen a rendtagok és az alkalmazottak közötti viszony. Vallatása kínvallatás volt. Éles tárgyakat feszítettek ujjai közé. Ennek ellenére semmi terhelőt nem tudott mondani.

Ugyancsak ekkoriban a rendőrségen félholtra verték az egyik legbecsületesebb zirci iparost. Kényszerítették, hogy aláírjon egy olyan vallomást, melyben beismeri: biztatásomra kémkedett, s ezért én dollárban fizettem neki. Ebből a pénzből építette emeletes zirci házát.

Ezekből a szörnyű előzményekből és Baranyai Lipót leveléből pontosan tudtam, mi vár rám. Mindszenty bíboros letartóztatása 1948. december 26-án nagy nemzetközi visszhangot váltott ki, s ez késleltette a többi főpap, köztük az én letartóztatásomat.

1950. október 29-én unokaöcsémtől tértem vissza Budapestre. Az esti szürkületben Budapest határában, a külső Soroksári úton jártunk, titkárom, Losonczi Timót vezette a gépkocsit. Hirtelen egy autó vágott elénk és egy másik mögénk. Mindkettőben négy-négy civil ruhás ávos ült. Vezetőjük elfogatási parancsralépett hozzám. Elköszönhetek a titkáromtól? — kérdeztem. Ő is velünk jön — felelte. Losonczi Timót igen becsületesen helytállt. Négy évet töltött börtönben. Szabadulása után Pécsre ment a családjához. Azóta nem láttam.

Engem az Andrássy út 60-ba szállítottak. Tizennyolc órán keresztül, két rövid megszakítással folyt a kihallgatás. A szünetekben reflektorokkal világítottak az arcomba, és két ávos ügyelt arra, hogy egyetlen percre se zárhassam le a szemem.

A vizsgálati főosztály vezetője, akinek kilétét nem tudtam, közölte, hogy több éve folyamatosan figyelnek, minden lépésemről tudnak. Megcáfolhatatlan bizonyítékok állnak rendelkezésükre államellenes bűncselekményeimről. Közölte,

hogy összeesküvés szervezését, kémkedést és valutabűncselekményt fognak rám bizonyítani. Vétkemül rótták föl ezen kívül azt, hogy huszonnégy fiatal rendtagot külföldre küldtem, és a szerzetesrendek felosztásakor a rendtagokat az egyház iránti hűségére buzdítottam. Szerintük ezzel az államszervezetet és a demokráciát akartam gyöngíteni. Mindezek részletezésére azonban nem került sor, hiszen akkor kiderült volna, mennyire képtelenek ezek az állítások. Az első kihallgatás alkalmával a legitimista szervezkedést és a zsidóellenességet még nem rótták fel bűnömül. Ezzel csak később hozakodtak elő.

A vallatás második órájában az alezredes kijelentette, hogy alávaló rágalom az ávós kínvallatásokról terjedő szóbeszéd. Ők soha senkihez nem nyúlnak. Belőlem sem csinálnak mártírt. Mindezt becsületszavával is megerősítette.

Ekkor még valóban nem tudtam elképzelni, hogy egy ötvenhat éves embert — ennyi idős voltam — verjenek és rugdossanak, válogatott kínzóeszközökkel kínozzanak, injekciókkal megfosszanak akaraterejétől.

Rengeteg időt töltöttem azzal, hogy a püspöki kar tagjaira, a szerzetesrendek vezetőire és más ismert egyházi személyek erkölcsi életére vonatkozó rágalommal traktáljanak. Közölték velem, ki a szeretóm, s mely püspök kivel tart fenn szexuális kapcsolatot. Ezután a természetellenes fajtalankodások részletezése következett.

Mártírt nem kívántak belőlem csinálni, de személyiségem összetörésével hitvány emberré akartak alacsonyítani. Ezt nem is titkolták. Kilátásba helyezték a belföldi sajtó és a kommunista világsajtó szerepét ebben a sátáni komédiában.

Hetvenkét óra gondolkodási időt kaptam, annak letelte után — fenyegettek — nyilvánosságra hozzák az általuk tudott kompromittáló adatokat. Nemcsak személyemet állítják pellengérré, hanem a ciszterci rendet és az egész egyházat is.

Egyetlen perc gondolkodási időre sincs szükségem — közöltem velük —, mivel nincs mit meggondolnom.

A vallatások végén lekísértek a pincebörtönbe. Első alkalommal a jéghideg kövezeten meztelenre vetkőztettek, hogy így győződjenek meg arról, nem rejtettem-e el valamit magamnál. Fölfejtették kabátom hajtását, bélését és cipóm belső talpát. A gumi sarkot levették, inggombjaimat, nadrágtartómat elvették, még szemüvegemet is. A pincebörtönben csak egy kosztól ragadó priccs volt. Az első két hónapban takarót sem adtak. Később kaptam egy lópokrócot. A helyiségben állandóan égett a villany. Csak az utcai forgalomból tudtam következtetni, mikor van nappal. Támaszkodás nélkül kellett ülni a priccsen, és csak takaródó után lehetett lefeküdni. Kezeket a takarón kellett tartani, s csak kifelé fordított arccal volt szabad aludni.

Az 1948 őszen tett két külföldi utamat is terhelő bizonyítékként hozták föl ellenem. Egyhetes svájci tartózkodásom célja az volt, hogy az Amerikában élő Nagy Anzelm rendtársammal, aki ez alkalommal átjött Európába, találkozzam. Második utam a már említett római tartózkodás volt. Mindkét alkalmat kémkedésnek és hazaárulásnak minősítették. Kijelentették, hogy az egyház igazi feje a Wall Street, a pápa csak ennek ügynöke. Ismételten hangsúlyozták: a Vatikánnak a szerzetesrendek a legelvakultabb kiszolgálói, ezért minden szerzetes eleve a Vatikán ügynöke. Nem azt mondták, hogy minden kém jezsuita, hanem azt, hogy minden jezsuita kém. A külföldön élő magyar papok közül Mihalovits Zsigmond, Deer Iván, Zágon Gyula, Csertő József, Magyar Gyula, Léopold Antal, Gienone Egon, Varga Béla, Ádám György, Közi-Horváth József és Füz Balázs iránt érdeklődtek.

Többször hivatkoztak kihallgatóim arra, hogy Moszkva közölte velük, mennyire veszélyes kém vagyok. Tudomásuk volt arról, hogy az olasz követség kulturális attaséjának közvetítésével levelet váltottam a Rómában tartózkodó Füz Balázs rendtársammal. Letartóztatásom előtt fél évvel egy orosz katona Bécsben fölkereste a kalocsai érsek volt jószágkezelőjét, Lehmayr Bélát és ötszáz dollárért megvételre kínálta neki az én egyik levelemet, melyet azokban a napokban írtam Füz Balázsnak, mely diplomáciai csomagban indult Róma felé. Ebből a tényből biztosra vehettem, hogy a diplomáciai posta egy részének tartalmát ismeri az ÁVO. Kihallgatásaim során ismételten meggyőződhettem arról, hogy legbizalmasabb leveleim és az azokra érkezett válaszok mennyire ismertek az ÁVO előtt. Ezekben a levelekben a magyar ciszterciek rendi életéről, munkákról, nehézségeinkről, házaink és intézményeink elvételéről, rendtársaink deportálásáról és bebörtönzéséről, tanítói és lelkipásztori munkánk akadályozásáról írtam. 1950-től tértem ki a többi szerzetesrend fontosabb eseményeire. A szerzetesrendek 1950 júliusi megszüntetése és tagjaik deportálása után az állammal folytatott tárgyalásokról számoltam be. Ebben részt vett Grósz József érsek, Czapik Gyula, Hamvas Endre püspök, Sárközi Pál, Schrotty Pál és Sík Sándor rendfőnök.

Bűnömül rótták fel azt is, hogy 1945-ben, amikor a magyar kormány jegyzékben tájékoztatta az Amerikai Missziót a szovjet katonaság által elvett magyarországi ipari, mezőgazdasági, szállítási, közlekedési értékekről, a misszió felkért arra, hogy a rend is számoljon be az őt ért károkról. Hagyó Kovács Gyula rendtársamat bízta meg az előszállási birtokról elvitt értékek jegyzékének összeállításával. Hiába érveltem az ÁVO-n, hogy a jóvátételi összeg csökkentését reméltem a jegyzék bemutatásával, nem fogadták el. Szerintük a Szovjetunióval szemben érzett gyűlölet irányított engem.

Kémkedésnek minősítették beszélgetéseimet az Egyesült Államok és a British Council budapesti megbízottaival. Sem katonai, sem ipari titkokat nem adhatam át külföldieknek, hiszen ilyenek soha nem voltak a birtokomban. A letartóztatásom előtti években ügyeltem arra is, hogy azok a volt tanítványaim, akik vezető munkakörbe kerültek, ne látogassanak meg, s így még csak a gyanú árnyéka se vetődhesen rám. Az pedig, hogy a katolikus iskoláknak mennyi diákja van, milyen társadalmi osztályokból valók, milyen az előmenetelük, milyen szakképesítéssel rendelkeznek a tanárok, és a szerzetesrendekben hogyan folyik a lelkipásztori tevékenység, józan ésszel nem nevezhető hírszerzésnek. Ezt ők is érezték, ezért a bírósági tárgyalás előtt meg kellett ígérem, ha a bíró erre vonatkozó kérdést tesz föl, megkerülöm a választ. Mint mondták: ha az a számár bíró ilyet kérdez, halandzsázzon.

Valuta-bűncselekménynek minősítették, hogy a külföldi rendtársaktól kapott dollárokat nem a Nemzeti Bankon keresztül értékesítettem. Ezeket az összegeket nagyobb részt templomaink, iskoláink, rendházaink rendbehozatalára és a rendtársak szükségleteire fordítottam. Felújítottam azokat az épületeket is, melyekről tudtuk, hogy rövidesen államosítják. Így a nagyvenyimi olajgyárat, a szentgotthárdi fűrésztelepet, az előszállási föld kezelésére pedig új majort építtettem.

Sokat vallattak az Emericana szervezetről. Megvádoltak a Habsburg-uralom visszaállítására tett törekvésekkel és a Horthy-fasizmus támogatásával, valamint zsidóellenességgel is, mert előfordult, hogy egyetemi ifjak két zsidó származású fiút megverték. Mi közöm lehetett volna nekem vagy a rendnek ehhez?

Az egyik fő vádpont ellenem szervezkedés vezetése volt. Mire alapozták ezt? 1947-ben Mindszenty hercegprímás felkérésére megbeszélést folytattam az akkor alakuló Katolikus Néppárt kiszemelt vezetőivel. A párt legálisan indult, s amikor nyilvánvalóvá lett, hogy tevékenységében mégis gátolják, ilyen irányú munkámat azonnal abbahagytam. Az ÁVO megfogalmazásában a vád így hangzott: tevékenyen részt vett Mindszenty József forradalmi úton való pártalakításában.

Elfogatásom előtt egy évvel budai rendházunkban felkeresett Friedrich István, egykori miniszterelnök. Mivel egyik ismerősöm kíséretében érkezett, kezdetben azt sem tudtam, kivel állok szemben. Az igazat megvallva, Friedrich Istvánt én már rég halottnak hittem. Arra kért, szerezzek neki egy kedvesnővért házvezetőnek és betegápolónak, aki róla gondoskodik. Beszélgetés közben elmondta, hogy Magyarországon rövid időn belül jelentős politikai változásokra lehet számítani, s az ország a Nyugathoz fog tartozni. Közölte azt is, a nyugati hatalmak őt jelölték ki az átmeneti kormány vezetésére.

Kétkedő reagálásom szemmel láthatóan meglepte őt. Kifejtettem, ha tíz vagy húsz esztendő múlva mondaná mindezt, talán időszerűnek tartanám megállapításait, de az adott helyzetben teljes képtelenségnek tűnnek.

Ennyi történt, ám a ÁVO mindvégig kitarzott amellett, hogy ezzel részt vettem forradalmi úton történő kormányalakításban.

Demokrácia elleni tevékenységemnek nyilvánvaló példáját látták abban, hogy a ciszterci rend tagjai, hasonlóan a jezsuitákhoz, erélyesen ellenálltak a szerzetesek deportálásának. A ciszterciak és a jezsuiták ezekben az időkben is megtartották sajátos rendi lelkületüket. Szememre vetették azt is, hogy 1950. augusztus elsejétől a Zircen tartózkodó apácákat én tartottam együtt, pedig nekik nagyon kellemetlen volt ez a szerzetközi társaság.

Az ávosok hírszerzésére jellemző, hogy mindarról, ami a rendfőnökök értekezletén elhangzott, pontosan tudtak.

Igen-igen dühítette őket a volt tanítványokkal fönntartott lelki kapcsolat. Faggattak, kivel mikor találkoztam, kiket mikor eskettem. Beszámolómtól függetlenül minden lépésemről értesültek.

A népi demokrácia megvetésének, a reakció melletti nyílt színvallásnak nevezték a korábban börtönbe kerültek meglátogatását. Miért kerestem föl Hagyó Kovács Gyula, Mészáros Gellért, Fehér Tamás, Pap Kelemen rendtársamat és Hóman Bálint, illetve Kunder Antal volt minisztert?

Rám akarták bizonyítani — s mint később kiderült, döntő szerepet játszott megkínzatómban —, hogy részt vettem diverzáns illegális csoportok létrehozásában. Tény, hogy egy volt budai ciszterci diák, Papp Ervin valóban szervezkedett. Szóban és írásban is kifejtettem neki, amikor erről tudomást szereztem, hogy bármiféle szervezkedést értelmetlennek, kilátástalannak, és veszedelmesnek tartok a jelenlegi helyzetben. Kértem őt, hogy leveletem elolvasás után egésze el. Sajnos nem tette meg, s így az ÁVO birtokába jutott. Annak ellenére, hogy Papp Ervint lebeszéltem a szervezkedésről, a levelet ellenem fordították.

Első kínvallatásomra egy elegánsan berendezett szobában került sor. Meztelenre vetkőztettek, majd egy fiatal ávos tiszt előtt kellett guggoló gyakorlatokat végezni. Az ávos csizmáját minden guggolásnál meg kellett csókolnom. Addig tartott ez, míg össze nem estem. Közben kérdésekre kellett felelnem. Több-szöri elájulás után a pincebörtön büntetőcellájába kerültem. Két hetet töltöttem a két méterszer egy méter harmincas kriptaszerű zárkában. A priccs fölött ve-

zetett a szennyvíz csatorna, mely állandóan csöpögött. Alig feküdhettem le, s csak napközben, ülő helyzetben tudtam aludni egy keveset. Takarót nem kaptam. November volt. Fáztam. Ezekben a szörnyű napokban legfőbb imádságom ez volt: bárcsak az Úristen magához szólítana, nehogy vallomásommal bárkinek ártsak.

Két hét eltelte után folytatódott a kihallgatás. A szobában, hatalmas íróasztal mögött egy alezredes, valószínűleg a nyomozati főosztály vezetője. Vele szemben ültettek le, s öt-hat civil ruhás vett körül. Oldalt a bórdíványon hárman ültek, egy ávós őrnagy és két százados. Csak a szervezkedő diák ügyében faggattak. Újból azt mondtam: nem vettem részt semmiben (akkor még nem tudtam, hogy Papp Ervin valóban szervezkedett). A jelenlévő detektívek az arcomba köptek. Az alezredes kérdésére, hogy a kínvallatáson kívül tudnak-e más eszközt akaratom megtörésére, a három ávós tiszt nemleges választ adott. Ekkor áthurcoltak abba a szobába, ahol első alkalommal megkínoztak. Ugyanaz a három ember fogadott: egy hatalmas termetű őrnagy, egy főhadnagy és egy civil ruhás.

Ismét meztelenre vetkőztettek és összeesésig tornáztattak. Közben valamiféle lapos tárgyjal hatalmas ütések mértek a hátamra. Ennek következtében két-három hétig nem tudtam mozdítani a fejemet. Erős rúgásokat kaptam a gerincemre is. Az ütések és rúgások nem okoztak éles fájdalmat, de öntudatom pillanatokra ki-kihagyott, bár nem hiszem, hogy elájultam volna. Arra koncentráltam, nehogy rosszul szóljak, s a hozzám intézett kérdések özönére azonnal válaszoljak. Mert ha nem, hallgatásomat beismerő vallomásnak tekintik.

A fizikai megpróbáltatásoknak többféle változatát kellett kiállnom. Arccal a fal felé állítottak, homlokomhoz szorított, ceruza nagyságú fémtárgyon kellett megtámaszkodnom. Sarkam alá szögekkel és tűkkel kirakott lapot helyeztek. Izzásig hevített rezsót tettek két oldalamhoz. Mikor összeestem, elkapták a szöges deszkalapot és néhány rúgással talpra állítottak.

Másik módszerük a guggoltatás volt. Tíz-tizenöt kilogrammos súlyokat adtak a kezembe, a lábam alá helyeztek éles szögek felett kellett guggolnom, az összeesésig. Ilyenkor is ütésekkel, rúgásokkal térítettek magamhoz.

Villanyárammal is kínoztak. Ajkamba, szemembe, orromba, fülembbe, sőt szeméremtestembe is áramot vezettek.

A keresztcsókoltatás abból állt, hogy egy fém keresztet és egy fém lapot, az „evangéliumos könyvet” kellett megcsókolnom. Az áramkör a kezem és az ajkam között záródott. Azt mondták, ha igazat vallok, nem lesz semmi bajom, ha nem mondok igazat, akkor megráz és belepusztulok. Kétfiól nagyságú égett seb maradt a számon. Amikor összeestem, a padlón lévő, valamilyen éles tárgy megsebezte a térdemet, s a sérülés tenyérnyi gennyes sebbé fertőződött. Két ávós orvos a legnagyobb gonddal kezelte sebeimet. Az egyikük megkérdezte: mi történt magával? — Halkan feleltem: tegnap a vallatásnál... Ekkor a spanyolfal mögül előlépett az egyik ávós, és durván közbeszólt: a lépcsőn esett el.

A kínvallatások során egy idő múlva már nem éreztem, hogy ütnek. Néha a börtönőr szólt, hogy töröljem le a vért a homlokomról. Nekem már föl sem tűnt.

Két heti alvatlanság után, amikor mindkét térdem sebes volt már, átvittek egy igen piszkos helyiségbe. Azt nevezték írószobának. Itt írástak a rabokkal életrajzukat és beismerő vallomásukat. Nagyon fáradt voltam, ledőltem a vértől és gennyttől mocskos ágyra. Ekkor egy felcser lépett be, kezében injekciós tűvel. Azt mondta, az orvos küldte, és olyan injekciót kapok, mely sokkal hatásosabb az altatónál. Két adagot nyomott belém. Tíz perc elteltével csak azt éreztem,

valami furcsa történik velem. Így, ebben a megnevezhetetlen állapotban azonnal kihallgatásra vezettek, mely egész éjszaka tartott. Ezek voltak életem legkínosabb órái. Minden erőmet meg kellett feszítenem, hogy ura maradjak értelmeknek és akaratomnak. Nyilvánvalóvá lett, hogy valamiféle kábító anyagot fecskendeztek belém. Sikerült megőriznem önkontrollomat. Ám sem később nem tudtam, és ma sem tudok visszaemlékezni arra a szörnyű éjszakára. Nem tudom, miket kérdeztek.

Fél évvel később szembesítettek Papp Ervinnel. Amikor rádöbbsentem, hogy valóban szervezkedett, kijelentettem: igaz ugyan, hogy semmi részem nem volt benne, de ha ezzel segíthetek a vádlottaknak, vállalom. Ezt a megjegyzésemet soha nem vették jegyzőkönyvbe.

Ilyen előzmények, nyolc hónapi ávos vizsgálati fogság után a Markó utcában Olti Vilmos tanácsa tárgyalta az ügyemet. A bírósági eljárás a legteljesebb komédia volt. A vádat Alapi Gyula főügyész képviselte, s így hangzott: hazaárulás, kémkedés, szervezkedés, valutázás. 1951. június 28-án hirdették ki az ítéletet. Tizennégy esztendei börtönbüntetést kaptam.

A per folyamán pontosan előírták, mikor mit kell mondanom. Nyomatékosan figyelmeztettek, ha netán az ügyvéd a forгатókönyvben nem szereplő kérdést tenne föl, arra nem válaszolhatok.

Ítélethirdetés után lefüggönyözött autóba ültettek. Két ávos fegyőr között több mint két órán keresztül autóztam. Azt hittem, Szegedre visznek, de később kiderült, hogy a Markó utcától mindössze tíz percnyire lévő Konti utcába szállítottak.

Majd három esztendeig a Konti utcai börtön lakója voltam. Teljes magányban éltem, senkivel nem találkozhattam. Az ún. titkos rabok közé tartoztam. Később megtudtam, hárman voltunk ilyenek: Grósz József kalocsai érsek, Szakasits Árpád és én. Ebben a börtönben igen sokat szenvedtem az örök miatt. Kopogtatásra sem engedtek ki WC-re, és néha a legnagyobb kínok közepette kellett órákat várnom, mire elvégezhettem a dolgomat. A szörnyű piszoktól háromszor kaptam orbáncot az arcomon, és más bőrbetegségekben is szenvedtem. Dohos lisztből sült kenyeret kaptam, télen azonban jól fűtöttek. Két-két cellának volt közös kályhája.

A letartóztatásomat követő napon engedélyt kértem misézésre. Először 1950 Karácsonyán, majd 1951 Húsvétján engedtek misézni. Naponkénti misézésre 1951. május 3-tól, Áldozócsüörtöktől nyílt alkalmam. Törött kelyhet hoztak a cellámba, melyet spárgával átkötöttem és egy ferences misekönyvet. Őt és fél esztendőn át minden nap misézhettem. Karácsonykor és Halottak Napján három misét is bemutatam. Kezdetben zavartak misézés közben, de amikor látták, hogy észre sem veszem, fölhagytak a további próbálkozással. Letartóztatásom elejétől kértem, hogy gyónhassak. Az igazságügy-miniszterhez több ízben fordultam ez ügyben, de beadványaimra választ sosem kaptam. Minden erőmmel azon voltam, hogy lefoglaljam magam. Mindent ami jó és szép volt az életemben, többszörösen átéltem. Így duplázódott meg bennem az Isten kegyelme, mely állandóan erősített a rabéletben.

1953. augusztus 7-én Szent Kajetán napján mehettem először sétálni. Egy kört 68 lépéssel tettem meg. 12 kört engedélyeztek. Később fokozatosan hosszabbították a séták időtartamát. A Gyűjtőfogházban az utolsó évben már kétszer is sétálhattam naponta. Napra mehettem, sőt olykor le is ülhettem. 1954 vagy 1955 nyarán a váci fegyházban egy pillanatra megálltam egy kis gyom előtt gyönyörködni. Az ór nyomban durván rám szólt: folytassa a sétát!

Fogságom első nyolc hónapjában se könyvet, se írószert nem kaptam. Ítélet-hirdetés után számozott papírlapokat adtak, és gyakran ellenőrizték, mit írok. Számítási feladatokat oldottam meg és börtönbeli olvasmányaimat jegyzeteltem. A börtönkönyvtár legnagyobbbészét szovjet szerzők műveit tartalmazta. Olvas-tam Gorkijt, Ilja Ehrenburgot és másokat. A többi istentagadó, a papságot, a szerzetességet gyalázó, a munkaadókat megcsúfoló írás volt. Az ítélethirdetés előtti napokban fölajánlották, hogy kérhetek néhány könyvet. A *Szentírást*, és a *Szerzetesjog* című munkákat, illetve egy fizika és matematika tárgyú könyvet kértem. Az első kettőt azonnal elutasították. A fizika és matematika könyvet szabadulásom napján, 1956. november 1-jén kaptam kézhez. Tény viszont, hogy a *Breviárium* négy kötetét a bírósági tárgyalás után két hónappal megkaptam. Rózsafüzért azonnal az ítélethirdetés után adtak, igaz, nem a sajátomat.

Reggel fél hat körül volt az ébresztő a börtönévek során. Felkelés, mosakodás, öltözködés, cellatakarítás. Reggeli nyolc óraker. Az első években rántottlevest kaptam, később katonai feketekávét. A napi kenyéradag harminc deka volt, három részletben. Tizenkét óra körül ebédre rendszerint szárított zöldséglevest és fél liter főzeléket adtak. Hetenként egyszer tíz deka főtt hús volt az étrendben, szombaton és vasárnap este pedig hideget, kolbászfélét adtak vacsorára. Este kilenc óraker volt takarodó.

Az utolsó évben, 1956-ban a Gyűjtőfogházban már olyan koszon éltem, mint a börtöntisztviselők. A Konti utcában számozott csajkát és kanalat kaptam: a 201-eset. Ugyanezt vittem magammal Vácra is. Éveken át a 201-es csajkából étkeztem, nehogy életjelt adhassak magamról a rabok nyelvén és postáján.

Az Andrassy úton a folyosót fűtötték, s abból jutott, ha jutott egy kis meleg a cellákba is. A pincebörtön egyébként nem volt hideg, csak elmondhatatlanul piszkos és bűzös. A Konti utcában három esztendeig nem fáztam. Vácott vi-szont, ahol majdnem két esztendőt töltöttem, egyáltalán nem volt fűtés. Ott fagyott el valamennyi kézujjam, jobb lábamon három, bal lábamon két ujj és a bal fülem. A Gyűjtőfogházban kielégítő volt a fűtés.

Komoly beteg nem voltam, de a szokásos rabbetegségekből én is kivettem a részem. Gyomor- és bélbántalmakkal, vitaminhiánnyal küszködtem, fogaim meglazultak, s részben kitörtek. Egyensúlyzavarban szenvedtem, szívgyöngeség, álmatlanság kínozott. Idegállapotom jó maradt és humorérzésem sem mon-dta föl a szolgálatot. Tudtam örülni annak a kis négylevelű lóherének, melyet a Gyűjtőfogház udvarán találtam. Be is tettem a breviáriumomba. Ma is megvan.

Börtönbetegségeim idején mindenkor orvosi kezelésben részesültem. Ávós orvosok gyógyítottak; viselkedésük és a kezelés kifogástalan volt. Az olyan, titokban fogva tartott rabokhoz, mint én, raborvost nem engedtek.

Az ávós börtönhelyiségek és a WC-k borzalmas piszkosak voltak. Nem taka-rították őket, s takarítóeszközöket sem adtak. A Konti utcában kaptam először külön törölközőt, szappant, lavórt. Itt a padlót olajjal bekenhettem. Vácott ren-geteg poloska tanyázott a zárkában. Amikor 1954. május 13-án odakerültem, az első három napon hétszázötvenet pusztítottam el. Később kaptam DDT-port, s ettől kezdve eltűntek. Más börtöneimben nem volt féreg.

Aldás volt, amikor 1956. március 30-án, Nagypénteken elkerültem a Gyűjtő-be. Örültem, hogy végre tiszta helyen lehetek. Ugyanabba a zárkába tettem, melyben Mindszenty is jó ideig raboskodott. Bár továbbra is teljesen el voltam zárva mindenkitől, mégis elviselhetőbbek lettek a körülmények. Papírt és író-szert kaptam, és olvashattam is.

Az ávós örök magatartásáról részben már szoltam. A Konti utcában éjszakánként harminc alkalommal is fölkapcsolták a villanyt, hogy a rab véletlenül se tudjon aludni. De a legborzalmasabb az volt, amikor az Isten, az Úr Jézus és a Szűzanya nevét káromolták, förtelmes trágárságok kíséretében. De találkoztam az örök között emberségesebbekkel is, még az Andrássy út 60-ban és a Konti utcában is. Vácott és a Gyűjtőfogházban pedig csak rendes öröket találtam, ők még a régiek közül valók voltak.

Csak a vizsgálati fogság idején kaptam cellatársat. Eleinte azt gondoltam, beépített emberek. Első társam a Fő utcában 1951 januárjában egy tábornok volt. Bemutatkozását azzal kezdte: ne tessék mondani semmit magáról. Ebből arra következtettem, nem lehet beépített ember. Később egy vezérkari századossal, majd egy mérnök alezredessel voltam együtt. Ezután hat esztendeig magánzárkában töltöttem napjaimat.

Börtönéveim alatt egyetlen alkalommal, szabadulásom előtt három hónappal, 1956. augusztus 3-án fogadhattam bátyám fiát. Abból sejtettem, hogy látogatóm lesz, mert soron kívül megborotváltak. Fél órát beszélhettünk az ór jelenlétében. Unokaöcsémről tudtam meg, hogy édesanyám 1951. január 16-án meghalt. Ekkor értesültem Baranyai Jusztin haláláról is, és elmondhatatlanul fájlaltam, hogy fogságból való szabadulása után nem nyerte vissza többé értelme világosságát.

Szabadulásomkor a letartóztatás idején használt ruháim már nem voltak meg. Csak a cipőzsinóron lógó órámat, az apáti gyűrűmet és a papi civil ruhámat kaptam vissza. Hatéves börtönéletem szenvedéseit semmi földi kincsért nem adnám oda. Óriási értéktöbbletet kaptam ezáltal. Nem haragszom senkire bántóim, kínzóim közül.

1956. november 1-jén az ór kinyitotta magányos börtöncellám ajtaját. Három polgári ruhás férfi lépett be, ezzel az álomszerű köszöntéssel: — Dicsértessék a Jézus Krisztus! A zirci apátúr szabad...

Este hat óra lehetett, amikor utolsóként átléphettem a budapesti Gyűjtőfogház kapuját, azért utolsóként, mert nevem sehol sem szerepelt az elítéltek listáján.

Közreadja: Elmer István

A Mérleg

Számos hősies vállalkozást ismerünk történelmünkben a magyar kultúra felemelésére, európaivá tételére. Ezen munkálkodott Szent István, Bethlen és Pázmány éppúgy, mint a maga szerényebb szintjén a nyomdász Misztótfalusi Kis Miklós, az értelmiségteremtő páter Bangha, vagy az író Németh László. Ugyanebbe a sorba tartozik Boór János és folyóirata a Mérleg.

Alázatos vállalkozás ez! Az értelmiség vállalja benne mások szellemi kincseinek közvetítését. Igaz, a feltárt kincsestár: a világ. Sőt, a kultúra azon része, amiről itthon egyébként hallgattak (vagy amiről azt mondták, nem létezik). 1965 óta új ablak nyílt a világra. Alighanem itt esett szó először fouszabban magyarul Ecóról, Eliadéről, Foucault-ról, Kerouacról és még sokakról.

Aszkéta vállalkozás — legalábbis abban az értelemben, hogy fegyelmet, fáradtságot követel, s anyagi haszonnal nem jár. Viszont a kiadónak-szerkesztőnek menedzsernek is kell lennie, aki a lap anyagi feltételeit is biztosítja. A Mérleg: szolgálat ellenszolgáltatás nélkül. Másutt ranggal, címekkel, talán jó jövedelemmel járna. De a külföldről haza intézett szó? Szerkesztője örülhetett, ha nagyobb támadás nem érte.

Keresztény vállalkozás a Mérleg. S szerzői sora díszesebb, mint az összes itthoni lapé együttesen. Közöttük Altizer, Balthasar, Böckle, Calvez, Congar, Kasper, König, Ladrière, Lapide, Lehmann, Lohfink, de Lubac, Mühlen, Pannenberg, Rahner, Ratzinger, Schnackenburg. Schoonenberg. Az európai kultúra hívó nagyjairól cikkösszeállítások, átfogó ismertetések szólnak. Erasmus és Maritain, Blondel és Rosmini, Mauriac és Nell-Breuning bemutatása egyaránt része a keresztény értelmiség nevelésének.

Lapszerkesztői vállalkozás és siker a Mérleg. Szinte lehetetlent vállalt: negyedévenkénti 100 oldalon összefoglalni, mi foglalkoztatja Európát, mi izgatja a keresz-

tényeket, mi csillan fel a régebbi múlt örök értékeiből. Hitoktatás-vita és paleontológia; felszabadítás teológiája; AIDS; tudományelmélet; ökológia... és így tovább.

Diplomáciai érzéket követelt e vállalkozás. Nem volt könnyű elérni hogy átenedjék a határon. (Igaz, közkönyvtáraink egy része így sem merte leltárba venni. Az ajándékpéldányok szertefolytak.) A „politikamentes” Mérleg, mint a sziklát vajú vízcsepp, mégis szemléletet formált, keresztény értékeket, európai tudást közvetített.

Végül a Mérleg magyar vállalkozás. Tölcsére szája a nagyvilág. De a tölcsér hozzánk igazodik. A lap nem véletlen cikkválogatás, hanem hazai ínségünk és hiányaink tudatos pótolgatása.

Kitüntetések és hivatalos elismerés helyett legalább egy főhajtással adózzunk mindezért! S kérjünk Istentől áldást a 60. életévét betöltő szerkesztőre és munkájára.

T. M.

Pomogáts Béla: Napló a történelemről

Pomogáts Béla irodalomtörténeti szakkönyveit, monográfiáit, tanulmányait, esszéit évtizedek óta jól ismeri a literátus közönség. Ebben a kötetében publicisztikai írásokat gyűjtött egybe, azokból a közéleti tárgyú írásaiból válogatott össze egy gyűjteményt, melyeket az elmúlt három esztendőben különféle folyóiratok és lapok hasábjain adott közre, többek között az Új Emberben is. Miről szól ez a valóban naplószerűen összeálló könyv? Máris történelemmé vált jelenünkről, a Kelet-Közép-Európában végbement változásokról. Arról, aminek örvendeni lehet és arról, ami aggodalommal tölti el az írástudót. E cikkek, glosszák, jegyzetek egy kutató tudós arcképét rajzolják meg a közéleti felelősség oldaláról.

Végiggondolt és végigvitt humanizmus, megfontolt józanság, ép valóságérzék és az érvelő értelemben vetett bizalom jellemzi. Elválasztja egymástól azt, ami főlegesen, s gyakorta károsan kapcsolódik össze, elválasztja egymástól a tárgy-szerű gondolkodást és a tárgyakhoz tapadó indulatokat, s összekapcsolja azt, ami együvé tartozik. Például, a nemzet és a szabadság ügyét. A modernizációt és a nemzeti identitás kérdését. E szerint fogalmazza meg aggodalmait. A „társág több országában is — írja —, egy hangsúlyozottan nemzeti öncélúságot, mitikus nemzettudatot és xenofób türelmetlenséget (alkalmanként antiszemitizmust) meghirdető jobboldali kurzus készül fölváltani a korábbi szélsőbaloldali diktatúrát, és ennek a jobboldali visszarendeződésnek egyértelműen magyar-, illetve kisebbség-ellenes következményei vannak”.

A közvetlen közelünkben, itthon és a távolabbi környékünkön tapasztalható indulatokkal és rossz jelenségekkel szemben a múlt század francia katolikus liberalizmusában és a mi századunk keresztény perszonalizmusában keres vállalható és hirdethető elveket, ahol az emberi személyiség Istentől rendelt méltóságát és szabadságát állították középpontba. Ezeknek az eszméknek jegyében idézi Lamennais abbé híres mondatát is: „Egyedül a szólás szabadsága ad biztosítékot a veszélyes szavakkal szemben”.

Kenyeres Zoltán

Bohócok

Két valószínűtlenül angol, kedves, esze ment muzsikusként adott hangversenyt május 2-án a Zeneakadémián, The Classic Buskers néven. Az együttes — és elődje, a Cambridge Buskers — világhírű, Magyarországon is járt már, akkor is káprázatos és sikeres estet adott, így számomra meglepetést okozott, hogy ezúttal csupán gyenge harmadház volt kíváncsi rá. Mindez azonban csöppet sem zavarta a két fiatalembert, bejöttek, játszottak, ígéretükhöz híven szimfóniákat, operákat, ver-

senyműveket, Ian Moore citromsárga tangóharmonikáján, Michel Copley huszonhét különféle fúvóshangszeren. Nem zenei humor az, amivel élnek, de humor a zenével, némileg a zenebohócokéhoz hasonló, ám másfél órán át sem unalmas, mert változatos, és számtalan meglepő dallamrokonságra mutat rá. A színvonalhoz kapcsolódóan érdemes megjegyezni, hogy Michael Copley a ma élő furulyajátékosok egyik legkiválóbbja, elsősorú virtuóz, aki csak mellékesen szeret bolondozni, és ért is hozzá. Egy-egy pillanatra aztán elkomolyodtak: Ian Moore levette a cipőjét, felemás zoknijában az orgonához ült, és kíséretével Copley — szokatlan hangösszeállítás — pánsípon fújta a dallamot. A fülig érő szájak lassan egyenesre húzódtak, a szemek révetegek lettek; megéjtően szép perc volt. A két bohóc pedig a vállát vonogatta a kitoró tapsviharban: mit csináljunk, ha lángezüek vagyunk.

Fáy Miklós

Orbán Ottó:

Egyik oldalról a másikra fordul, él.

„Zöld elmével még hittem abban
 hogy a költészet az élet,
 de most, e betonsivatagban
 költészet az, hogy élék —
 addig, ameddig; úgy ahogy...”
 (A költészethez)

Ez a részlet Orbán Ottó 1984-ben megjelent *A mesterségről* című kötetéből való. Mégis azért idézem, mert ebben az öt sorban már kielemezhetően jelen van a mostani könyv egyszerre befelé és kifelé forduló szemlélete, amit a rezignált kétség, a nyelvnyújtogató keserűség dörzsöl érdesre. A költő — amint írja — „még épen és sértetlenül kapta örökbe a költészet kozmikus elhivatottságába és világhódító hatalmába vetett hitet, de csak azért, hogy néhány év múlva (...) a föltépett nyelvi padozat és a megrendült egyéniségkép látványától lesújtva e hit maradék foszlányait sebkötözésre használja.”

Megszülehet-e így a nagy mű, a mulandó és ügyefogyott életből kipréselt maradványosság? Bachra kell itt hivatkozni, az öreg órásmesterre, aki „szemgödredébe csípve a nagyítóját csipesszel rakosgatja egymás mellé a tündöklő hangokat”, s nem hallja meg a kinti lármát. Vagy talán mégis odafigyel rá? És akkor nincs más, csak a tiszta figyelem, a tehetségnél is magasabb szellemi készenlét, ahol megszűnik a kint és bent ellentéte?

Orbán Ottó könyvének ez a legkínzóbb, már kimondatlan kérdése. *Gutenberg-cirkusz* című verse így kezdődik: „Két rúd között, a keresztnem két „o” betűjén, egy kifeszített verssoron biciklizem föl-alá: világszám.”, és így fejeződik be: „Az emberiség meg fázósan sutyorog: Magunkra maradtunk. Hétköznap hétköznap után. Mi lesz velünk?” S ez nemcsak pontos, szerep nélküli önkép, hanem — bár sokak szerint nyilván végletesen pesszimista — szerintem mégis megfontolandó, érvényes helyzetelemzése mai irodalmunknak: „az idegen szemével”.

Itt azonban, a fémérzékelő kapu íve alatt, a repülőtéren, ahonnan egy új kor felé startolnak a gépek, már csak az eltévedt lovast és Mazepát idéző elhallgatás következhet:

*„Elvesztettem mindenkit magam mellől, a fiataliságot;
hajdani, látomásunk kék borszeszlángként még föl-föllobban a lép fölött,
különben vaksötét. A ló üget, megzörren a nád,
és láncát csörgeti
valami ismeretlen sárkánygyík — a lélek mélye ez...”* (Magvető, 1992.)

Schein Gábor

A dalai láma önéletírása

Nem lehet véletlen, hogy az 1989-ben Béke Nobel-díjat kapott Tendzin Gjaco. A XIV. dalai láma önéletrajzának tanulmányozásakor az olvasóban újra és újra felidéződnek a magyarországi 50-es évek. Hogy itt és velünk mi történt ebben az időszakban. Mert úgy látszik, hogy „kísérteti

esen” hasonlítanak egymásra az internacionális tapskonzertjei és a mögöttük folytatódó terror. A kivégzések és megszögyenítések, a munkatáborok, a hagyományok dühödt lerombolása, a természeti erőforrások gátlástalan kizsákmányolása. És a kétségbeesés, hogy nem segít, nem segíthet senki. „Ha velük próbálkoznék, figyelmeztetem, Tibetben is előállhat a magyarországi, vagy a legyelországi helyzet” — óvja a dalai lámát az indiai „reakciósoktól” 1956-ban az egyik kínai tábornok.

Ez a könyv az esetleges elvárásokkal szemben nem a misztikáról, vagy a tibeti buddhizmusról szól elsősorban. Mindegyelőtt egy *nyitott* szellemiségű ember önéletírása, aki a megpróbáltatásokon és száműzetésen keresztül válik népének igazi szellemi vezetőjévé. Gyermekkorának, tanulóéveinek zárt világát hamarosan felváltja Tibet lerohanása, „békés felszabadítása”. Innen kezdve fokozatosan, egyre nagyobb súllyal rakódik rá a népe és vallása iránt érzett felelősség. Ám saját, mélyen meghatározó tradíciójából is kilátva folyton tanulni próbál; még kudarcaiból is igyekszik megérteni egy másik kultúra, vagy a marxizmus mozgatórugóit. Buddhista szerzetesként pedig a vallások közötti megértést, az egyetemes emberi felelősséget hirdeti.

Fontos, meghatározó szereplői a könyvnek a korszak politikusai, így Mao elnök, a „Nagy kormányos”, vagy Nehru. Talán megszívlelendő a dalai láma egy indiai politikusnak adott válasza: „A politikusoknak nagyobb szükségük van a vallásra, mint a visszahúzó remetének. Ha a remete rossz szándékból cselekszik, csak magának árthat, ám ha olyan tesz így, aki cselekedeteivel az egész társadalmat közvetlenül tudja befolyásolni, az sok embernek lehet ártalmára.”

Kelényi Béla

Bodor Ádám: Sinistra körzet

Ott, és ez most nem térre, hanem időre vonatkozó utalás, ahol lehetséges és lehetetlen, racionális és irracionális egybemo-

sódik, ahol minden mozdulatlan, ahol lét és nemlét határán vergődő, önnön pusztulásukat is közönnel szemlélő emberi közösségek vegetálnak, ott és akkor játszódik Bodor Ádám regénye, novellaciklusa. Valahol a Kárpátok keleti nyúlványai között, Európa földrajzi közepén, Dobrin Cityben. Ebbe a zárt, túellenőrzött, militarizált, a kultúrákon és az ésszel megérthető dolgokon kívüli világba érkezik a fiát kereső Andrej Bodor, a főhős, elbeszélő, hogy Sinistra lakói között megtapasztalja az öntudatlan, állatias létezés állomásait. Mintha a „Minden” előttre vagy azon túlra kerülne, a totális káoszba, kiszakadva térből és időből.

Átüt a sorokon a körzet földhöz tapasztozó, tompa hangulata, a mosdatlan, gyökereket rágó, denaturált szeszt ivó, dolgukat az ablakba kiülve végző emberek áporodott bűze. Néhány oldal után már a hordák korában érzi magát az olvasó, hogy aztán annál nagyobb legyen a megdöbbenés: megjelenik Mustafa Mukkerman a török kamionos és Kinder-tojást ajándékoz Andrejnek. Nem, nem tévedés, a 20. század legvégén vagyunk. Bodor történeteiben még remény sincs a darabjaira hullott, önmagából kifordult és felismerhetetlenné vált világ szellemi és anyagi roncsainak „eltakarítására”. Nem maradt hozzá embere! Andrej elmenekül a Balkánra, „a szabadság és fény” világába, fia, Béla Bundasian meghal, szeretője Elvira Spiridon pedig Dobrinban marad, és mint a medvések, teljes öntudatlanságba süllyedve tengődik tovább. Hogy meddig és miért, azt nem kérdezi. *(Magvető)*

Mucsányi Marianna

Kornis Mihály: Halleluja

Annak idején a Játékszínen volt elsőprósikere Kornis Mihály *Halleluja* című darabjának. Igaz ugyan, hogy az akkori kulturális vezetés nem engedte átadni az előadásnak megítélt színikritikusi díjat, de ez

is bizonyíthatta, hogy a Kornis-féle némileg önironikus társadalombírálat talált Örökérvényűségről beszélni talán még korai lenne, de egy új formáció, a Pécsi Harmadik Színház előadása azt mutatja, hogy vagy a *Halleluja* állta ki az idő próbáját, vagy közállapotaink mentális oldala mozdul nehezkesebben, mint azt a közelműltben lezajlott társadalmi földindulás alapján várhattuk volna. (A kettő együtt, gyaníthatóan.)

A tér-idő-cselekmény egységét bátran megbontó darab helyszíne első jelentésében egy lerobbant lakás — bizonyos jelenetekben irodává, váróteremmé, vonnattá lényegül át —, ahol Miksa, a retentő öreg (valójában egy ágyhoz kötött szerencsétlen agg) és Lebovics, a gyerekforma unokája — tehát már csak életkoruknál fogva is két többszörösen hátrányos helyzetű pária — vegetálnak. Létezik középgeneráció is a családban, de vele, kenyérkereső elfoglaltsága és egyéb teendői miatt többnyire csak telefonon érintkeznek. Ez az a lakás, ahová a külvilágnak szabad be- és kijárása van, lakáskérrelmezők, öngyilkosok, SZTK-rendelésre érkező nénikék dülják föl amúgy sem igen létező nyugalalmát. Közben Lebovics (Újvári Zoltán) szerelmi kapcsolatot létesít, nőszül, válik, gyermeket nemz, az öreg (Bakó György) pedig egykedvűen figyel az előtte, mellette, rajta zajló eseményeket, erősen összpontosítva a számára egyedül lényeges „mi lesz az ebéd” kérdéskörre. Fontos szereplője még az előadásnak Töreky Zsuzsa, aki a gyereklánytól az öregasszonyig terjedő nőnemzedékek beszürkült életerű megtestesítője.

Vincze János rendezése a maga túlburjánzó realizmusával hol túlszűfolja az eseményeket, hol kissé unalmassá csupaszítja azokat, de lényegében rendelkezik azzal az érzékenységgel, amely láttatni tudja az *Örömóda* és az amerikai himnusz hallelujáival kísért vészjósló kornis-i társadalomképet.

(A XI. Országos Színházi Találkozón a legjobb női mellékszereplő díját megosztva Töreky Zsuzsa, a legjobb férfi mellékszereplőt, szintén megosztva, Barkó György kapta.)

Kállai Katalin

Rába György: Kézrátételel

A szó hatalma avagy a Kérdések örökléte

Új verseskötetével Rába György ismételen igazolja, hogy az Újhold nemzedék két nagysikerű költőjének, Pilińszky Jánosnak és Nemes Nagy Ágnesnek egyenrangú, méltó társa, és jelenleg a legjobb élő költőink egyike, jóllehet a kritika és az irodalmi közvélemény mindeddig nem vette ezt kellően tudomásul.

Nagyműveltségű, kitűnő irodalomtörténész, a költői mesterség minden csínját-bínját jól ismerő, tudatos alkotó, ám verseiben elsősorban mégis az ösztönök, a képzelet, a féléber állapot, az álom, valamiképpen a tudatalatti forrásából merít, és csak a belőlük feltörő folyamatos vagy meg-meglődülő áradást irányítja, terelgeti és fegyelmezi, nyesegeti és pontosítja a tudat kontrolljával. Furcsa, fanyar ízek és zamatok, szaggyatott, befejezetlen mondatok, elliptikus megfogalmazások, elharapások, idegesen egymás mellé rántott szavak és sorok, látszatra szeszélyes, önkényes kanyarulatok — szinte sosem lehet kiszámítani, hogy a következő sor milyen irányba lendíti a verset — biztosítják az állandó feszültséget, a termékeny többértelműséget, jelzik a módszer életrevalóságát, s ugyanakkor, és ez költészetének csodája, a versek mégis mindig feszesek és fegyelmezettek, minden fölös cicoma, túlhabzás nélkül célratorók. Bennük Rába György nem magyaráz és nem fejt ki semmit, inkább folyvást ide-oda cikázva föl-villantja a tudatában fölbukkanó sejtelméit, illetve a valóság elemeit, tárgyait és eseményeit, emlékfoszlányokat és élménytöredékeket, leírást, képzelgést és rejtett célzást bátran elegyítve lekottazza belső történéseit. Érzékeny műszerként ezekből az apró rezdülésekből, történésekből és helyzetekből szűri ki következtetéseit, értelmezéseit, őket mérlegelve, illetve fölszikráztatva beszél az emberi létezés örök sorskérdéseiről, a szubjektum megrendítő magányáról, küzdelméről és lehetőségeiről, a rejtekező Istenről, az élet és a halál tragikus, számunkra föloldhatatlannak tetsző ellentétéről. Kicsit konkrétan: az el-

múlt évtizedek minden lényeges problémája, fontos emléke és élménye fölcsendül lírájában. Személyesen például nagyapja haldoklása, apja sírása, önmagára és magányára döbbenése, az egykori zsidóüldözés szörnyűsége, megmenekülésének tragikomikus élménye, az Irodalomtörténeti Intézetben eltöltött évek megaláztatásainak emléke, az öregedés folyamata és keserűsége. Általánosabb, gondolati szinten pedig ismeretelméleti kételyeiről, a költészet mibenlétéről, az alkotó és alkotása viszonyáról, az alkotás folyamatáról, a későbbi értelmezők félrehallásairól vélekedik fanyar iróniával, elgondolkodtatón, vagy éppen Petőfiről, Füst Milánról, Paszternákról és Weöres Sándorról rajzol miniatűr remeklésű portrét, amely minden talányossága ellenére egyúttal érzékletesebb és hitelesebb elemzés is, mint tanulmányok sokasága.

Végezetül még egy észrevétel a módszeréről, amely a legjobbak között is kevesek sajátja. Rába György minden részletet, utalást vagy hivatkozást gondosan motivál — és sűrűn átszövik ezek a verseit —, mint a katedrálisokat építő valahai mesterek, akik a mellékfigurák nem látható, takart felületeit is ugyanolyan gondossággal faragták ki, mint a közvetlenül láthatókat. (*Szépírodalmi*, 1992)

Parancs János

Johannes Brahms: Intermezzók, balladák

Egyfajta keresztmetszetét kapjuk e rendkívül szép lemezen a romantikus mester zongorára írt műveinek, hiszen a fiatalkori balladák és a kései intermezzók valóságos keretét adják törekvéseinek. Bár annak idején meglehetősen heves és ironikus bírálatok kísérték Brahms kamarazenei és szóló hangszerre írt alkotásainak bemutatását, Bernard Shaw pedig valóságos kéjlegve elemezte vélt gyengeségeiket, ma már kora egyik legjelentősebb alkotójának látjuk a zeneszerzőt, s kivált annak mutatkozunk, ha ilyen elmélyült, átérző előadásban szólalnak meg művei, mint Ránki Dezsőé, aki hangszerének szinte minden le-

hetőségét kiaknázva bizonyítja be, meny-nyire avatott megszólalatója a romantikus alkotásoknak. (*Harmonia mundi QUI 903082*)

Stahl Ervin

Pilinszky János összegyűjtött versei

Pilinszky János verseinek 1987-es gyűjteményes kiadása a szerkesztő, Jelenits István szándéka szerint a költő életében publikált verseit tartalmazza. A '87-es kiadás is a Pilinszky által sajtó alá rendezett *Kráter* (1976) kötetet vette alapul, és csak külön, a végén közölte azt a 24 verset, melyek folyóiratban ugyan megjelentek, de a költő soha nem vette fel őket köteteibe. A versekkel együtt közre adták Pilinszky meséit és műfordításait is. Akkor Jelenits István ezt írta utószavában: „A kötet szerkesztője számít arra, hogy munkája egyik ponton kiegészíthetőnek bizonyul majd.” Úgy tűnik, hogy a mostani kiadás, mely 15 lírai darabbal és egy verses mesével egészíti ki az előzőt, elsősorban ennek a kívánalomnak tesz eleget. Örvedetes módon gyarapodtak a versek első megjelenésére vonatkozó adatok is. Ezzel már-már megvalósulni látszik Jelenits István kettős szándéka: „egyfelől az irodalomtörténészek munkáját szeretném megkönnyíteni, másfelől igyekeztem megteremteni egy kritikai kiadás alapjait”.

A jelen kiadás igényességre törekszik, mégis kicsit erőltetett tipográfiai megoldásai, zsúfoltsága megnehezíti az olvasást. Pilinszky mindig nagy gondot fordított arra, hogy köteteinek tagolása, a versek „erőtere” ne zavarja, ne oltsa ki egymást. Itt mégis kénytelen lemondani erről az olvasó, mert a fehér papír csöndjében elhangzó költemények helyett sűrűn teleírt oldalakat talál, melyeken gyakran már a lapszámnak sem marad hely.

Mégis sokan örülünk annak, hogy Pilinszky János költészete újra hozzáférhetővé vált. Sőt még azt is megkockáztatom: annak is örülünk, hogy jó „üzlet” ma Pilinszkyt kiadni. Hiszen ez a költészet úgy húzódik jó és rossz határának szakrális terében, hogy életünkbe való átszivárgása emberi létünk egyedül lehetséges realitásába

vezet el bennünket: fénynek és árnyéknak a fény titkától áthatott egységébe. Egyedül ez az élmény tesz képessé arra, „*hogya visszatérve éjszaka szobánkba / elfogadjuk az elfogadhatatlant*” (Elég), hogy az árnyék, a pusztulás, a nem-lét életünket folyamatosan krízisben tartó élményével szembe-szegezzük a legnagyobb bizalom és remény szavát: „*Kimondhatatlan jól van, mi van.*” (*Aranykori töredék*) (*Századvég Kiadó — 2000 Könyvek, 1992*)

Varga Mátyás

Védett területek Bécsben és Budapesten

Ez a kiállítás arra hívja fel a felelősök és az egyszerű nézők figyelmét, hogy nemcsak a tárgyak értékesek, hanem azok a tájak, helyek, természeti adottságok is, amelyek megőrzésére az elmúlt idősokban meglehetősen kevés gondot fordítottunk, holott védelmük nemcsak emberi, hanem keresztény kötelességünk is. Az esemény rangját és súlyát jelzi, hogy megnyitóját Schneller István, a főváros polgármester-helyettese, Hannes Swoboda, a bécsi várostervezési és humánökológiai központ vezetője és Manfred Wedhorn építész tartották, s egybehangzóan hívták fel a figyelmet a környezeti értékek megóvásának szükségességére. Ha csak annyit elér a kiállítás, hogy növeli bennünk a felelősséget, amelyet a teremtett világért és utódaink harmonikus, egészséges életéért kell fokozottabban kialakítanunk magunkban és embertársainkban, máris elérte célját. Valamennyiünknek közös feladata ez, nem szabad, hogy politikai érdekek és nézetkülönbségek hátráltassák megvalósulását. (*Budapesti Kiállítóterem*)

Stahl Ervin

Tillmann J. A.: Szigetek és szemhatárok

A néhai Egész, az egykori egyetemes kultúra szigetek és szemhatárok sokaságára hasadozott. Az ember, a természettől elszigetelődött idegen („későújkori”) lény próbálja saját, rövidre szabott jelenlétét érzékelni/érezkeltetni gyorsuló világunkban. Esszéi az ökológiai apokalipszis lehe-

tőségét vetítik elénk legkülönbözőbb filozófiai és művészeti témák interpretálásában. Nietzsche, Heidegger és Paul Virilio eszmefuttatásai szervesen kapcsolódnak filmről (Ridley Scott) vagy éppen zenéről (Laurie Anderson, Klaus Nomi) szóló írásaival.

„Szigetek nélkül észlelhetetlen a tenger, szemhatár nélkül érzékelhetetlen az ég.” Ez a szerkesztési elv; az alap. A 20. század végi helyzet óhatatlanul paradox felismeréseket szül, mert az ismeret folytonos növekedésével egyidejűleg mérhetetlenül megnőtt az ismeretlen is. A sebesség bővületében élő ember jobban vágyakozik az ismeretlen után, mint valaha. Az ismeret határainak kitolása a technika és a tudomány segítségével történik. E paradox helyzet megszüntethetetlen, hiszen a szemhatár kitolásával újabb és újabb ismeretlen régiók tárulnak fel. A külső és belső univerzum határtalanná válik. Szigetek és szemhatárok kapcsán a feltárás műveiről beszél, amelyek újrafeltérképezésével sok minden más megvilágításba helyeződik.

A mai ember szeme képtelen befogadni az eléje táruló teljes látványt; a szemhatár szűk nyílása csupán egy villanásnyi részletet, foltot vagy pontokat képes felfogni. Ez a „megismerési” módszer azonban a mai, mondhatnánk posztmodern törekvéseknél csődöt mondott, ugyanis tudatosan vállalja, hogy a részletről részletre haladó módszerrel is eléri célját: pars pro toto. Zárószóiban Bonhoeffert idézi: „Különösen élesen érzékeljük életünk teljesedetlenségét, töredékességét. Am éppen a töredék az, ami rámutat egy emberileg már nem teljesíthető magasabb teljességre.”

Tillmann eddig töredékeiben ismert írásait foglalta kötetbe. (Holnap, 1992)

Jász Attila

Háy János: Welcome in Africa

„Hieronymo megőrül” írja T. S. Eliot *Átokföldje* című versében, vagy ahogyan Háy aposztrofálni szokta az angol költőt: Tisó Eliot. A fiatal magyar költő tudatosan halad nagy elődje útján, s kötete arról szól, hogy miként lehet verset írni azután a lírikus után, aki beteljesítette és forradal-

masította a modern költészetet. Például mindazon költői eszközök tudatos alkalmazásával, amellyel Eliot élt, egy valaha egységesnek és egésznek tartott kultúra törmelékeinek különös képpé rendezésével, a fragmentumok összerakosgatásával, amelyből azonban mégis valami újszerű és más keletkezik. Háy lírája polifon: nyegléskedik, olykor bornírt, de gyakran leleményes és szellemes is: vállveregetős bennfentességgel ajánlja egyik versét az „atticai fickónak”, más műveiben ugyanakkor mély és tiszta emberi érzések szólalnak meg. Költészetében a legtágasabb teret a romlásnak indult világ és a hanyatló kultúra kapja, amely nemcsak verseinek képi világában, hanem nyelvzetében, a nyelvtani helytelenségekben, az idegen nyelvű szövegek hibáiban is megjelenik. A múlt romjainak sötét és világos tónusú köveiből azonban olyan mozaikképet rak össze, amelytől kissé eltávolodva, a repedések elhalványultával egy légies, átszellemült, lelkében tiszta és magasabb ethosz alapján alkotó művész portréja rajzolódik ki. (Holnap)

Kiss Szemán Róbert

Liszt Ferenc: Magyar rapszódia

Bár a kutatások bebizonyították, hogy Liszt Ferenc magyar rapszódiainak zenei alapanyagát nem a magyar népzene ósrétegeiből merítette, inkább azokból a divatos dallamokból, melyeket gyakran hallhatott, születésük idején mégis nagy volt a jelentősége e műveknek, hiszen szervesen illeszkedtek bele abba a folyamatba, amely egész Európát jellemezte, s a népi hagyomány felfedezését és újraértékelését eredményezte. Szerencsés ötlet, hogy Wolff Péter elkészítette vonószenevariációkat, hiszen nagyszerű alkalmat adott a kiváló Liszt Ferenc Kamarazene-karnak, hogy újabb kitűnő előadással bizonyítsa: világviszonylatban is az egyik legkiválóbb kamaragyűttes. Kitűnően sikerült a Rákóczi-induló átírata, igazi sikerdarabnak ígérkezik — akárcsak a többi, e lemezen hallható rapszódia. (*Harmonia mundi QUI 903046*)

Stahl Ervin

Mándy Iván: Huzatban

Amikor a sárga villamos, vezető, kalauz és utasok nélkül átbóklászik a gangos ház udvarán csengetve egyet a porolónál, amikor az ócska lift ráunva régi lakóhelyére a levegőbe emelkedik és elrepül, amikor Petőfit Szibériában keresik és nem hiszik el, hogy Bem apó bizonyosan tudná, ha kedvence ott lenne, amikor Schöpflin és Ottlik már csak emlékezetfoszlány, akkor valami nincs rendben. „Semmi sincs rendben” — mondja Mándy. Semmi sincs a helyén. És talán már nem is emlékszünk kinek, hol a helye, hol íróé, szerkesztőé, Füst Miláné, a lelkeké, az angyaloké vagy a pesti bérház öreg lakójáé, Arnold bácsié.

Minden összekeveredett bennünk és körülöttünk: múlt és jelen, valóságos és szubjektív idő, a tér különböző síkjai, mélység és magasság, mint a gangos ház pincéi, emeleti, szobái és körfolyosói, egyetlen kivétel nélkül képpé álltak össze. Eltűntek az évtizedeken át együtt lélegző lakók is, a novellák szertefoszló figurái, el mindannyian Bauer Lajos és Arnold bácsi. „Légkúrát” vettek, elsodorta őket a huzat, a sokadik Machergreifung, amely a „nyitott konyha és nyitott véceajtó között” süvített.

Mándy Iván úgy teremt, könnyed stílusával, metaforikusságával, a ki nem mondott szavak sejtetésével hangulati egységet novelláiban, úgy emlékezik és emlékeztet, hogy nem téveszt arányt, kötete nem válik édesbús-nosztalgikus borongássá, sokkal inkább a sorok mögül kiolvasható, önmagát és másokat sem kímélő irónia, a fanyar de megbocsájtó látás- és ábrázolásmód jellemzi. (*Magvető*)

Mucsányi Marianna

Egy szakember

Két május végi estén vezényelte a *Giocondát* Rico Saccanti. A kitűnő karmester kotta nélkül irányította Ponchielli operájának előadását, így lehetősége volt, hogy állandó kapcsolatban maradjon mind a zenekarral, mind a kórossal és a szólistákkal. S ha az Erkel Színház zenekara biztos kezű, ihletett karmestert kap, azonnal kiderül,

hogy nem is olyan rossz társaság az, mint ahogyan egyéb, hétköznapi előadásai alapján hinnénk. Nemcsak az összejátékban, a hangszínek kialakításában múlták felül ezúttal magukat, de a *Gioconda* nyitányában olyan szép gordonkaszólot, amilyen a második előadáson fölhangzott, én még nem hallottam Budapesten. Saccantinak pedig amellet, hogy rendbe tette a zenekart, hogy kitűnő tempókat választott és vitt végig, hogy pontosan indított minden zenekari és színpadi szólamot, még arra is jutott ereje, figyelme, hogy a szövegben bizonytalankodó tenoristának sügjon. (Sügjon? Fölkiabáljon a zenekari árokból.)

Érdekes volt megfigyelni, hogyan keveredik Saccaniban az énekeseknek is biztonságot adó nyugalom, és a javító türelmetlenség. Az első előadáson a címszereplő Rohonyi Anikó az utolsó felvonásra nagyon elfáradt, egyre többször lépett be a kelletténél előbb. Saccanti ilyenkor rögtön fölemelte a kezét, jelezte az énekesnőnek, hogy tartsa a hangot, a zenekar pedig szinte azonnal utolérte az előre sietőt, és máris minden ment tovább — egészen a következő hibáig. A második estén a szerepet jobban uraló, gyönyörű hangú Szendrényi Katalin ugyanebben a felvonásban csak egyszer hibázott, a Méregáriát kezdte volna rossz ritmusban. Saccanti hangosan toppantott kettőt, majd, mikor látta, hogy ez nem elég, a helyes ütemben hangosan énekelni kezdett, hogy megtalálja egymást a zenekar és az énekesnő. Akármilyen kegyetlennek is látszott eljárása, a későbbiek őt igazolták. Szendrényi ugyanis nemcsak azonnal „hazatalált”, de a továbbiakban, most már teljesen a karmesterre bízva magát, egészen csodálatosan énekelte-játszotta végig a felvonást, és kettejük közös munkája a zárójelenetet egyben az egész vendégszereplés legemlékezetesebb pillanatává tette.

Fáy Miklós

A Matúra—Klasszikusok sorozatból

Remekművekről, nemcsak érettségizőknek: ez lehetne az egyik alcíme egy újonnan indult, régen várt, ígéretes sorozat-

nak, amelynek a következő öt kötete jelent már meg: Madách Imre: *Az ember tragédiája* (Kerényi Ferenc gondozásában), Katona József: *Bánk Bán* (szintén Kerényi Ferenc rendezte sajtó alá), Shakespeare: *Rómeó és Júlia* (Géher István munkája), Puskin: *Anyegin* (Gránicz István mutatja be a művet Galgóczy Árpád kiváló új fordításában), Kosztolányi Dezső: *Édes Anna* (szerkesztője Veres András). A nagyszabású vállalkozás legfőbb érdeme: a kötetek a kritikai kiadás és egy magazin ötvözetét hozzák létre, egy nálunk ismeretlen műfajt teremtenek. Igen széles olvasóközönség érdeklődésére számíthatnak, tartalmilag és formailag magas színvonalúak, maradandó élményt jelentenek a irodalomkedvelőknek és a diákoknak is. A kiválasztott klasszikus és magyar alkotások hiteles és teljes szövege a nagy alakú kiadvány középső részén olvasható. Mellette bal oldalt tárgyi magyarázatok, a jobb oldalon az értést elmélyítő és számonkérő kérdések találhatóak. Ezen kívül a műre vonatkozó irodalomból, az eltérő értelmezésekből, drámai művek esetében az előadások történetéről, rendezői felfogásairól szóló szövegekből válogatott szemelvények segítik a mű sokoldalú bemutatását, irodalomtörténeti értékelését, az összefüggések iránti érzékenységet. A kiadványok összeállítói bőséges képanyaggal illusztrálják a műveket, bibliográfiával és más forrásanyagokkal egészítik ki a változatos és hasznos köteteket. Remélhetőleg valamennyiük méltatását elvégzik a szakfolyóiratok, itt csak egyet emelek ki módszertani tanulságai és huszadik századi születése okán, az *Édes Anna* című kötetet.

Az 1926-ban megjelent regény minden eddiginél pontosabb, a máig elveszettek hitt kézirattal egybevetett, az előző kiadások hibáit és politikai csonkításait kiküszöbölő szövege a kiadvány egyik legfőbb érdekessége és érdeme. A regény befogadását segítő, az alkotás folyamatába bevezető kísérő különböző szövegek között első helyen kell említenünk a Kosztolányi naplójegyzeteiből, tárcáiból, verseiből álló gazdag szemelvényanyagot. Ezek az írások — például *A kalauz*, a *Boris könyve*, a *Forradalmár* vagy *Az szó hatalma* — is bizonyítják, hogy a mű centrális helyet foglal

el az író életművében. Igen jól tájékozottak a korról a regénytörténet és háttér és előzményeit (1918-1922) bemutató kronológiák, értelmezések. A műben megelevenedő gazdag tárgyi világ valamennyi fontos alkotóeleme, minden név, idegen szó, fogalom, történelmi-politikai-társasági utalás részletes és pontos magyarázatot kap. A mottó, a *Halottakért való imádság*ot végre itt, a latin szöveg mellett ismerhetjük meg Sik Sándor és Schütz Antal fordításában. A regény megjelenésekor és az azóta írt kritikák, tanulmányok fontosabb részletei között újra olvashatjuk itt Kodolányi János szuggesztív írását, Karinthy Frigyes recenzióját, Bóka László és mások elemzését. Az összefoglaló, új ismereteket is közlő, pedagógiai célokat is érvényesítő ellenőrző kérdések válasza, döntésre kényszerítenek: miért szerepel vajon ez vagy az az írói megoldás? Melyik interpretációval ért egyet az olvasó? A Kosztolányi-ikonográfiából válogatott képek mellett a kort megidéző plakátok, városképek, műreprodukciók és izgalmas fotók nemcsak illusztrálnak, hanem hozzájárulnak a regény sokrétű jelentésvilágának egyre táguló körben történő elmélyítéséhez is. A szép és érdekes bevezető tanulmány, a szemelvények, a poétikai és bibliográfiai fejezetek jelentősen bővítik a regényről, Kosztolányiról, történelmükről és önmagunkról való tudásunkat. A kötetet szerkesztő, sajtó alá rendező, a képeket válogató és a jegyzeteket író Veres András nagyszerű könyvvvel gazdagította könyvtárunkat. (Ikon Kiadó, Mátúra Klasszikusok, sorozatszerkesztő: Szörényi László)

R. Takács Olga

Mozart: C-moll mise

A zeneirodalom egyik legnagyobb alkotása meglepően kevés lemezen ismert. Hosszú ideig az a felvétele forgott közkezen, amelyet a kiváló tehetségű magyar karmester, Fricsay Ferenc vezényelt a kor legkiválóbb szólistáinak élén. Philippe Herrweghe, akinek művészetéről már szólunk, a rá jellemző minuciózus gonddal tolmácsolja a mesterművet. Bár a korhű zenei előadásmód jeles képviselője, ezúttal mégis in-

kább azt a hagyományt követi, amelyet a bécsinek szoktunk nevezni, s amely a századok során mércéje lett a bécsi klasszikusok előadásának. Néhol ugyan meglepő tempóváltásokkal és dinamikával él, ezzel azonban a mű új és új, eddig talán rejtett szépségeire irányítja a figyelmet. A Quintnek, amely a lemezt forgalmazza, érdemes volna a jeles karmester többi oratóriumfelvételeit is megszereznie. (*Chapelle Royale, Collegium Vocale, Orchestre des Champs Élysées, Harmonia mundi 901393*)

Stahl Ervin

Grendel Lajos: Einstein harangjai

Sajátságos nézőpontból mutatja be Grendel Lajos legújabb regénye az 1989. évi csehszlovákiai rendszerváltás hatását a társadalomra és az egyes emberre. Hogy a hatást akarja elemezni és nem az eseményeket rekonstruálni, azt a cselekményszövés és a kompozíció meglepően egyszerű „fogása” érzékelteti: hőstét a forradalom napjai alatt végig gyógyszerrel kábítják. Ez az egyes szám első személyben megszólaló hős, korosztályához hasonlóan, átesett „a marxizmus fertőzésén”; 1968 után kényelemszeretből és boldog tudatlanságában a hatalom kiszolgálója lesz; kiábrándulván a Husák-korszak bohózszerű humorral megírt, de valójában lesújtó tapasztalataiból, egy konspirációs csoportban szamizdat kiadványok terjesztésével foglalkozik. Vesszőfutása a forradalom előestéjén kezdődik. Múltja miatt (még inkább magánbosszúból) a forradalmárok oldaláról is megfenyegetik, illegális tevékenysége a régi hatalom bosszújának teszi ki. Az álságosság, a tettetés, az intrikák világában képtelen dönteni vélt barátai és vélt ellenségei valóságos hovatartozásának dolgában, nem tud eligazodni az „ők” győztek vagy „mi” győztünk dilemmájában.

A forradalom bírálatában Grendel, illetőleg narrátora az ön-átmentés, a köpönyegforgatás leleplezésével mondja ki a

legsúlyosabb vádat. A regény hősének „Utolérhetően Én”-je olykor a harangokat kongató Einstein látomásában reinkarnálódik (a víziók, hallucinációk, éberálmofoszlányok egyebütt is fontos eszközei a jellemzésnek). A valóság abszurditását tükröző kalandorozat a Candide típusú regényekhez hasonlóan „tanulásba” torkollik, ezt az Utolérhetően Én mondja ki, és vele azonosulva, őt végül utolérve a hős váltja valóra: „Megfelelő embert a megfelelő helyre. Minden forradalomnak ez az értelme.” (*Kaligramm Könyvkiadó Kft., Pozsony*)

Csűrös Miklós

Évadzárás

Bándi Jánosra több okból is illik Puccini *Manon Lescaut*-jából des Grieux jelmeze. A tenorista fiatal ember és még fiatalabbnak is látszik a koránál, szinte még diák, mosolya gyermekien félszeg, mozdulatai kedvesen szögletesek. Hangja sem kellemetlen: fátyolos, de sötét színű, komoly tenor. Ám az Operaház évadzáró előadásán a hős mégsem kelt életre, mert Bándi sajnos rosszul énekelt. A csúcshangokat rendszeresen nem érte el, képtelen volt állandó, egyenletes tempót tartani, késve lépett be, mégis mindig inkább lassított, és nem tudott két zenei frázist, mondatot értelmesen összekapcsolni. Előadásában egy aria csupán összefüggéstelen sorok egymásutánja maradt, nem vált nagyobb egységgé.

A tenorista dolgát nem könnyítette meg a forgalmi rendőr érzékenységevel integrotó karmester, Nagy Ferenc, sem a zenekar, amelynek tagjai az áhított szabadságot egy nappal előrébb hozták. Előadás alatt fennhangon beszélgettek, nevetgéltek, kis besétálgattak, az első kürtös pedig ha nem kürtölt, hát trombitált — a zsebkendőjébe. Vigaszt csupán az Intermezzo alatt megszólaló érzékeny brácsaszóló adott, és az a tudat, hogy az utolsó előadás nem volt hű képe az évadnak.

Fáy Miklós

SOMMAIRE

L'Église hongroise s'interroge un an après la visite du Pape
350. anniversaire de la fondation de l'ordre des Piaristes en Hongrie (essais
 de István Jelenits, István Kilián, György Kókay, László Rónay et Béla Pomogáts)
 Poèmes de János Parancs et János Térey
 Nouvelle de Dezsó Tandori
 Entretien avec János Boór

INHALT

Ungarische Kirche — wie geht es weiter? (Ein Gespräch ein Jahr nach dem
 Papstbesuch)
350 Jahre Piaristenorden in Ungarn (Studien von István Jelenits,
 István Kilián, György Kókay, László Rónay und Béla Pomogáts)
 Gedichte von János Parancs und János Térey
 Erzählung von Dezsó Tandori
 Gespräch mit János Boór

CONTENTS

Hungarian church — where are you going? (Round-table talk on the aftermath
 of the Pope's visit)
Piarists in Hungary for 350 years (by István Jelenits, István Kilián,
 György Kókay, László Rónay and Béla Pomogáts)
 Poems by János Parancs and János Térey
 Short story by Dezsó Tandori
 Interview with János Boór

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság: HORÁNYI ÖZSÉB, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN,
 POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, SZÖRENYI LÁSZLÓ

A szerkesztőség munkatársai: CZ. BALASSA MÁRIA, CSÍKVÁRI GÁBOR, KISS SZEMÁN RÓBERT

Veszprémi Nyomda Rt., felelős vezető: FEKETE ISTVÁN igazgató

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042—6024

Lapunk kiadását a Művelődési és Közoktatási Minisztérium támogatja.

Szerkesztőség: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. III. lh. II. em. telefon: 117-7246; 117-3933; telefax: 117-3471. Kiadóhivatal:
 Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. I. lh. I. em. Tel.: 117-3661. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 111. Előfizetés, egyházi és templomi
 árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Útcán át árusítja a Magyar Posta. A Vigilia csekkszámlasszáma: OTP. VII. ker. 218-98316512-
 037343-8. Előfizetési díj: 1 évre 540,— Ft, fél évre 270,— Ft, negyed évre 135,— Ft, egyes szám ára 48,— Ft. — Külföldön
 terjeszti a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat. II-1300 Budapest, Pf. 149. Előfizethető külföldön a KKV-nál (II-1389 Budapest,
 POB 149.) vagy a Magyar Hitelbanknál (II-1133 Budapest) vezetett 202-10995 sz. számláján. Ára: 35,— US dollár, vagy ennek
 megfelelő más pénzben. SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10—14 ÓRA KÖZÖTT. KÉZIRATO-
 KAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 48,— Ft

VIGILIA

SZEMLE

- A Mérleg folyóirat
Pomogáts Béla: Napló a történelemről
A The Classic Buskers (a Zeneakadémián)
Orbán Ottó: Egyik oldalról a másikra fordul, él
A dalai láma önéletírása
Bodor Ádám: Sinistra körzet
Kornis Mihály: Halleluja (a Játékszínben)
Rába György: Kézrátétel
Johannes Brahms: Intermezzók, balladák
Pilinszky János összegyűjtött versei
Védett területek Bécsben és Budapesten (a Budapest Kiállítóteremben)
Tillmann J. A.: Szigetek és szemhatárok
Háy János: Welcome in Africa
Liszt Ferenc: Magyar rapszodiák
Mándy Iván: Huzatban
A Gioconda Rico Saccanti vezényletével (az Erkel Színházban)
A Matúra-Klasszikusok sorozatból
Mozart: C-moll mise
Grendel Lajos: Einstein harangjai
Puccini: Manon Lescaut (évvadzárás az Operaházban)
- A szemléket írták: *Csűrös Miklós, Fáy Miklós, Jász Attila, Kállai Katalin, Kelényi Béla, Kenyeres Zoltán, Kiss Szemán Róbert, Mucsányi Marianna, Parancs János, R. Takács Olga, Schein Gábor, Stahl Ervin, Tomka Miklós és Varga Mátyás*

Következő számainkból:

- Tanulmányok Amerika felfedezésének 500. évfordulójára*
Paul Poupard: Jean Guilton a filozófus, irodalmár, humanista
Bárdos László: Vázlattöredékek a kudarcra
Egység, sokféleség, univerzalitás (a katolicitásról)